

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

**AGOS (1996-2005)
TÜRKİYE'DE YAYINLANAN TÜRKÇE - ERMENİCE
GAZETE ÜZERİNE İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Hülya ERASLAN

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

**AGOS (1996-2005)
TÜRKİYE'DE YAYINLANAN TÜRKÇE - ERMENİCE
GAZETE ÜZERİNE İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Hülya ERASLAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Korkmaz ALEMDAR

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

**AGOS (1996-2005)
TÜRKİYE'DE YAYINLANAN TÜRKÇE - ERMENİCE
GAZETE ÜZERİNE İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Korkmaz Alemdar

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. Sorun, Amaç ve Önem	1
2. İlgili İncelemeler	6
3. Kuramsal Çerçeve	11
4. Varsayımlar	22
5. Yöntem	23
I. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE YABANCI DİLDE BASIN.....	24
I.1. Türkiye’de Yabancı Dilde Basının Doğuşu.....	24
I.2. İlk Örnekler ve Fransızca Basın.....	26
I.3. Rumca Basın	32
I.4. Ladino ve İbranice Basın	37
I.5. Almanca Basın.....	41
I.6. Arapça Basın.....	43
I.7. Bulgarca Basın.....	46
I.8. Farsça Basın.....	47
I.9. İtalyanca Basın.....	48
I.10. İngilizce Basın	50
I.11. Diğer Dillerde Çıkan Yayınlar.....	51
I.12. Ermenice Basın	52
I.12.a. Cumhuriyet Döneminde Ermeni Basını	58
I.12.b. Günümüzde Ermeni Basını	59
I.12.c. <i>Agos</i>	60
II. BÖLÜM: AGOS GAZETESİ	63
II.1. <i>Agos</i> ’un Yayınlandığı Dönem	63
II.2. <i>Agos</i> ’un Biçimsel Özellikleri	65
II.3. <i>Agos</i> ’un İçeriği	72
II.3.a. Türkiye’de Azınlık Olmak.....	72
II.3.b. Türkiye’de Ermeni Olmak.....	83
II.3.c. Ulus Devlet ve Küreselleşme.....	95
II.3.ç. Çokkültürlülük ve Kimlik.....	99
II.3.d. <i>Agos</i> ’un Merceğinden ‘Tarihi Olaylar’	114

II.3.d.1. 1915 Olayları ve Agos	114
II.3.d.2. Varlık Vergisi Uygulamaları	142
II.3.d.3. 6-7 Eylül Olayları	147
II.3.e. Ermeni Cemaatinin Sorunları	153
II.3.e.1. 1936 Beyannamesi Sorunu	155
II.3.e.2. Vakıf Yönetimi ve Seçim Sorunları.....	161
II.3.e.3. Cemaat Okullarındaki Eğitim ve Öğretim Düzeyi	163
II.3.e.4. Ermeni Dilinin Öğrenilememesi ve Kullanılamaması.....	167
II.3.e.5. Ermeni Patrikhanesi ve Agos.....	170
II.3.f. Uluslararası İlişkiler	179
II.3.f.1. Agos'un Türkiye Ermenistan İlişkilerine Bakışı.....	179
II.3.f.2. Agos'un Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Bakışı.....	191
II.3.f.3. Agos'un Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerine Bakışı.....	195
II.4. Agos'un 10 Yılı'nın Değerlendirmesi.....	199
SONUÇ.....	214
KAYNAKÇA	219
ÖZET.....	226
SUMMARY	227

GİRİŞ

1. Sorun, Amaç ve Önem

Bu çalışmanın konusu, Türkiye’de 5 Nisan 1996’da Türkçe ve Ermenice olarak yayımlanmaya başlayan haftalık gazete, *Agos*’un incelenmesidir.

Agos, Türkiye’de yabancı dilde yayın yapan ya da literatürdeki kullanımıyla “Türkçe dışı yayın” yapan gazetelerin sayılarının geçmişe oranla azaldığı bir dönemde, Türkçe ve Ermenice olarak iki dilde yayımlanmaya başlamıştır.

Agos yayın hayatına başladığında Türkiye’de sayıları 60 - 80 bin arasında olan Ermeni toplumunun iki yayın organı vardı: *Jamanak* (1908) ve *Nor Marmara* (1940). *Agos* yayın politikası, dili, gazetecilik anlayışı ve diğer açılardan her iki gazeteden de farklıdır.

On yıl önce bir cemaat gazetesi olarak yola çıkan *Agos*, günümüzde Türkiye’deki Ermeni toplumunun yanı sıra diğer azınlıkların da sözcülüğünü üstlendiğini öne sürerek hem Türkiye’de hem de uluslararası alanda tanınan bir yayın organı haline gelmiştir.

Agos’un yayın politikası, Ermeni kimliğini oluşturan dil, kültür ve tarihi değerlere sahip çıkarak, onu yeni kuşaklara taşımak, korumak ve geliştirmektir. *Agos*’a göre; Ermeni kimliğinin yeniden inşası ve sürekliliği, bu kimliğin moral parçası olarak gördüğü Ermenistan’ın varlığıyla sağlanacaktır. Gazete için Ermenistan’ın ekonomik ve siyasal çıkarları çok önemlidir. Türkiye-Ermenistan arasında ilişkilerde Ermenistan’dan yana tavır göstermesi bu nedenle açıklanabilir.

Türkiye’de yaşayan Ermenileri kapalı bir toplum olarak gören *Agos*, onları tanıyıp, topluma entegre etmek, onların sorunlarını Türkiye’nin gündemine sokmak ve sorunlarına çözüm üretmek misyonunu üstlenir. Gazete diğer iki yayından -*Jamanak* ve *Nor Marmara*- farklı olarak kendi toplumuyla iletişime geçebilmenin dilini Türkçe aracılığıyla sağlar. Ermenice bilen kişilerin az oluşu, yeni neslin bu dile olan isteksizliği *Agos*’u iki dilli bir yayın olmaya zorlar.

Agos, Türkiye’de yaşayan Ermeniler ile birlikte Türkiye’deki azınlık grupların da sorunlarına sahip çıkarak azınlık haklarının savunuculuğu da yapar. Azınlık haklarının koruyuculuğunu üstlenen Avrupa Birliği, gazete için vazgeçilmezdir. *Agos*’a göre; AB’ye üye bir Türkiye, demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmış bir Türkiye demektir.

“Azınlık hakları”, “insan hakları”, “kimlik”, “küreselleşme”, “çokkültürlülük”, “etnik milliyetçilik”, “diaspora”, vb... kavramlar *Agos*’un haber metinlerinde ve köşe yazılarında sıklıkla tartışmaya açtığı konulardır. *Agos*, bu kavramların tartışılıp yeniden tanımlanmaya başlandığı dönemin yani küreselleşmenin bir ürünüdür.

Küreselleşme olgusuyla açıkladığımız bu gelişme aslında görüldüğü kadar yeni bir süreç değildir. Bu konuda ciddi deneyimleri olan Türkiye’nin yakın tarihinde üç küreselleşme döneminden söz edilebilir. İlki 19. yüzyılda gelişen evrensel hale gelmeye çalışan bir Avrupa sömürgeciliğinin yarattığı dönemdir ve bizde Tanzimat hareketine yol açmıştır. İkincisi 1939-1945 Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan gelişmedir. A.B.D ve Sovyetler Birliği’nin egemenliğinde iki kutuplu bir dünyanın kurulduğu bu evrede, Türkiye Batı dünyası içinde yer alacak ve çok

partili siyasal hayata geçecektir. Üçüncüsü ve günümüzde de etkileri devam eden süreç 1980 sonrası iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle yaşanan dönemdir. Kapitalizmin dünya egemenliğini ilan edip, sosyalizmin seçeneklerden biri olamayacağını kesinleştiği dönemdir. Her üç döneminde çok önemli siyasal ve toplumsal sonuçları olmuştur (Alemdar, 2001:15).

Basın tarihi açısından küreselleşmenin Türkiye'deki ilk ve belki de şimdilik en önemli sonucu ticari kapitalizmin bir ürünü olan gazeteyi ortaya çıkarmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk gazete 18. yüzyılın sonlarına doğru yabancılar tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. İmparatorluk' taki Fransız varlığı önce Fransız elçiliğinde sonra İzmir'deki Fransız kolonisinin öncülüğünde gazeteciliği başlatmıştır. Başka bir deyişle gazetecilik Osmanlı topraklarında yabancı çıkarlarının savunulması amacıyla başlatılmış ve gelişmiştir. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkların kendi gazetelerini çıkarması olgusu da ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, kapitalist/sömürgeci Batı'nın etkisi altına girdikçe gazete de yaygın bir iletişim aracı haline gelmiş, yabancı dildeki yayınlar da bir yandan imparatorlukta varlıklarını güçlendiren Batılı güçlerin sözcüsü olurken; öte yandan İmparatorluk içinde yaşayan farklı grupların sesi olarak yayınlanmışlardır (Alemdar, 1988:38). Sözü edilen yabancı dildeki bu yayınlar ulusçuluk akımlarının oluşmasında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında büyük rol oynadığı anlaşılmıştır. (Koloğlu, 1992:94).

İstanbul'da 1795 yılında yayınlanan ilk Fransızca gazeteden itibaren Cumhuriyet dönemine kadar 22 dilde (Almanca, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Çerkezce, Ermenice, Farsça, Fransızca, Gürcüce, Hırvatça, Hindçe,

İngilizce, İtalyanca, Kürtçe, Rumca, Romence, Rusca, Sırpça, Urduca, Ladino ve İbranice) toplam 2046 gazete ve dergi yayınlanmıştır (Ebuzziya, 1985:29-45). Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ülkedeki yabancı güçler ve sözcüleri konumundaki gazetelerinin önemi, etkisi ve sayısı azalmaya başlasa da farklı nedenlerle günümüze kadar varlığını sürdüren yayınlar da bulunmaktadır.

1990'lardan itibaren Türkiye'de yabancı dilde yayın yapan gazetelerin sayısının azaldığı bir dönemde Türkiye'deki Ermeni cemaatinin iki köklü gazetesinin dışında yeni bir gazeteye ihtiyaç duyması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum *Agos*'un ortaya çıkış sürecini iç ve dış dinamikleriyle birlikte düşünmeyi gerektirir.

Ekonomik alanda 1980'lerden itibaren tüm dünyada kapitalizmin yeni görünümü olan küreselleşme, siyasal anlamda bir yandan yeni sağ politikaların ulusal düzeyde egemen olmasına; bir yandan da ulusüstü/ulusötesi yapıların yaygınlaşmasına neden oldu. Aynı zamanda küreselleşmenin sosyo-kültürel boyutunda "azınlık hakları", "demokrasi", "diaspora" "kimlik", "çok kültürlülük", "mikro milliyetçilik", "öteki", "postmodernite" gibi kavramların tartışılması hız kazandı. Batı'nın önem verdiği demokrasi, çokkültürlülük, insan hakları gibi değerlerin yaygınlaştırma çabası ön plana çıktı. Özellikle Avrupa Birliği gibi bölgesel yapılar bu kavramları hayata geçirme misyonunu üstlendi.

Bu tartışma ortamının etkisiyle, 1996 yılında yayına başlayan *Agos*, hedeflerini, Ermenice okur-yazar olmayan kesimin de cemaatin sosyal yaşamında aktif olarak yer alabilmesi sağlamak, kapalı bir topluluk halinde yaşayan Ermeni cemaatinin içinde bulunduğu ve yarımını paylaşacağı Türk toplumu ile karşılıklı anlayış, saygı ve hoşgörü temelinde bir iletişim kurmasını sağlamak, Ermeni

cemaatinin, Ermeni dilinin, tarihinin ve kültürünün Türkiye'ye tanıtılmasını ve cemaatin yaşamsal sorunlarının kamuoyuna duyurmak şeklinde açıklar.

Agos, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında parçalanmasının ardından Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından beş yıl sonra yayınlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'deki Ermeni nüfusu giderek azalmaktadır, ancak iletişim araçlarının çeşitliliği ve yaygınlığı açısından oldukça gelişkin bir ortamdan söz edilebilir. Ermenice'nin Türkiye'deki Ermeni toplumunda önemini yitirmeye başladığı bu dönemde, gazetenin ağırlıklı olarak Türkçe yayınlanmasıyla, Ermenice'nin yeni kuşaklarca öğrenip yaşatılması için gayret gösterme çabasına girişmiştir.

Bu çalışmayla yukarıda yapılan tartışmalar bağlamında, *Agos*'un 10 yıllık süreç içerisinde özelde Türkiye'deki Ermeni basını içinde, genelde Türkiye'deki basın tarihi içindeki konumu, nasıl bir yayın politikasına sahip olduğu, politikasındaki değişim ve dönüşümler saptanmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmaya başlandığı sırada *Agos*'un Türkiye'de ve dünyada tanınırlığı görece olarak sınırlıydı. 19 Ocak 2007 tarihinde gazetenin kurucusu ve genel yayın yönetmeni Hrant Dink'in öldürülmesi Türk ve dünya kamuoyunun dikkatini gazeteye çekmiş ve bilinirliğini arttırmıştır.

Tezin Önemi

Gerek Osmanlı gerekse Türk basın tarihinde, yabancı dilde basının niteliği ve rolü oldukça ihmal edilen bir alandır. Tarihsel olarak örnek gazeteleri inceleyen monografik çalışmaların sayısı ise oldukça azdır.

Bu çalışma, genel olarak Türkiye'deki yabancı dilde basın gelişimini, özel olarak da Türkiye'deki Ermeni basını ve ayrıntılı olarak *Agos* gazetesini inceleyerek, bu alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Literatürde bu alanda yapılmış, konuyu basın tarihi açısından ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tür çalışmaların artması Türkiye'deki yabancı dilde basının ve Türk basın tarihinin daha sağlıklı biçimde anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

2. İlgili İncelemeler

Tezin konusuna ilişkin yapılan ilgili incelemeler kapsamında, Türkiye'de yabancı dilde basın ile ilgili kitap ve makaleler incelendi. Türkiye'de bu konuda yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri tarandı. *Agos* ile ilgili çalışmalara bakıldı.

Tezin temel konusunu oluşturan yabancı dilde basın olgusuna ilişkin ilk okumalar basın tarihi kitapları üzerinden yapıldı. Bu kitapların sınırlı bölümlerinde doğrudan tez konusuna ilişkin bilgiler içermesi ve sayıca fazla olmaları nedeniyle ilgili incelemeler bölümünde basın tarihine ilişkin kitaplar ele alınmadı.

Türkiye'de yabancı dilde basın konusu üzerine yapılmış ilk etkinlik 1984 yılında İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu'nun İstanbul'daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü işbirliğiyle gerçekleştirdiği *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın* konulu sempozyumdur. Sempozyumdan bir yıl sonra kitap haline getirilen bildirilerde 5'i Türkçe, 3'ü Fransızca 3'ü de İngilizce olmak üzere toplam 11 makale yer almaktadır. Ziyad Ebüzziya'nın "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basın" adlı makalesi bu konuya ilişkin yapılmış ilk ve en kapsamlı çalışmadır. Yabancı dilde basın yerine Türkçe dışındaki basın kavramını

kullanmanın daha doğru olduğu vurgusunu yapan Ebüzziya İstanbul’da 1795 yılında yayınlanan ilk Fransızca gazeteden itibaren Cumhuriyet dönemine kadar 22 dilde (Almanca, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Çerkezce, Ermenice, Farsça, Fransızca, Gürcüce, Hırvatça, Hindçe, İngilizce, İtalyanca, Kürtçe, Rumca, Romence, Rusca, Sırpça, Urduca, Ladino ve İbranice) toplam 2046 gazete ve dergi tespit etmiştir (Ebuzziya, 1985:29-45). Tespit ettiği dillerde yayınlanan gazete ve dergilere ilişkin kısa bir değerlendirme yapan Ebüzziya, Osmanlı İmparatorluğu’nda en fazla Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe yayınlanan gazete ve dergilerin olduğu saptamasını yapmıştır.

Sempozyumda sunulan bir diğer bildiri Gérard Groc’un “Türkiye’de Fransızca Basın” isimli çalışmasıdır. Groc, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı dilde basının doğuşu ve gelişimini anlatarak Fransızca basını kronolojik, ilk gazetecilik anlayışının ortaya çıkması ve Osmanlı’nın politik ve kültürel hayatında yer alması açısından Türk basının öncüsü olarak tanımlar.

“Türkiye’de Yabancı Dilde Basına Genel Bakış” adlı makalesinde Hasan Refik Ertuğ Osmanlı devletinde azınlıkların sahip olduğu sosyal ve ekonomik durumun onların kendi dillerinde matbaa kurup, basım yapmalarına, kitap, dergi ve gazete sahibi olmalarına izin verdiği üzerinde durarak çalışmasında Osmanlı’daki ilk süreli yayınlara ağırlık vermiştir.

Sempozyumda sunulan Selim Kaneti’nin “La Presse en Ladino sous la République”, M. Şükrü Hanioglu’nun “Jön Türklerin Yabancı Dilde Yayınladıkları Dergilerde İşledikleri Temalar”, David Arnett’in “The American Press in Turkey”, Aryeh Shmuelevitz “Two Hebrew-Language Weeklies in Turkey”, Imgard Jacobsen

“Aperçu Général de la Presse Allemande en Turquie: De L’Empire Ottoman à la République ve Paul Dumont”un “Un Organe Sioniste à İstanbul La Nation (1919-1920) kitapta yer alan diğer makalelerdir.

Osmanlı’da Basın İktidar İlişkileri isimli kitabında Hamza Çakır Osmanlı basını, azınlık basını, Türkçe basın ve dış basın üzerinden ele alarak basın iktidar ilişkisini inceliyor. Kitap, başlığı gereği geniş bir içeriği ele alması beklenirken var olan basın tarihi çalışmalarının ötesine geçemiyor.

Doğrudan bu tezin konusuna ilişkin yayınlanmış makalelerin sayısı da oldukça sınırlıdır. Korkmaz Alemdar’ın *Tarih ve Toplum*’da “Türkiye’de Yabancı Dilde Basın” ve Orhan Koloğlu’nun *Tanzimattan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*’nde yayınlanmış “Türkçe-Dışı Basın” ile *Kebikeç*’te yayınlanmış Osmanlı’daki Türkçe-Dışı Basın, *Cumhuriyet Ansiklopedisi*’nde Ali Gevgilili’nin “Türkiye Basını” isimli makaleleri sayılabilir. Alemdar makalesinde gazetenin Batı’da kapitalizmin gereksinimlerini karşılamak için doğup geliştiğini Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalist sömürgeci Batı’nın etkisine girdikçe gazetenin yaygın bir iletişim aracı haline geldiğinin altını çizer. Makalede Türkiye’deki Fransızca basının gelişimi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Koloğlu’nun makaleleri Osmanlı’da ve Türkiye’de Fransızca, Arapça, Rumca, Ermenice, Yahudice, Bulgarca ve Farsça ve diğer dillerde yayınlanmış dergi ve gazeteler üzerine bir incelemedir.

Agos ile ilgili ilk inceleme 1998 yılında “*Agos ou La Reconstruction de L’Identité Arménienne (Agos ya da Ermeni Kimliğinin Yeniden İnşası)* Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Fransızca Kamu Yönetimi bölümünden Mehmet Timuçin Hastaş tarafından lisans bitirme tezi olarak yapılmıştır. Bu çalışma,

gazetenin ilk iki yıllık sürecini kapsayan sınırlı bir çalışmadır. *Agos* üzerine ikinci bir çalışma ise 2003 yılında Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde "Türkiye'de Ermeni Olmak" başlıklı bir tebliğdir.

Yüksek lisans tezlerinde yabancı dilde basın çalışmaları genel olarak "azınlık basını" çerçevesinde ele alındığından oldukça sınırlı incelemelerdir. Alper Uruş'un "Türkiye'de Azınlık Gazeteleri Apoyevmatini-*Agos*- Şalom" (2003) adlı yüksek lisans tez çalışmasında üç azınlık gazetesinin 70 yıllık yayıncılık serüvenini ve nüfuslarını, gazetelerin tirajlarıyla birlikte yansıtmaya çalışacağı belirtilir. (Tezin yazıldığı sırada *Agos* yayın hayatının sekizinci yılındadır.) Tez Ermeni, Rum ve Musevi basının kısa bir tarihçesinin yanında üç gazetenin genel yayın yönetmenleriyle yapılmış röportajlarından oluşur. Tez bilimsel bir araştırmadan çok yazılı basın için hazırlanmış bir metne benzemektedir.

Kamil Özer'in "Türkiye'de Gayrimüslim Azınlık Basını" (1995) ve Cem Koray Kılıçkaya'nın "Lozan Antlaşması Çerçevesinde Türkiye'de Azınlık Medyası"(2003) isimli yüksek lisans çalışmalarında "azınlık" kavramına ağırlık verilerek yapılmış basın tarihi incelemeleridir.

Türkiye'de yabancı dilde yayınlanmış gazeteler hakkında yapılmış iki monografik çalışma vardır. İlki Korkmaz Alemdar'ın seksen beş yıl boyunca Fransızca olarak yayınlanan *İstanbul* adlı gazete üzerine yapılan incelemedir. 1978 yılında kitap haline gelen bu çalışma, alana ilişkin ilk monografik eserdir. Kitapta 1875-1964 yılları arasında yayınlanan *İstanbul*'un yayın politikası ortaya konulur.

İkinci çalışma Fatih Keskin'in *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Alman Propagandası: Türkische Post* isimli yüksek lisans tezidir. Ankara

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen tez çalışması 1997 yılında yapılmıştır. Çalışma Nazi Almanyası'nın propaganda amaçlı olarak Almanca yayınladığı *Turkische Post*'u inceler.

Türkiye'de yabancı dilde basın konusuyla ilgili genel çalışmaların dışında sadece tek bir dilde yayınlanan gazete ve dergilere ilişkin çalışmalarda makale sayısının görece kitap sayısına oranla daha fazla olduğu söylenebilir. 2005 yılında Ali Arslan'ın *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını* isimli kitabı, Osmanlı'dan günümüze kadar Rum basının gelişimini, değişimini ve dönüşümünü irdeler. Nesim Benbanaste'nin *Örneklerle Türk Musevi Basının Tarihçesi* kitabı ise Benbanaste'nin köşe yazılarından oluşur, Musevi basınına ilişkin ciddi analizlere rastlanmaz. Yine diğer bir kitap da Müslüm Yücel'in *Kürt Basın Tarihi*'dir. Bu çalışma geçmişten günümüze dek Kürtler tarafından yayınlanan gazete ve dergilere ilişkin bilgi ve değerlendirmeleri içerir. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin Türkiye'de ve özellikle İstanbul'da Rumca Ermenice, Fransızca, Arapça, Almanca, İngilizce, Farsça, İtalyanca basınına ilişkin maddeleri tez için yardımcı kaynaklardır. *Tarih ve Toplum*'un 2003 Temmuz'unda Orhan Türker'in "Cumhuriyet Döneminde Rum Basını" adlı makalesi de bir döneme ilişkin basını özellikleri ve gazete/dergileriyle değerlendirir. Yine aynı dergide Aralık 2002'de Rıfat N. Bali "Cumhuriyet Arşiv Belgelerinde Türk Ermeni Basını" adlı makalesinde T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinde Türkiye Ermenileri'nin Sovyet Ermenistanı'na göç etme girişimleri ve daha sonra bundan vazgeçmeleri sırasında Ermeni basınına yakından inceleyen kişilerin kaleme aldığı belgeleri yayınlamıştır.

İlgili incelemeler bölümünde yer alan çalışmaların geneline bakıldığında; Osmanlı imparatorluğunda çeşitli dillerde yapılan yayınlar olduğu görülmektedir. Tek bir araştırmacının da bu dilleri bilme olasılığının zayıf olması bu alana ilişkin kapsamlı bir çalışma yapmanın da güç olduğunu gösterir. Yapılan çalışmalar genellikle tek bir dilde yayınlanan gazete ve dergiler hakkındadır ve sayıca oldukça azdır.

3. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada *Agos*, küreselleşmenin üçüncü evresinin etkisi ile ortaya çıkan bir yayın olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda küreselleşmenin ne olduğu ve nereden bakıldığı son derece önem kazanmaktadır.

Çalışmada da görüleceği gibi gazete, seslendiği Türkiye Ermeni toplumunun kimliğini tanımlama ve yeniden inşa etmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle de gazete sayfalarında yer bulan kimlik, çokkültürlülük, azınlık hakları, kavramlarının incelenmesi kuramsal çerçeve bölümünün ana eksenini oluşturmaktadır.

Küreselleşme

Günümüzde dünya çok boyutlu, köklü ve dinamik bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçmektedir. Toplular, devletler, ekonomiler, kültürler, insanlar ve çeşitli gruplar arasındaki ilişkiler ve etkinlikler giderek artmıştır. Bu gelişmeler paralelinde ekonomi, siyaset, kültür, sosyoloji, medya ve hukuk alanında sınır ötesi ya da ulus ötesi olay ve oluşumlar giderek önem kazanmış ve bu süreci açıklamak

için 'küreselleşme' kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Yüksel, 2001). Küreselleşme kavramı üzerine tam bir fikir birliğine ulaşılamamıştır. Bu kavrama iki farklı çerçeveden yaklaşılmaktadır; ancak her iki çerçeve de ekonomik, siyasal ve uluslararası düzen açısından kendi iddialarına destek üretmektedir.

Birinci yaklaşım çerçevesine göre, küreselleşme, toplumların bütün kesimlerine faydalı olacak, engellenemeyecek bir çağdaşlaşma ve gelişme sürecidir. *Ekonomik açıdan* küreselleşme, ulusal sınırlar içerisinde sıkışmış kalmış olan kaynaklarının en akılcı ve verimli biçimde kullanılmasına olanak vermektedir. *Siyasal açıdan* küreselleşme iletişim araçlarındaki gelişmeler sayesinde kamuoyunun özgürce bilgilendirilmesini ve Batı'nın demokrasi ve insan haklarına dayanan temel değerlerinin tüm dünyaya yayılmasını sağlayacaktır. *Uluslararası düzen açısından* küreselleşme, iki kutuplu dünyanın sona ermesinin ardından ideolojik kavgaların sona ererek dünyaya Batı demokrasisinin egemen olmasına yol açmaktadır. Fukuyama'ya göre liberal demokrasinin evrenselleşmesi ve Pazar ekonomisinin seçeneksizliği tarihin sonunu getirmiştir (Oran, 1999).

İkinci yaklaşım çerçevesine göre küreselleşme, kapitalizmin günümüzdeki adıdır. *Ekonomik açıdan* dünyanın bütünleşmiş tek bir pazar haline gelmesini ifade eder. Küreselleşme kapitalist sermaye birikiminin yeni bir aşaması, emperyalizmin, yani sermaye ihracının yeni bir biçimidir (Timur, 1996). Boratav emperyalizm terimi yerine küreselleşme kavramının kullanılmasının nedenini, ideolojik bir amaç taşıdığını, emperyalizmin kutuplu ve çıkar çatışmalarına dayanan bir dünya tablosu çizdiğini, çevre-merkez ilişkisinde merkezin çevreyi sadece ekonomik anlamda sömürmediğini, çevrenin de siyasi ideolojik kültürel açılardan merkeze bağımlı

olduğunu anlatır. Küreselleşme terimi Boratav'a göre aynı olguya bakar; ancak kutuplaşmayı göz ardı eder (Kansu, 1997:23). Gencay Şaylan'a göre kapitalizm tarih sahnesine çıktığı andan itibaren küresel bir nitelik taşımaktadır. Ulus devletler kapitalist dönüşüm sonucu ortaya çıkmış; ancak kapitalizmin ulus-devlet sınırlarıyla yetinmeyip bu sınırları aşarak dünya ölçeğinde etki göstermektedir (Şaylan, 1997:10). İkinci yaklaşıma göre; *siyasal açıdan* demokrasi ve insan hakları kavramları birer aldatmacadır.

Eroğul'a göre küreselleşme sermayenin işine geldiği sürece hak ve özgürlüklerden yanadır. Küreselleşme sürecinde sıklıkla dile getirilen iletişim özgürlüğü kavramı bunun en güzel örneklerindedir:

“İletişimin özgür olması, soyut olarak düşünüldüğünde insan hakları açısından önemlidir ve demokrasiye hizmet eder. Ancak demokrasiye bu hizmet aynı zamanda sermayenin çıkarının da gerçekleşmesini sağlayan bir hizmettir. Bu yönüyle de sermaye, demokrasiden yana olur. İş karmaşıktır, onun için aldatmacaya yanıltıcı propagandaya da çok elverişlidir” (Kansu, 1997:55).

Bu kavramlar Batı'dan ithal edildikleri için toplumsal dayanak noktalarından yoksundurlar ve ülke içinde azınlıklar ile çoğunluklar arasında çatışmaya neden olabilir. *Uluslararası düzen açısından* küreselleşme, etnik kimliklerin ve farklılıkların vurgusunda aşırılığa yol açmakta ve az gelişmiş ülkelerin parçalanmasına hatta iç savaflara yuvarlanmasına neden olmaktadır.

Küreselleşme kendi içinde çelişkileri de barındırmaktadır. Küreselleşme batı etkisinin her tarafa yayılması anlamına geldiği için homojenleşme sağlarken aynı zamanda her çeşit farklılığı, çeşitliliği destekleyip bölünmeyi getiriyor: Etnik

çatışmalar, farklı kültürlerin güçlenmesi gibi. İnsan ve azınlık haklarını savunurken bu hakların antitezi olan güçlü iktidar özlemlerini, hatta güçlü iktidarın kendisini peşinden sürüklüyor. Bir taraftan bireyi yüceltirken diğer yandan bireyin yok olması için çalışan aşiret, etnik, kan bağına dayanan kılan gibi toplumsal birimleri de güçlendiriyor. İngilizceyi evrensel dil haline getirirken yerel dillerin ölmemesi için çaba harcıyor. Ulus devleti durmadan zayıflatırken uluslararası sermayenin yatırımını koruması için polis kuvvetini güçlendiriyor (Oran, 2001:46-47)

Küreselleşme ulus devlette kendini üç eğilim üzerinden yeniden üretiyor. 1) Ulusal Devletin “Ulusal” niteliğinin azalması, 2) Ulusal Devletin “Devlet” niteliğinin azalması 3)Ulusal devletin uluslararası yönelime girmesi (Oran, 2001:48)

Küreselleşmenin hızla gelişmesi için mekanı ve kaynakları istediği gibi kullanması gerekiyor. Bunun içinde öncelikle mekanı yani pazarı düzenlemek için ulusal sınırların zayıflatılması hatta son aşamada kalkması gerekiyor. 19. yüzyılın sermayedarı kendi özel alanı olarak gördüğü ulusal pazarda ticaret yapıyordu. Yani milliyetçiydi. Günümüzde ise tüm dünya sermayedarın pazarı ve antimilliyetçi bir özellik taşıyor. Kaynakları istediği gibi kullanabilmek içinde özelleştirmelerle var olan kaynakları devletin elinden alıyor.

Batı kültürü tüm dünyada egemen hale gelirken öbür taraftan mikro ekonomik ve yeni siyasi birimler yaratılma çabası içine giriliyor. Ulus devlet sınırları içerisindeki çeşitli etnik grupların talepleri gittikçe güçleniyor. Bu gruplar farklılıklarının tanınmasını isterken diğer yandan da tarihte kendilerine ait olmuş bir mekanda hak iddia ediyorlar. Küreselleşme ve azınlıklar birbirine ne kadar zıt görünseler de biri geliştikçe diğerinin de geliştiği ortada. İkisinin de ortak düşmanı

ulus devlet. O zayıfladıkça ikisi de güçlü hale geliyor. Azınlıkların istediği ulusal kültürden farklılıkların tanınması temelinde azınlık hakları ve tam da bu haklar küreselleşmenin alt yapı olarak getirdiği kapitalizm bireyci ve liberal üst yapısının aslında doğal ürünleri (Oran, 2001:57-58).

Yukarıda hem farklı yaklaşımların tanımlamalarını sergilediğimiz, hem de çelişkilerinden söz ettiğimiz küreselleşme bu çalışmada, kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak ele alınıp, son yıllarda sürecin hızlandığı ve yoğunlaştığı kabul edilecektir. Bu bağlamda küreselleşmeye olumsuz bir anlam yüklenerek insan hakları, azınlık hakları, demokratikleşme çokkültürlülük kavramlarını kullanarak ulusal devleti önce zayıflatıp sonra ortadan kaldırma amaçladığı kabul edilecektir.

Kimlik kavramı

Kimlik kavramı çok yönlü bir kavramdır ve bu kavrama değişik açılardan yaklaşılabilir. Genel olarak kimlik insanların kim oldukları ve neyin onlar için anlamlı olduğuna ilişkin benimsedikleri anlayışlarla ilişkilidir. Bu anlayışlar öteki anlam kaynaklarına önceliği belirler niteliklerle ilişkili olarak oluşturulurlar. Kimliğin kimi temel kaynakları arasında toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, sınıf ve etnik köken bulunmaktadır (Giddens, 2005:29).

Kimliği oluşturan kategoriler ve roller şöyle sıralanabilir (Guibernau, 1997:126).

- En kesin ve temel olanı cinsiyet kategorisidir. Cinsiyete dair sınıflamalar değişmez olmamakla birlikte evrensel ve bütüne yöneliktir.

Aynı zamanda öteki farklılık ve taabiyetlerin kökeninde de bu tür cinsel sınıflamalar bulunmaktadır.

- İkincisi mekan ya da ülke kategorisidir. Yerel ve bölgesel kimlik de özellikle modern öncesi devirlerde aynı ölçüde yaygınlık göstermektedir.
- Üçüncü kollektif kimlik türü sosyo-ekonomik toplumsal sınıf kategorisidir. Toplumsal sınıfı sağlam bir kolektif kimliğin dayanağı olarak ele almanın güçlüğü, çağrısının duygusal bakımdan sınırlı çekiciliğinden ve kültürel derinlikten yoksun oluşundan kaynaklanmaktadır. Üstelik ekonomik etkenler zaman içinde de hızlı ve kararsız değişimlere maruz kalırlar bu nedenle farklı ekonomik grupları sınıfa dayalı bir topluluk içinde tutma şansı pek fazla olmayacaktır.

Smith'e göre küreselleşme ve aşkınlık çağında dünya kendisini "siyasal kimlikler ve etnik parçalanma üzerinde yükselen büyük bir girdabın" içinde buldu (Smith, 2002:xvii)

"Hindistanda, Kafkaslarda, Balkanlarda, Afrika Boynuzunda, Afrikanın güneyinde kanlı çatışmalar patlak verdi. Ve hatta Kanada, Büyük Britanya, Belçika, İspanya, Fransa, İtalya ve Almanya gibi çok daha istikrarlı ve zengin toplumlarda bile etnik halk hareketleri, yabancı düşmanı ırkçılık ve milliyetçiliğin sarsıntıları yaşandı dönemseller olarak. Pek çok kişiye göre 'sığ', parçalanarak büyüyen bir milliyetçilik, çağdaş dünyadaki siyasal tehlikenin en büyük kaynağı haline gelirken, her tarafta etnik ve milli kimlikler son derece gergin ve hassas siyasal meseleler olmaya devam ediyor."

Giddens'a göre; etniklik kültürel pratiklere ve belirli bir toplumun insanlarını diğerlerinden ayırt eden görünümlere atıfta bulunur ve etnik grupların

üyeleri kendilerini toplumda diğer gruplardan kültürel açıdan farklı görür; karşılığında da diğer gruplar tarafından farklı görülürler (2005:246).

“Aslında etniklikle ilgili doğuştan olan hiçbir şey yoktur. Etniklik, zamanla üretilen ve yeniden üretilen bir olgudur.”

Smith, etnik bir topluluğun altı ana niteliğini şöyle sıralamaktadır:

1. Kolektif bir özel ad
2. Ortak bir soy miti
3. Paylaşılan tarihi anılar
4. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur.
5. Özel bir yurtla bağ
6. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu

Giddens’in da altını çizdiği gibi “etniklik zamanla üretilen ve yeniden üretilen bütünüyle toplumsal bir olgudur” ve toplumsallaşma yoluyla özellikle gençler toplumlarının yaşam tarzlarını normlarını ve inançlarını özümserler (2005:246). Aslında siyasal bir kavram olmayan, ancak belli koşullarda siyasal işlevler kazanabilen etnik kimlik, ulusçu ve ayrılıkçı programlara entegre edilmekte; ulusçulukla özdeşleştirilerek, ‘ulus’a aslında pek çok durumda yoksun bulunduğu tarihsel soykütüğünün sunulmasını sağlamaktadır (Hobsbawn, 1993:110).

Modernleşme ile eş zamanlı olarak beliren milliyetçiliğin en yakın arka planı, ulusal bir ekonomi yaratmak; ulus devletin siyasal ve yönetsel örgütünü oluşturmak ve bütün ayrık toplum biçimlerini (yerel kültürleri ve cemaat bağlarını) denetlemek; ulusal bir kültür, değerler sistemi ve bunlara bağlı olarak bir ulusal kimlik kurmak oluşturur (Aydın, 1993:63).

19. yüzyılda ulus devletin sınırları içerisinde bir pazar oluşturmaya çalışan burjuvazi modernitenin araçlarından yararlanarak var olan farklı etnik kimlikleri adına milli kimlik denilen tek bir eritme potasında birleştirmiştir. Böylece farklılıklar ortadan kaldırılmakta, ortak amaçlar etrafında aynılık ve aidiyet ön plana çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinin üçüncü aşamasında ulus aşırı bir pazara ihtiyaç duyan ve bu amaçla çok uluslu şirketler, ulus ötesi organizasyonlar (AB, NAFTA, vb.) oluşturan burjuvazi bu yeni amacını gerçekleştirebilmek için yüzyıl önce inşa ettiği ulusal kimliği ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu kez postmodernitenin araçlarını kullanan burjuvazi bireylerin farklılıklarından yola çıkarak etnik kimliklerin önemini vurgulamaktadır. Batı dünyası bu farklılıkları zenginlik olarak değerlendirip çokkültürlülüğü desteklerken, moderniteyle geç tanışmış toplumlarda farklı etnik kimliklerin birbirleriyle mücadelesi kimi zaman çok kanlı sonuçlara yol açmıştır.

Çokkültürlülük

Bir toplumu oluşturan bireylerin ve grupların dil, din, ırk, tarih, coğrafya açısından farklı kökenlerden gelmesine dayanan “çokkültürlülük”, tek bir siyasal birim halinde ve ortak sınırlar içinde yaşayan toplumlarda söz konusudur (Kongar, 2006). Günümüzde gelişmiş bir toplum olabilmenin ve birlikte yaşayabilmenin kilit kavramalarından biri de çokkültürlülük olarak görülmektedir. Çokkültürlülük, toplumsal gerçekliği tanımlayan bir olgu olmasının aksine, kültürel çoğulculuk ilkesi ile beraber işleyen ve özgürlük, hoşgörü, bireysel farklılıklara saygı ilkeleri üzerinde modelleşmiş bir düşünce hali olarak anlam kazanmaktadır. Resmi ideolojiye

dönüştüğü durumlarda, ülke birliği, refah, toplumsal barış, toplumsal uyum gibi unsurlara dayanan fikirler ve idealler kümeleri esas alınmaktadır. Bireylere ve toplumsal gruplara eşit muamele, kültürel olarak farklı kalma hakkını destekleme ve fırsat eşitliği dillendirilmektedir (Vatandaş 2002: 19).

Azınlık ve azınlık hakları

Sosyolojik açıdan ‘azınlık’ kavramı, bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan başat olmayan ve çoğulculuktan farklı niteliklere sahip olan grup olarak tanımlanır.

Bu geniş açıdan yapılmış azınlık tanımlamasıdır. Bir diğeri ise hukuksal anlamda tanımlanan azınlık kavramıdır. BM’ler bir grubu azınlık olarak kabul etmenin niteliklerini şöyle sıralar: (1) Çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak (bu farklar günümüzde etnik, dilsel ve dinsel olarak ifade edilmektedir) (2) Ülkenin genelinde sayıcı azınlık olmak (3) başat olmamak (4) yurttaş olmak (5) azınlık bilincinin varlığı (Oran, 2004: 25-26).

Azınlıklar konusu ulusal devletin iç politikası –azınlıklar ülke içinde ulusal birliğin sağlanması- dış politikası ve uluslar arası sistem açısından önemlidir. Özellikle ulusal devletin uluslararası sistemin etkisi altında ülkenin azınlıklarına nasıl davrandığı önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş anlaşması olarak ele alındığında Lozan Anlaşması azınlıklar ile ilgili hükümler de içermektedir. Antlaşmanın maddeleri

irdelendiğinde ağırlıkla gayrimüslim azınlıklara haklar tanındığı görülür. Anlaşma metninin azınlıklar ile ilgili düzenlemeleri şöyle sıralanabilir (Dora, 2004):

Madde 38/3'te belirtilen bütün Türk uyruklarına uygulanan dolaşım ve göç etme özgürlüğünden tam olarak yararlandırılacağı,

Madde 39/1'de Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık (medeni) haklarıyla siyasal haklardan yararlanacağı,

Madde 40'ta hukuk ve uygulama bakımından öteki Türk uyrukları ile aynı işlem ve garantilerden yararlanacağı, hayır kurumu, dinsel, sosyal kurumlar, her türlü okullar, öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek hakkı, burada kendi dillerini serbestçe kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmada eşit hakka sahip oldukları,

Madde 41'de önemli oranda buldukları il ve ilçelerdeki ilkokullarında anadillerinde eğitim hakkı,

Madde 41/2'de bütçeden pay alma hakkı,

Madde 42/1'de aile ve kişisel durumlar konusunda gelenek ve göreneklerine uygun çözüm hakkı,

Madde 42/2'de din kurumlarına saygı, kuruluşları için gerekli kolaylıkların gösterilmesi,

Madde 43/1'de inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı davranışta bulunmaya zorlanamayacakları, hafta tatillerinde herhangi bir resmi işlemi yerine getirmeye zorlanamama hakları bulunduğu belirtilmiştir.

Bu maddelerde tanınan haklara bakıldığında Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklara "pozitif ayrımcılık" yapmayı yükümlendiği görülür. Pozitif ayrımcılık, genel yurttaş kitlesinin sahip olduğu ve "normatif haklar" adı verilen hakların dışında ve ötesinde, tam ve etkili eşitliğin gerçekleştirilmesi, azınlıkların kendilerine özgü kimliklerini korumaları için uygun koşulların yaratılması anlamını içerir.

Lozan Antlaşması madde 41, 42 ve 43'te belirtildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti devleti gayrimüslim azınlıklara tanıdığı hakların tam olarak gerçekleşebilmesi ve Türkiye'de yaşayan diğer Türk uyrukları ile tam ve etkili eşitliği sağlayabilmesi için tedbirler almak, kolaylıklar göstermek yükümlülüğünü de üstlenmiştir. Getirilen bu hakların güvencesi ise Lozan Antlaşması'nın 37.maddesidir. Buna göre, Türkiye 38. Maddeden 44. Maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir kanunun, hiçbir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiçbir resmi işlemin, bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir yönetmelik ve hiçbir işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

Bu çalışmada azınlık kavramı Lozan anlaşması çerçevesinde ele alınıp kullanılacaktır.

Yabancı dilde basın

Bu tezde “yabancı dilde basın” kavramıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ni sınırları içinde, Türkçe dışında yayınlanan gazete ve dergiler

ifade edilmektedir. Bu kavram Avrupa dillerinde yayınlanan gazeteleri; millet sistemine bağılı olarak Osmanlı toplumunu oluşturan farklı etnik grupların (kendi alfabeleriyle Türkçe, Osmanlı alfabesi ile kendi dillerinde ve kendi alfabeleriyle kendi dillerinde) çıkarılan yayınlar ve (Türkçe-Emenice, Türkçe-Fransızca gibi) iki dilde birlikte yayınlanan gazete ve dergileri de kapsamaktadır.

Türk Basın Tarihi çalışmalarında sıklıkla yer verilen “Azınlık Basını” kavramı bu çalışmada kullanılmamaktadır. Azınlık kavramı Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu yasal metni olan Lozan anlaşmasında sadece gayrimüslimleri kapsamaktadır. Literatürde Kürtler, Çerkesler, Araplar gibi dinsel açıdan azınlık olmayan; ancak etnik köken itibarıyla farklı grupların kendi dillerinde yaptıkları yayınlar azınlık basını tanımına dahil edilememektedir.

4. Varsayımlar

Bu çalışmada iki temel varsayımdan yola çıkılmıştır:

- *Agos* küreselleşmenin bir ürünüdür. Küreselleşme sürecinde azınlık haklarının korunması, uluslararası politikanın vazgeçilmez bir ögesi olarak değerlendirilmektedir.
- *Agos*, öncelikle Türkiye Ermenilerinin çıkar ve politikalarının savunusunu yapmak üzere yayınlanmaktadır. Bunu sağlamak için diasporanın politikaları üzerinde de etkili olmaya çalışmaktadır.

5. Yöntem

Çalışmada *Agos*'un basın tarihi açısından nerede yer aldığını saptayabilmek için öncelikli olarak Türkiye'deki yabancı dilde basın olgusunun doğuşu gelişimi ve dönüşümü ele alınarak bu olguyu oluşturan Türkiye'deki Fransızca, Rumca, İngilizce, İbranice, Arapça, Almanca, İtalyanca basın tarihsel olarak sergilendi. *Agos*'un Ermenice basın içerisindeki yerini belirleyebilmek için de Türkiye'deki Ermeni basını ayrıntılı olarak incelendi.

Agos 1996'dan bu yana Türkiye'deki Ermeni cemaatinin sözcülüğünü üstlenerek Türkiye'deki başta kendi cemaatlerinin sorunları olmak üzere diğer azınlıkların da sorunlarını kaleme alarak kamuoyuna sesini duyurmayı amaçladığını iddia etmiştir. Çalışmada *Agos*'un 25 Şubat 1996 tarihindeki ilk sayısından başlayarak, 2005 yılının sonuna kadar özellikle başyazısı ve köşe yazılarından hareketle kimi zaman manşette çıkan haberleriyle Türkiye'de azınlık olmak, Türkiye'de Ermeni olmak, ulus devlet ve küreselleşme, çokkültürlülük, kimlik, ve demokrasi, *Agos*'un merceğinden tarihi olaylar (1915 Olaylarının *Agos*'ta ele alınışı, Varlık Vergisi Uygulamaları, 6-7 Eylül Olayları) Ermeni cemaatinin sorunları (vakıf yönetimi, cemaat okulları, kilise) kendilerini ifade edebilmenin aracı olan Ermenice, Türkiye Ermenistan ilişkileri, Türkiye-Azerbaycan- Ermenistan İlişkileri, Türkiye-Avrupa Birliği, Ermeni cemaati ve kilise incelenecek ve gazetenin yayın politikası ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu aşamada çalışmada betimleyici ve niteliksel tasarımdan faydalanılacaktır.

I. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE YABANCI DİLDE BASIN

I.1. Türkiye'de Yabancı Dilde Basının Doğuşu

Toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel ve düşünsel yaşamda olup biten değişim ve dönüşümü yansıtmada önemli bir araç olan gazete ilk olarak Batı Avrupa'da 17. yüzyılın başlarında yayınlanmaya başlamıştır.

Gazetenin öncüleri olan haber kâğıtları ile haber mektupları, Avrupa'da 14. yüzyıldan itibaren çeşitli işlevler görmüştür. İlk gazetenin yayınlanmasında Avrupa'da çeşitli ülkeler arasındaki çoğu din kaynaklı savaşlar hakkında bilgi edinme isteği, Avrupa'da sermaye birikimin başlamasının ve ticari gelişimin önemli etkileri olmuştur. İlk çıkan gazeteler¹, Orta Avrupa'da ticaretin geliştiği, kentleşmenin en yoğun olarak görüldüğü kentlerde insanlara belirli ve düzenli aralıklarla yayın sunma olanağı şeklinde ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığı, sürdürdüğü fetih hareketleri, özellikle Orta Avrupa devletleriyle komşu olması da, ilk gazetelerin ortaya çıkmasında hızlandırıcı bir etken olmuştur (Tokgöz, 2003:58).

Orhan Koloğlu'na göre; Avrupa'da kapitalist ekonomiye geçiş süreciyle birlikte basım evrelerinin ve sonrasında gazetenin yaygınlaşması bir rastlantı değil, toplumsal yapının gereksinimleri karşılamak için bir zorunluluktur (1992: 69).

---

¹ İlk süreli yayının ne zaman ortaya çıktığı konusunda tek bir yanıt bulmak güçtür. Kimi kaynaklar ilk gazetenin 1609'da Bremen yakınlarında Augsburg'da çıkan *Avis Relation Oder Zeitung* olduğunu söylerken bazı kaynaklar da Hollanda'da 1605'te ticari bülten den doğduğu kabul edilen *Nieuwe Tijdingen* adlı yayının olduğuna dikkat çekerler (Tokgöz, 2003:58-59).

Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir yapıdan oluşuyordu. Bu uluslar içinde Yahudiler, Ermeniler, Rumlar gibi din ve soy bakımından Avrupalılara yakın uluslar da bulunmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı'da Batı ile ilk ilişkiye girenler, bu uluslar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu içindeki Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar, iç ve dış ticareti sürekli ellerinde bulundurmuşlar, matbaayı Osmanlı topraklarında ilk kullananlar da bu uyruklar olmuşlardır. Osmanlı toprakları içerisine ilk matbaa 1492'de Museviler tarafından getirilmiş, 1493'te de İstanbul'da ilk basımevi açılmıştır². Yahudilerden sonra Ermeniler 1567 yılında, Rumlarsa 1627'de İstanbul'da kendi matbaalarını kurmuşlardır (Kabacalı, 1989:20). Türkçe basım yapabilecek matbaanın devlet eliyle Osmanlı sınırları içerisinde kuruluşu ise 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından gerçekleşmiştir.

Türkçe yayın yapabilecek matbaanın gecikmesinin temel nedeninin dinsel kaynaklı olduğu iddia edilmektedir. Ancak Osmanlı'ya matbaanın geç gelişini sanılanın aksine dinsel nedenlerle değil, toplumun ekonomik, kültürel, sosyal ve yapısında var olan eksiklerle açıklamak gerekir (Berkes, 1973:47-60).

Gazetenin ortaya çıkabilmesi için ticari kapitalizmin gelişmesi gerekmiştir. Ticari kapitalizmin gelişmediği ülkelerde ise Avrupa'da gelişen kapitalizmin zorunlu kıldığı ilişkiler sayesinde ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilk gazeteler yabancı çıkarların yayın organı olarak Fransızca yayınlanmıştır.

Osmanlı ülkesinde ilk gazeteyi, ülke içerisindeki yabancı devlet sefaretləri ve azınlıklar çıkarmıştır. Bunun başlıca nedenleri ise dış ülkelerin Osmanlı ile ticari

---

² Bu konuyla ilgili tartışmalar için Kabacalı'nın "Türk Kitap Tarihi" (1989) isimli çalışmasının 20-30'uncu sayfalarına bakılabilir.

ilişkilerini geliştirme gayreti ve her geçen gün zayıflamakta olan Osmanlı toprakları üzerinde egemenlik kurma çabalarıydı (Çakır, 2002:5).

1.2. İlk Örnekler ve Fransızca Basın

Osmanlı İmparatorluğu'nda basın hayatı Fransızca gazetelerle başlamıştır. İlk düzensiz- süreli yayın 1795 yılında İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği'nde yayınlanan *Bulletin des Nouvelles*'dir. Fransız hükümeti İhtilâlden altı yıl sonra İstanbul'daki özel temsilcisi Verninac'a, İhtilalin propagandasını yapan bir gazete çıkartma görevi vermiştir. Türkiye'de yayınlanan bu ilk gazetenin amacı "Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Fransızlara Cumhuriyetin sorunları hakkında bilgi vermek, Türklere de Avrupa'yı ilgilendiren çıkar konularını tanıtmaktı." On beş günde bir 6-8 sayfa halinde çıkan bu gazete "Fransız kolonisi ile Fransa'nın dostu büyük devletlerin diplomatlarına" dağıtılıyordu (Alemdar, 1978:2). *Bulletin de Nouvelles* yayın hayatı 7 Mart 1796 tarihinde Verninac'ın Fransa'ya geri dönmesiyle son bulmuştur.

Verninac'ın yerine gelen Aubert Dubayet 1796 yılının sonbaharında *Gazette Française des Constantinople* adında ikinci bir süreli yayın çıkarmaya başlar. Aylık olarak çıkan bu gazete 4 sayfa halinde yayınlanmıştır. Bazı önemli günlerde ayrıca iki sayfalık ekler de veren gazetede bütün haberler Fransa ve dış dünyayla ilgilidir (Topuz, 2003:36). Bu gazetenin ömrü iki yıl olmuştur. 1798 Eylül'ünde Fransızlar'ın Mısır'ı işgal etmesiyle İstanbul'daki Fransız elçiliği kapatılmış ve elçiliğin tüm memurları Yedikule zindanlarına hapsedilmiş ve baskı makinelerine de el konmuştur (İnuğur, 2002:168).

Osmanlı yönetiminin Avrupa basınıyla ilk karşılaşması Fransız Devrimi ile olmuştur. Babıâli, devrimi Avrupalıları birbirine düşüren bir eylem olarak kabul ettiğinden, İngilizlerin ve Avusturyalıların uyarılarına rağmen, Fransız elçiliğinin devrim haberlerinden oluşan haber bültenlerini İstanbul'da yayınlanmasını hoşgörüyü karşılamıştır. Ancak Fransa'nın özellikle Rumları ayaklandırmak için çıkardığı Türkçe ve Rumca bildirileri, bültenleri Osmanlı topraklarında yaydığını fark edince derhal yasak koymuştur (Koloğlu, 1992:69).

İstanbul'da yabancı hükümetlerin ilk resmi girişimlerinin ardından gazetenin Batı'daki anlamda kapitalist sistemin gereksinmelerine yanıt veren bir iletişim aracı olarak ortaya çıktığı yer İzmir'dir. Önemli bir ticaret limanı olan İzmir'de ticari ayrıcalıklara sahip Avrupalı ve onların yerli ortakları olan Rum, Yahudi, Ermeni tüccarların sağlıklı haberlere ihtiyacı vardı.

İzmir'de ilk gazete 1821'de Alexandre Blacque tarafından *Spectateur Oriental* adıyla çıkar. Bu yayını 1824'te *Smyrneen* ve 1828'de *Courrier de Smyrne* adlı gazeteler takip eder. Bu üç gazete de Batı dünyasından İzmir'e gelip yerleşmiş tüccarların çıkarlarını yansıttılar.

Haftalık olan *Spectateur Oriental*'in yayın politikası Fransız hükümetiyle uyuşmadığından konsolosluk tarafından 27 Mart 1824'te kapatılır, gazete altı ay sonra tekrar çıkmaya başlar. Alexandre Blacque'ın gazetesi Osmanlı'nın lehinde yazılar yazarak, Yunanistan'ın bağımsızlık savaşına karşı çıkmış, Ege denizindeki Yunan korsancılığını ve bu faaliyeti destekleyen devletleri eleştiren yazılar kaleme almıştır. Bunun üzerine yabancı devletlerin baskısıyla gazete 31 Aralık 1827 yılında tam anlamıyla kapatılmıştır. Charles Tricon tarafından 3 Temmuz 1824 tarihinde

çıkmaya başlayan *Smyrneen* adlı gazete ise Osmanlı aleyhinde yayınlar yaptığından sadece 11 sayı çıkabilmiş 11 Eylül 1824'te kapatılmıştır.

Alexandre Blacque *Spectateur Oriental*'in ardından İzmir'de hükümetin desteğini alarak *Courrier de Smyrne* adlı gazeteyi çıkarmaya başlar. Tam bu sırada Blacque, Sultan II. Mahmut tarafından İstanbul'a çağrılacak ve 1831'de *Le Moniteur Ottoman*'ı yayınlamaya başlayacaktır. *Le Moniteur Ottoman*, *Takvim-i Vekayi*'nin Fransızca çevirisi olmamakla beraber içindeki pek çok haberi bu gazeteden yayınlamış, hükümetin görüşlerine geniş yer vermiştir (İnuğur, 2002:170).

Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı kitabında *Le Moniteur Ottoman*'ın da resmi nitelikte bir gazete olduğunu; fakat *Takvim-i Vekayi* ile birbirine karşıt olduğunu söyler. Osmanlıcasının iç olaylar kadar Avrupa olayları hakkında havadis verme yanına önem verdiği halde Fransızcası Türkiye olaylarını ve padişahın reformlarını Avrupalı okuyuculara tanıtmaya ve beğendirmeye önem vermiştir. *Le Moniteur Ottoman*'da yer alan yazıların Fransızca okuyan Avrupalılara Osmanlı devleti hakkında dolaşan yanlış görüşleri düzeltme, iç ve dış politikasını tanıtmaya, ticaret alanındaki ilerlemelerin bildirme amaçlarını güttüğü belirtilir (2004:200-201)

Osmanlı İmparatorluğu çok -uluslu, çok-dilli bir imparatorluk niteliği taşıdığından *Takvim-i Vekayi*'nin resmi dil olan Türkçeden başka dillerde de baskıları yapılmıştır. Fransızca, Ermenice, Rumca (*Ottomanikos Minitor*), Arapça (*Takvimü'l Vakayi*) ve Farsça nüshalar da aynı tarihler de yayınlanmıştır. Bir de gazetenin Ermeni harfleriyle Türkçe nüshasının da olduğu belirlenmiş böylelikle gazetenin Türkçesiyle birlikte altı değil yedi ayrı nüshanın çıktığı kanıtlanmıştır. (Kabacalı, 2000:51-51)

Osmanlı imparatorluğunda yayınlanan yabancı gazeteler çoğunlukla Fransız dilini kullandılar. Fransa'nın on altıncı yüzyıldan beri Doğu Akdeniz ülkeleriyle kurduğu önemli ticari ilişkiler Fransız diline yaygın kullanım sağlamıştı. Bu durum yirminci yüzyılın başlarına kadar sürdü. Yayınlanan gazeteler hangi devletin ya da azınlığın organı olursa olsunlar Fransız dilini kullanmak zorunda kalmışlardır (Alemdar, 1978:2).

Fransızca çıkarılan diğer gazetelere baktığımızda; İzmir'de yayınlanan *Journal de Smyrne* (1832-1842) ile *Echo de l'Orient* (1838-1845) gazeteleri, 1846 yılında birleşerek İstanbul'da *Journal de Constantinople* adıyla yayınlanmış ve etkin hale gelmiştir. Bu gazete 1866'da *La Turquie* olarak isim değiştirmiştir. Bu sırada İzmir'de *Impartial* (1841-1912) adında bir gazete varlık gösteriyordu. Daha sonraları İzmir'de *Revued' Orient* (1871), *L'Indépendant* (1918), *Le Levant*, *La Liberte* (1919), *Echo de la France* (1919-1922) adında gazeteler çıkmıştır. İstanbul'da *Presse d'Orient* (1849-1854) ve *Courrier d'Orient* (1854) günlük yayınlanmış *Le Moniteur Orient*'te 1882-1919 yıllarında yayın hayatına devam etmiştir.

Mesleki ve teknik konularda çıkan Fransızca yayınlara baktığımızda; aylık tıp gazetesi *Gazette Medicale d'Orient* (1857), *Gazette Medicale Constantinople*, *Revue de Medicine*, eczacılıkla ilgili *Union Pharmaceutique d'Orient*, *Revue Medico-Pharmaceutique*, demiryolu ile ilgili *Journal des Chemins de Fer*, hukuk alanında *Annales Judiciaires*, ticaretle ilgili *Le Commerce de Constantinople*, *Chambre de Commerce* gibi örneklerden söz edilebilir (Koloğlu, 1994:337).

Bununla birlikte Ermeni ve Rumlar tarafından çıkarılan Fransızca gazeteler de mevcuttur. Oskar Efendi adında bir Ermeni tarafından çıkarılan *La Réforme*

(1869-1922) önceleri haftada iki defa yayınlanırken, 1904'ten sonra günlük hale gelmiştir. *Le Phare du Bosphore* (1870-1890) adlı gazete Rum Patrikhanesinin, *Journal d'Orient* ise Yahudi topluluğunun çıkarlarını savunmuştur. Beyoğlu sosyetesine ilişkin çokça haberin yer aldığı bu gazeteler, Batı uygarlığını Fransız kültür aracılığıyla sunarak Beyoğlu yaşamını Osmanlı toplumu için örnek hale getiriyorlardı (Koloğlu, 1994: 337).

İki farklı dille ortaklaşa çıkan yayınlar da vardır. İstanbul'da *Levant-Herald* (1856-1914), *Levant Times* (1868-1874), *Oriental Adviser* (1882-1920), İngilizce-Fransızca; *Lloyd Ottoman* Almanca-Fransızca; *La Turchie* İtalyanca-Fransızca çıkan gazetelerdir. *Posta ve Telgraf Mecmuası* ve musiki alanında çıkan *Sada-i Musiki* ise Türkçe-Fransızca yayınlanmaktadır. İkinci Meşrutiyet döneminin ünlü mizah dergileri *Kalem* ve *Cem*'de Türkçe-Fransızca olarak çıkmıştır.

Türkiye'de en uzun süre yayınlanan Fransız gazetesi ise *Stamboul*'dur (1875-1964). 1868 yılında *Levant Times and Shipping Gazette* adıyla kurulan gazete 1875'te *Stamboul* adını alır. 1875-1896 yılları arasında İngiltere'nin çıkarlarını savunan gazete sahibinin değişmesiyle birlikte 1896-1964 yıllarında Fransa'nın çıkarlarını savunmaya başlamıştır. Cumhuriyet döneminde gazetenin adı *İstanbul* olarak değiştirilmiştir (Alemdar, 1978:1-5).

Fransızca gazeteler arasında II. Abdülhamit'in son yıllarında yayınlanan *Journal de Salonique* İttihat Terakki çevreleri üzerinde hayli etkin olmuştur. (Koloğlu, 1992:95-96)

Koloğlu'na göre, gazetelerin Fransızca yayınlanma sebebi Fransızca eğitim veren çok sayıda okulun ve bu okullardan mezun olanların kültürel açıdan da bu

gazeteler ihtiyaç duymasıydı. Sadece Türkiye'deki Avrupalıların ve Levantenlerin değil, aydın Türklerin de bilgi ve kültür kaynağı bu Fransızca gazetelerdi (1994:25).

1839'dan 1922'ye kadar Osmanlı ülkesinde 400'den fazla Fransızca gazete ve dergi yayınlanmıştır. İstanbul'da çıkan Fransızca gazeteler bu sayının yarısını oluşturmakla beraber etki ve tiraj bakımından diğer yarının 4-5 kat fazlasıdır. Bu durum sadece Türkiye'de değil; Avrupa'da da etkili olmuş, kimi zaman Fransızca basın Türkçe basını geride bırakmıştır (Koloğlu, 1994:336).

Fransızcanın devletler arası iletişimi sağlayan ortak dil olmasından dolayı sadece Fransızlar tarafından değil, pek çok devlet tarafından kullanıldığı gözden kaçırılmamalıdır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki on ay içinde ülkede çıkan 730 gazeteden 56'sının Fransızca yayınlanması (36 adedi Fransızca, 20 adedi Türkçe-Fransızca) Fransızcanın yaygınlığı hakkında bize bilgi verebilir (Koloğlu, 2005:21).

Cumhuriyete kadar daha çok Levanten ve azınlıkların tekelinde bulunan Fransızca basın, rejimle birlikte tam anlamıyla kabuk değiştirir. Mali destek aldıkları çevrelerin çıkarları yerine yeni Türkiye'nin çizgisini izlemek zorunda kalır. Mütareke döneminde (1918-1922) eskileri ve yenileriyle 40'a yakın Fransızca yayın varken bunlar hızla azalır. Koloğlu'na göre *Tanin*'in, *Cumhuriyet*'in, *Akşam* ve *Millet*'in Fransızca nüshalar yayınlamaya başlaması yeni yönetimin Fransızca okuyan kesimi kendi etkisi altına alma arzusunun göstergesidir. 1925'te toplam tirajı 66.000 olan İstanbul basını içinde Fransızca basın beşte birini oluşturuyordu (1994:337).

Çeşitli kaynaklara göre Cumhuriyet döneminde yüze yakın Fransızca yayın çıkmıştır. Bu dönemde Türkçe dışı gazeteler ticari ve siyasi olayları etkileme gücünü ve önemlerini yitirdiler. Kamuoyu oluşturmaktan çok Fransızcaya alışmış kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam ettiler. İstanbul'da *Journal d'Orient*'in 1971'de yayın hayatının son bulmasıyla Türkiye'de Fransızca basın da son bulmuştur (Koloğlu, 1994:336-338).

Cumhuriyet yönetimi kuruluşundan itibaren milliyetçi bir politika izledi. Bunun sonucu Avrupa emperyalizminin temsilcisi kuruluşlar ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Varlığını onlara borçlu olan Fransızca basın da önemini yitirdi. Sadece *İstanbul* gibi Fransız hükümetinin desteklediği bir gazeteyle, Türkiye'deki Fransızca okuyabilenlere seslenen Türk uyruklu azınlıkların yayınladığı gazeteler ve Türkçe gazetelerin Fransızca baskıları okunur oldu. (Alemdar, 1978:7)

I.3.Rumca Basın

Osmanlı sınırları içerisinde ilk Rumca gazete 1831 yılında İzmir'de *Filos Ton Neon* (Gençlerin Arkadaşı) adıyla yayınlanmıştır.³ İngiliz ve Amerikan misyonerlerinden yardım gören bu gazetede dinsel konuların yanında günlük olaylara da yer vermiştir. Ancak üç ay çıkabilen gazete Aralık 1831'de kapanmıştır (Arslan: 2005:77-78).

---

³ Ziyad Ebüzziya "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dışındaki Basını" adlı makalesinde 1821 yılında İzmir'de Rumca gazete çıktığı hakkında yazılara rastladığını ama yazılarda isim ve yayın hakkında bilgi verilmediğinden bu konuya kesinlik kazandıramadığından söz eder.

Bu yayını 1832-33 yıllarında yayınlanan *Astir en ti Anatolia* (Anadolu Yıldızı), 1833'te 4 sayfa haftalık, siyasi, edebi ve ticari bir gazete olan *Mnimosini* takip etti.

İstanbul'da yayınlanan ilk Rumca gazete ise *Takvim-i Vekayi*'nin Rumca nüshası olan *Otomanikos Monitor*'dur. 1832'de yayına başlayan gazete Osmanlı dış ilişkilerinde söz sahibi olan Musurus ailesinden Yogos tarafından çıkarılıyordu. Tirajı 400 olan gazete, Rum Ortodoks Patrikhanesi başta olmak üzere ilgili çevreye dağıtılıyordu. Patrikhane'nin Türkçe nüshayı daha iyi anladıklarını bildirmeleri üzerine yayın 1850'de sona ermiştir. Bu durumun temel nedeni Rumların konuşma ve yazı dili arasındaki farklılıktan kaynaklanmıştır.

1837'de *İonikos Paratiritis* (İyonyalı Gözlemci), *Amalthia* (1838-1922), 1840 yılında yarı resmi bir yayın sayılabilecek *O Tilegrafos Tu Vosporu* (Boğaziçi Telgrafı), Rum harfleriyle dizilen Türkçe gazete *Anatolikos Minitor* (1845-1900), *I Efimeris tir Zmirnis* (İzmir'in Gazetesi 1849-1954), *Anatolikos Astir* (Anadolu Yıldızı, 1862-1890), *Argos* (1839-1841), *Yonika Melisa* (İyonya Arısı, 1839), *İziyania* (1840-1841), *Elpis* (Ümit 1841), *Esperinos Kirikis* (ikinci Vaizi, 1842), *O Filos tu Lau* (Halkın Arkadaşı, 1842), *Orion* (1843), *O Melisiyenis* (1844), *Alithia* (1846), *Emborikos Tahidromos* (Ticaret Postası, 1856), *Telegrafos tir Zmirnis* (İzmir Telgrafı, 1859-1861), *Evsevia* (1861), *Mintor* (1869-1874), *Velos* (1875-1888), *Zmirni* (1870-1875), *Nea Zmirni* (Yeni İzmir, 1876-1914), *I Proodos* (Gelişme, 1871-1912), Trabzon'da çıkan *Oksonos Pontos* (1881-1885) önde gelen gazete isimlerindedir (Topuz, 2005:77-78).

Rumca basının gelişmesinde *Takvim-i Vekayi*'nin ve vilayet gazetelerinin Rumca nüshalarının katkısı büyüktür. Kültür ve ticaret şehirleri olan İzmir, Selanik ve İstanbul Rumca basının merkezidir. Trabzon ve Yanya gibi diğer vilayetlerde de Rumca gazeteler basılmaktaydı. Arslan'a göre Rumca yayınların büyük bir kısmı Türkiye'de yaşayan Rumlar tarafından çıkarılırken; Türkler, Ermeniler, Yunanistan vatandaşları, Fransızlar ve İtalyanlar da neşriyat yapmaktaydılar (2005: 181-182).

Rumca basın 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul merkezli olmaya başlar. Koloğlu'na göre bu yayınlar kendi içinde üç farklı grupta toplanabilir: (1) *Bizantis* (1850-1890?) ve *Eklisiastiki Alitheia* (Kilise Gerçeği) (1888-1922), *Omonia* (1860-1870), *Armonia* (Ahenk) (1864-1868) gibi yenilikçi akımlara tutucu bakanlar ve Fener Rum Patrikhanesi'nin sözcülüğünü yapanlar; (2) radikal nitelikte olan ve Bizans'ı canlandırmayı hedefleyen *Neogolos* (1863) ile (3) ticareti ve laik yapıyı savunan *Anatolikos Astir* (1861-1894), *Teatis* (1876-1877) gibi (1992: 96).

Anadolu'nun bazı bölgelerinde yaşayan Hıristiyan Ortodokslarsa Karamanlıca denilen Grek harfleriyle Türkçe gazete yayınlıyorlardı. 1840 yılında İstanbul'da yayınlanmaya başlayan *Gazete-i Anatoli* 1840 yılında E. Misaelidis tarafından yayımlandı. Yunan harfleriyle Türkçe olarak çıkan gazete 1914 yılında kapandı (Anzerlioğlu, 2003:177).

II. Meşrutiyetle birlikte yaşanan basın patlamasında Rumca gazeteler Türkçe gazetelerden sonra sayıca en fazla artış gösteren yayınlardır. İmtiyaz alınan 730 gazete ve dergiden 125'i Rumca (109'u Rumca ve 16'sı Türkçe-Rumca) yayımlanmıştır (Koloğlu, 2005:21).

Mütareke ve işgal yıllarında (1918-1923) Rum basını genellikle Venizelos yanlısı politik bir tutum sergilediği için yeni rejimle birlikte pek çok gazete kapatılır gazeteciler Yunanistan'a sığınır. Bununla birlikte İstanbul Rum basını çok geçmeden kendini toparlamaya yeni duruma adapte olmaya başlar. 1925 yılında çıkan *Apoyevmatini* (Akşam) cumhuriyet tarihinin en uzun ömürlü gazetesidir ve yayını hala devam etmektedir. *Ta Hronika* (Olayların Günlüğü, 1929-1932), *Aneksartitos* (Özgür, 1929), *Efimeris* (Gazete, 1944-1950), *Hronos* (Zaman, 1946-1965), *To Vima* (Kürsü, 1946-1950), *Kiryakatiki Proia* (Pazar Sabahı, 1947-1964), *Embros* (İleri, 1952-1974), *İ Kinoniki Estia* (Toplumsal Ocak, 1956-1967), *Apostolos Andreas* (Havari Andrea, 1952 -1964) önemli Rumca gazetelerdir (Türker, 2003:4-6)

1923'ten 1941'e kadar yayınlanan Rumca gazetelerin sayısı oldukça fazla olmasına rağmen büyük bir kısmının ömrü kısa sürmüştür. Bu yıllar arasında İstanbul'da 28 Rumca gazete ve dergi ortaya çıkmıştır. Bunlardan 24'ü günlük siyasi gazeteydi (Koloğlu, 1994:354) Bu gazeteleri ayakta tutan gelir ise gazetelere verilen ilan ve reklamlar olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'daki Rumca gazeteler zor günler geçirerek yok olma tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Özellikle Varlık vergisi gazetelerin niceliksel azalışını açıklayabilecek niteliktedir. 1950 sonrasında DP'nin iktidarı sırasında kısmi özgürlük havası Rum basınına da olumlu yönde etkilemişken 6-7 Eylül Olayları olarak bilinen eylemden sonra Rumca gazeteler yayınlarına 10-15 günlük bir ara vermek zorunda kalmışlardır. Bundan sonra Rumca basınının değişim ve gelişiminde Türk-Yunan ilişkileri belirleyici olmuştur. Kıbrıs sorunu İstanbul'daki

Rum nüfusun azalmasına zemin hazırlamıştır. Azalan nüfusa paralel olarak gazeteler ve tirajları da çok büyük kayıplara uğramıştır (Türker, 2003:6-8)

Osmanlı döneminde tahmini olarak 248, cumhuriyetten günümüze kadar da 52 Rumca gazete ve dergi yayınlanmıştır (Arslan, 2005:181-183). 1925'te yayınlanmaya başlayan *Apoyevmatini* Rumların Türkiye'de çıkardıkları ve çıkarmaya da hala devam ettikleri en uzun ömürlü gazetesidir. Grek alfabesiyle hazırlanan Apoyevmati günlük yayın yapar, okurlarına her gün siyasi politik ve İstanbul'daki Rumlar'ın yaşamlarına yönelik bilgi vermeyi amaçlayan gazete 4 sayfadan oluşmaktadır. Yaklaşık 80 yıllık bir geçmişe sahip olan *Apoyevmatini*'nin 1940- 50'li yıllarda 5 binlerde olan tirajı ise bugün 500'lerle ifade edilmektedir (Uruş, 2003:22).

İho 01 Nisan 1977 tarihinden itibaren Haralambos Rombopulas tarafından Rumca olarak haftalık yayınlanmaya başlayan, bir sene içerisinde haftada üç kez ve iki sene içerisinde de günlük olarak yayınlanan bir gazetedir. Gazetenin sahibi ve yazı işleri sorumlusu olan Anderea Rombopulos gazetenin kurucusu ile aynı aileden gelmektedir. Gazete haftalık olarak yayınlanırken on altı sayfa olarak çıkan gazetenin sayfa sayısı günlüğe geçişte 8 sayfaya iner.

Gazete Fener Rum Patrikhanesine bağlı olarak çalışmakta ve çoğunlukla kiliselerde yapılan dini ayinlerin haberlerine yer vermektedir. Gazete cemaat haberlerine öncelik vermektedir. Ayrıca sabah gazetelerinin günlük özetleri verilmektedir. Türk-Yunan ilişkileri öncelikli olarak gazeteyi ilgilendirmektedir. Son dönemlerde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri haber içeriği açısından önem kazanmıştır.

Gazetenin günlük tirajı 400 ila 500 arasında değişmektedir. Cemaatin yüzde 80-90 civarındaki bölümü Rumca gazete okumaktadır. Tirajın düşük olmasını Anderea Rombopulos cemaat nüfusunun azlığına bağlamaktadır. Ekonomik nedenlerin gazeteyi cemaat dışına açılmayı engellediği de ifade edilmektedir (Kılıçkaya, 2003:87)

I.4. Ladino ve İbranice Basın

Osmanlı topraklarına ilk matbaa 1492'de İspanya'dan göç eden Museviler tarafından getirilmiştir. 1493 yılında Museviler ilk matbaalarını İstanbul'da kurmalarına karşın ilk gazetelerini ilk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekayi*'den on yıl sonra çıkarmışlardır. Yahudi basını İbranice ve Ladino⁴ olmak üzere iki koldan ilerlemiştir. Osmanlı ülkesinde ilk süreli Yahudi (ladino) yayını 1842 yılında İzmir'de Rafael Uziel Pinşerle tarafından çıkartılan *La Buena Esperansa* (İyi Umut) adlı gazetedir. Bu gazeteyi İstanbul'da Leon de Hayim Kastro'nun 1853'te Raşi⁵ harfleriyle ve Yahudi İspanyolcasıyla yayınladığı *Or İsrail* ve 1855-1858 yılları arasında Moşe Pesah'ın yayınladığı *El Manadero* adlı gazete takip etmiştir (Ovadya, 1994:400). Bu gazete daha sonra 1885-1889 yılları arasında İzak Karmona tarafından aylık olarak yayınlanmaya başlamıştır.

---

⁴ Judeo Espanyol ya da Ladino denilen ve Osmanlı İmparatorluğuna İspanya'daki zulümlerden kaçarak gelen Yahudilerin kullandıkları dil. İstanbul'daki Yahudi Cemaati tarafından günlük yaşamda kullanılan bu dilde çok sayıda gazete ve dergi yayınlanmıştır.

⁵ Raşi Harfleri İspanyol Yahudilerininin İbranicede olmayan -ç, -c, -j harflerini yazabilmek için kullandıkları harflerdir.

İbranice ilk gazete ise *Sha Area Mizrah* (Doğunun Kapıları) ismiyle 1846'da yine İzmir'de yayınlanmıştır.

İstanbul'da 1867 ile 1899 yılları arasında Raşi harfleriyle Türkçe çıkan dört gazete vardır: *Şarkiye* (1867), *Zaman* (1872), *Ceride-i Terceme* (1876), *Ceride-i Lisan* (1899) (Benbaneste, 1988:60)

Ebüzziya Osmanlı sınırları içerisinde Yahudilerin 102 gazete ve dergi çıkarttıklarını, bunlardan 86'sının İmparatorluk devrinde, 16'sının 1923 sonrası yayımlandığını belirtir (1985:43).

Cumhuriyet dönemine kadar Raşi harfleri ve Ladino çıkan gazetelerin ömrü kısa sürmüştür. Yehezkel Gabay'ın⁶ çıkardığı *Journal İsrailit* (Yahudi Gazetesi, 1860-1866), Mois Eli tarafından İspanyolca yayınlanan *El Luzero* (Fener, 1867), Viktor Levi ve David Elnekave'nin birlikte yayınladığı *La Patria* (Vatan, 1908-1909), yine Viktor Levi'nin yayınladığı *La Boz* (Ses, 1908-1910) yayın ömrü kısa olan gazetelerdir. *El Relampago* (1909) Elia Kohen tarafından haftada iki kez yayınlanan İspanyolca gazetedir. David Fresko tarafından *El Sol* (1879), Viktor Levi tarafından *El Rayo De Luz* (1885), David Fresko ve Mois Dalmediko tarafından *El Amigo De La Famia* (1885), *El İnstruktör*(1888), *El Cudio* (1909-1922) İspanyolca-Fransızca olarak yayınlanan çeşitli ilmi- edebi dergilerdir. İmparatorluk döneminde İsak Karmona'nın kurmuş olduğu *El Tyempo* (Zaman , 1871-1930) ve ilk döneminde

---

⁶ Kamil Özer'in "Türkiye'de Gayrimüslim Azınlık Basını" adlı yüksek lisans çalışmasında, Yehezkel Gabay Maarif Nezaratı'nde görev alan ilk Musevi olarak tanıtılır ve gerçek anlamda Türk-Musevi basının onunla başladığı, *Journal İsrailit* adlı gazetesıyla Musevi toplumunun kültürel ve sosyal açıdan geliştirip aydınlanması için mücadele ettiği belirtilir.

David Fresko'nun baş yazarlığını yaptığı *El Telgraf* (1872-1930) gazeteleri cumhuriyet döneminde de varlık göstermişlerdir.

Yine bu dönemde *Coha-i Cohayko* (Coha, Nasrettin Hoca'ya Yahudilerce verilen addır) (1860) *El Çuflete* (Düdük, 1909), *El Burlon* (Alaycı, 1909), *El Grasiozo* (Sevecen, 1910), *El Cugeton* (Dalgacı,1909-1931) isimli çeşitli mizahi gazete ve dergiler de çıkmıştır. (Ovadya, 1994:399).

Osmanlı Devleti'nin Arap bölgelerinde Musevilerin yerel Yahudi-Arapçası ile gazeteler çıkardıkları görülmüştür. Söz konusu olan gazetelere Mısır, Filistin, Suriye, Lübnan, Irak'ta rastlanmıştır; fakat bu bölgelerde yaşayan toplulukların sayıca az olması gazetelerin tirajlarının düşük, yayın hayatlarının da kısa ömürlü olmasına yol açmıştır (Koloğlu, 1992:97)

Alliance Israelite Okulları'nın Türk Yahudileri eğitmeye başlamasıyla, İstanbul Yahudileri arasında kullanılmaya başlanan Fransızcanın etkisiyle *L'Aurore* (1908-1922), *Le Jeune Turc* (1908-1918), *La Nasion* (1919-1923), *La Gazette* (1923-1924), *La Presse* (1946), *Letoile du Levant* (1948-1958) Fransızca yayınlanmışlardır.

Bununla birlikte İzmir milletvekili Nisim Masliah'ın çıkardığı *İttihat* (1908-1909) Türkçe olarak yayınlanan günlük siyasi bir gazetedir. 1914-1918 yılları arasında Mois Kohen (Munis Tekinalp)'in *İktisat Mecmuası*, M. Revah'ın *Türkiye Ticaret Gazetesi*(1919-1923), Milas Bohor İsrail'in *Ceride-i Felsefe*(1912) isimli edebi – felsefi dergi de yayınlanmıştır. Tamamıyla İbranice olarak yayınlanan *Ha Mevaser* (1909-1911) Nahum Sokoloff tarafından çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti

zamanında Museviler tarafından İbranice olarak yayınlanan gazete ve dergi sayısı çok fazla olmamıştır (Özer, 1995:72-73).

Cumhuriyet sonrası Yahudi İspanyolcasıyla gazete yayınlamaya devam eden İstanbul Yahudileri, Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır. Bu gazetelerin zamanla bir bölümü Türkçe yayınlanmıştır. İsak Algazi, Leon İsrail ve Monis Dal Mediko *La Boz de Oriente*'yi (Doğunun Sesi, 1931-1939), Moşe Benbasat, İzak Yaeş *Şabat*'ı (Cumartesi, 1947-1950), Yaakov Kıymaz *Atikva*'yı (Umut, 1947), İzak Yaeş ve Menahem Maden *Or Yeudat*'yı (Yehuda Işığı, 1948), Moşe Benbasat *La Vara*'yı (Asa, 1950), İlyezer Menda, Robert Bali *La Luz*'u (Işık, 1950-1953), Moşelevi Belman, İsak Kohen *El Tyempo*'yu (Zaman, 1957-59), Robert Bali *La Luz de Turkiya*'yı (Türkiye'nin ışığı, 1953-55), İlyezer Menda *La Vera Luz*'u (Gerçek Işık, 1953-1972) yayınlamışlardır (Ovadya, 1994:399).

Cumhuriyet döneminde Türkçe yayınlanan Yahudi gazetelerine örnek olarak Nesim Mazliah'ın *Hür Adam* (1930), Sami Kohen'in *Türkiye'nin Sesi* (1949-1950), Robert Sezer'in *Haftanın Sesi* (1957) gösterilebilir.

Günümüzde Yahudi cemaati tarafından üç yayın çıkartılmaktadır: *Göztepe Kültür Dergisi*, *Tiryaki* ve *Şalom*.

Haftalık olarak yayınlanan Şalom, "Barış" anlamına gelmektedir. Gazete 29 Ekim 1947 tarihinde Avram Leyon tarafından Ladino diliyle çıkartılmaya başlanmıştır. 1982 yılında gazete yayınına ara vermek zorunda kalan gazete, 1984 yılında Gözlem Gazetecilik, Basın ve Yayın A.Ş. tarafından satın alınır. Yeni yayıncı Judeo Espanyol olarak yayınlanan gazetenin genç nesil tarafından dilin bilinmemesi nedeniyle fazla okunmadığını anladığı için, gazeteyi bir sayfası Judeo Espanyol

gerisi Türkçe olmak üzere 4 sayfa şeklinde ve Tilda Levi'nin yayın yönetmenliğinde yayınlar. Günümüzde 16 sayfa olarak yayınlanan gazetenin 1 sayfası Judeo Espanyol olarak çıkmaktadır.

Haftalık olarak Çarşamba günleri çıkartılan gazete abone yoluyla satılmaktadır. Ortalama tirajı 4 bin -5 bin arasında değişmektedir. Avrupa, Amerika, İsrail ve Avustralya gibi geniş bir yelpazeye dağılan gazetenin yurtdışındaki okuyucu kitlesini Türkiye'den göç eden Yahudilerle, Judeo Espanyol dilini akademik olarak takip edenler oluşturmaktadır.

Yayın yönetmeni Tilda Levi, gazetenin yayınlanma amacını; "mümkün olduğu kadar genç insanlar yetiştirerek katılımı sağlayarak kendi nesillerinin devamını sağlamak" olarak belirtmiştir. Siyasi bir çizgisi olmayan gazetede gençlere yönelik köşeler mevcuttur. Sinema, tiyatro, sanat v.b. konularda sayfa editörlükleri gençlere verilmiştir. Cemaatin günlük diğer gazetelerde bulamayacakları haberleri, dünya Yahudileri ile ilgili bilgileri aktarılmaktadır. Tilda Levi cemaat dışında gazeteyi tercih eden kitlenin asıl amacının cemaat içindeki haberleri takip etmek olduğunu belirterek diğer bir amacın ise Judeo Espanyol diline olan ilgiden kaynaklandığını belirterek tirajlarında genel anlamda düşme olmadığını, Türkiye ve çevresinde olan sosyal ve siyasi olayların tirajlarını arttırıp düşürmediğini ancak kendilerine olan ilgisizliği etkilediğini vurgulamıştır.

I.5. Almanca Basın

Almanya 1870 yılında bağımsızlığını kazanan bir devlet olduğundan Almanca basının Osmanlı topraklarında ortaya çıkışı da diğer dillere göre geç ve

sayıca az olmuştur. Ebüzziya, 1866 yılında İstanbul'da yayınlanan *İnteligen Blatt* adlı gazeteden başlamak üzere Osmanlı İmparatorluğu ve cumhuriyet döneminde toplam 29 Almanca gazetenin çıktığını tespit etmiştir (Ebüzziya, 1985:35).

Koloğlu özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Alman uzman ve iş adamlarının Osmanlı piyasalarındaki etkinliğine paralel olarak gazeteye olan ihtiyacın da arttığına dikkat çeker. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1889 yılındaki İstanbul ziyaretinin ardından 20 Eylül 1890'da *Osmanischen Post* 'un ilk sayısı yayınlanır. Önceleri haftada iki gün çıkan gazete sonraları günlük olarak çıkmaya başlamış, 1895 yılında yayın hayatına son vermiştir. Bu yayını 1896 yılında İstanbul'da haftalık olarak çıkmaya başlayan *Konstantinopler Handelsblatt* adlı gazete izler. Gazete ağırlıklı olarak ticari, mali, sınai ve ulaşım konularına yer verir. Sözü edilen iki gazete de özel girişimcilerin bilgiye olan ihtiyacına yanıt vermek üzere çıkarılmıştır (Koloğlu, 1994: 213).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ekonomik etkinlikle birlikte siyasal etkinliği de artırmak isteyen Almanya Alman Dış İşleri Bakanlığı'nın yönetiminde Loewe ve Krupp gibi silah fabrikalarıyla National Bank ve Deutsche Bank'ın mali katkılarıyla da 18 Aralık 1908'de *Osmanischer Lloyd* Almanca ve Fransızca (*Lloyd Ottoman*) olarak yayınlamaya başladı. Yeterli sayıda Almanca bilen okuyucuya ulaştıktan sonra Fransızca nüshasının kaldırılacağı söylenen gazete 1918 yılı sonuna kadar yayın hayatını sürdürmüştür. *Osmanischer Lloyd*, ilk yılında 836 nüsha basarken 1915'te baskı sayısı 6 bin 700 nüshaya ulaşmıştır. Gazete Alman makamlarından yılda 100-200 bin mark yardım alıyor, savaş sırasında da yerli gazetelerin aksine kağıt ve baskı malzemesi sıkıntısı çekmeden yayın hayatına

devam ediyordu. Fransızca nüshanın 1.800 lük tirajı diğer Fransızca gazetelerin iki misline ulaşıyordu. Savaş sırasında askeri uzman ve makamlar içinse *Neuen Türkei*, *Jilderim* (Yıldırım), *The Verteidigung* gazeteleri Türkçe olarak da çıkmış ama etkileri oldukça sınırlı kalmıştır. Hitler'in iktidara gelişinden sonra yoğunlaşan propaganda çabalarının aracı olarak İstanbul'da 1944'e kadar *Türkische Post* adlı gazete yayınlanmaya devam etmiştir (Koloğlu, 1993: 213).

I.6. Arapça Basın

Koloğlu'na göre Osmanlı'da Arapça basının yeri Türkçe ve Fransızca basından sonra gelir (1992:96). Arapça ilk gazete Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında *Le Courier d'Egypte* (1789) adıyla üç dilde -Arapça, Türkçe, Fransızca- çıkarılan gazetedir. Mısır'ın Fransız işgalinden kurtulmasından sonra Mehmet Ali Paşa 1828 yılında *Vekaye-i Misriye* adlı gazeteyi hem Arapça hem de Türkçe olarak çıkartmıştır (Ebüzziya, 1985:35). Bu iki gazeteden sonra çıkan Arapça yayın *Takvim-i Vekayi*'nin etkisi ve ömrü az olan Arapça nüshasıdır.

Kırım savaşının ardından 1850'lerin sonuna doğru İstanbul'da Fransa'nın kendi kontrolünde Arapça konuşulan sömürgelerinin İslam dünyası ve Osmanlı ile ilişkilerini kesmek için çıkarttığı yayınlarını durdurabilmek için *Miratü'l Ahval* çıkartıldı. Bu gazete Babıali'nin çizgisine uymadığı gerekçesiyle kısa süre içinde kapatıldı. 1860 yılında Beyrut ve Şam'da yaşanan olaylar Beyrut'un Arapça gazetesi *Hadikatü'l Ahbar*'ın önemini arttırmıştır. 1860'ta ilk özel Türkçe gazetenin çıkmasına izin veren Babıali, İstanbul'da Arapça *el-Cevaib* gazetesinin çıkmasına da karşı çıkmamış, bu gazete yayınlandığı sürece sadece Arap çoğunluklu eyaletler de

değil Hindistan gibi Müslüman nüfusunun çoğunlukta olan yerlerde de etkinliğini korumuştur. Bu gazete sayesinde İstanbul Arapça basının merkezi haline gelmiş, Osmanlı'nın o ve daha sonra dönemdeki politikalarının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Aynı zamanda Tanzimat'ın felsefesinin sadece Arap dünyasında değil, Hindistan'a kadar yansıtılmasında, Türkçe'nin Avrupa'dan aldığı yeni fikir ve terminolojinin Arap diline geçmesine katkıda bulunmuştur. Farisu's Şidyak yönetiminde din tartışmalarını reddedip, Tanzimat'ı, Müslüman haklarını ve ıslahatı savunan gazete Selim Sidiyak döneminde Arap ulusçuluğuna doğru yönelmeye başlamıştır. (Koloğlu, 1993:295-296, 1994:29)

Arapça basının merkezi olma görevini 1880'lerin başına kadar İstanbul üstlenmiştir. 1874'ten itibaren Osmanlı basın rejimi sertleştikçe Beyrut ve Suriyeli gazeteciler İstanbul'dan ayrılıp Mısır'a yerleşmeye başlamışlar. Mısır İngiliz sömürgesi olduktan sonra da İstanbul Arapça basının merkezi olma niteliğini kaybetmiştir. 1852-77 yılları arasında Osmanlı topraklarında (Mısır hariç) Beyrut'ta 21, İstanbul'da 3, Halep'te 3, Lübnan'da 1, Şam'da 1, Bağdat'ta 1, Kudüs'te 2, Trablusgarp'ta 1 olmak üzere toplam 33 Arapça gazete ve dergi yayınlanmıştır (Koloğlu, 1994:29). 1878-1907 yılları arasında da 93 Arapça gazete ve dergi çıkmış, bunlardan 16'sı İstanbul'da, 54'ü Beyrut'ta, 10'u Cebel-i Lübnan'da, 5'i Şam'da, 2'si Halep'te 1'i Bağdat'ta, 3'ü Kudüs'te, 1'i Basra'da, 1'i de Trablusgarp'ta yayınlanmıştır (Koloğlu, 1992:96).

1908 öncesi İstanbul'da çıkan Arapça gazeteler, *Miratü'l Ahval*, *el-Cevaib*, *el-Saltana*, *es- S elam*, *Medresetü'l Fünun*, *el-İtidal*, *el-İnsan*, *Kevkehü'l ilm*, *el -*

Hakaik, el Hukuk, el-Beyan, el-Malumat, el Ahval, Kevkehü'l Osmani olarak sıralanabilir (Koloğlu, 1993:296).

İkinci Meşrutiyet'ten 1914'e kadar Koloğlu, 122'si Beyrut'ta, 59'u Cebel-i Lübnan'da, 58'i Şam'da, 27'si İstanbul'da, 22'si Halep'te 53'ü Bağdat'ta 34'ü Kudüs'te, 12'si Basra'da 7'si Trablusgarp'ta 5'i Hicaz'da olmak üzere 399 Arapça gazete tespit etmiştir (1992:96).

1908 sonrası İstanbul'da çıkan Arapça gazeteleri de şöyledir: *el-Fatihü'l-İslam, el-Arab, el-Hadara, el-Rakib, Hilalü'l Osmani, el-Hidaye, Cihan-ı İslam, Hak el-İttihadü'l Osmani, Darü'l-Hilafe, Darü's-saade, Sada-i İslam, Lisanü'l Arabi, el-Mutadü'l Edebi, el-Alemü'l İslami, el-Musarat, Livanü's Şark, en-Nahla, el-İttihadü'l İslami, ed-Destur* (Koloğlu, 1993:296).

Ziyad Ebüzziya İmparatorluğun Arapça konuşulan Asya ve Afrika eyaletlerinde, Anadolu'da, Doğu'da, İstanbul'da ve Avrupa memleketlerinde yaşayıp Osmanlı tebaası olan Arapların, Arapça olarak çıkardıkları gazete ve dergilerin sayısını 300'den fazla olarak açıklar. İmparatorluk sınırları içinde son çıkan Arapça gazete, 1918'e kadar İstanbul'da yayınlanmış olan *El Alem-i İslam*'dır (Ebüzziya, 1985:35).

1923 ve sonrasında Harf devrimiyle birlikte Arapça yayınların etkinliği tamamıyla ortadan kalkmıştır. Günümüzde turizm ve ticaret bu durumu ihlal etse de eskisi gibi Arapça gazete ihtiyacı ortaya çıkmamıştır (Koloğlu, 1993:296)

I.7. Bulgarca Basın

Bulgarca ilk gazete 1842'de İzmir'de aylık olarak çıkan *Ljuboslowije* (Sevgi İfadesi) isimli yayındır. İvan Bogorow'un 1848'de İstanbul'da çıkarttığı *Çarigradski Vestnik* (İstanbul Habercisi) Bulgarların kültürel gelişmesinde ve siyasal bilinçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Panislavistliğin sözcüsü olan gazete 1862'de kapanmıştır (Koloğlu, 1994:29). Bu gazeteyi 1850'de *Novina Bulgarska*, 1859-1863 arasında *Konsile*, 1863-1865 arasında *Svetnik* (Nasihatçı) izler (Hezarfen: 1993:330).

1857 yılından sonra İhtilalci Bulgar gazeteleri yayınlanmaya başlanır. 1863'te Bulgar kilisesinin Rum kilisesinden ayrılmasını destekleyen Petko R. Slaveykoy tarafından haftalık siyasi, edebi ve ticari gazete *Gayda* yayınlanır. Bununla birlikte, Amerikan misyonerlerince *Mesetsa Zornitsa* (Ay, Sabah Yıldızı, 1864-1877), Nikolo Genoviç tarafından *Vreme* (Zaman,1864-1867), *Turtsiya* (Türkiye, 1864-1873), Robert Koleji öğrencileri *Çitalişte* (Okuma Yurdu,1867), Slaveykoy tarafından *Makedoniya* (Makedonya, 1866-1872), Amerikan Protestan Misyonerleri *Zornitsa* (Sabah Yıldızı, 1868-?) çıkarıldı; *Pravo* (Halk-1869-1873), *Napredık* (İlerleme,1874-1877), *İztočno Vreme* (Doğu Çağı, 1874-1877), *Sutrina* (Sabah, 1877-?), *Novini* (Haberler, 1890), *Progres* (İlerleyiş, 1896-?), *Glas* (Ses, 1910-?) yayınlanır (Hezarfen: 1993:330).

Hezarfen, İstanbul'daki Bulgar basının biri evrimci diğeri devrimci olmak üzere iki yol izlediğini vurgular. Evrimci yolu izleyen *Vreme*, *Pravo*, *Svetnik*, *Napredık* gibi gazetelerin büyük tüccar ve iş adamlarının çıkarlarını savunduklarını, *Gayda*, *Makedoniya* gibi gazetelerinse ulusal bilinç için mücadele ettiklerinin altını çizer (1993:330).

Koloğlu, 1878'e, Bulgaristan özerkliğini kazanıncaya kadar, Osmanlı toprakları içinde ve dışında 105 Bulgarca milliyetçi radikal yayın olduğunu söyler. Bu yayınların birçoğunun bülten şeklinde, sınırlı, sadece militanlara yönelik yayınlar olduğunu da dikkat çeker (1992:98). Bulgarların Patrikhaneden ayrılıp kendi kiliselerini kurma çabaları karşısında İstanbul'un Fransızca Basınından Rumları destekleyenler Bulgarlara karşı çıkarken, İstanbul'un İngiliz Basını ise Bulgarları desteklemiştir. 1867 yılının başında *Levant Herald*, Bulgarların Girit İhtilalcilerini destekledikleri ve çabalarını övdükleri hakkında bir yazı yayınladığı için kapatılmış, *İngiliz Levant* (Koloğlu, 1992:98, 1994:29-30).

Bulgaristan 1878'de yarı özerk bir yönetime kavuştuktan sonra Osmanlı yönetiminden kaçan Jöntürk sürgünlerinin, Arnavut ve Makedon basının kurtuluş yeri olmuş (Koloğlu, 1992:98).

1.8. Farsça Basın

İlk Farsça gazete, *Takvim-i Vekayi*'nin 1832 yılında İstanbulda çıkan Farsça nüshasıdır. Bu yayın Bağdat, Erzurum, Kars, Van, Beyazıt gibi Doğu Anadoludaki valilik ve mutasarrıflıklara ve o bölgenin aşiretlerine dağıtılmıştır. Gazetenin 1837 yılına kadar yayımlandığı bilinmektedir (Koloğlu, 1992:259).

Osmanlı'da toplam 11 Farsça gazete yayımlandığını belirten Ebüzziya'ya göre ikinci Farsça gazete 1864 yılında İstanbul'da çıkmaya başlayan *Türkistan* adlı yayındır (1985:37).

Zarcone, Farsça basının İstanbul'da başlatılmasının nedenini İran meşrutiyetçilerinin Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'in etkisiyle İran'a çağdaş bir sosyal ve siyasal yaşam getirmeyi amaçlanmasından kaynaklandığına dikkat çeker. Bu dönemde çıkan önemli politik yayınlar arasında Muhammet Tahir Tebrizi adında bir tacir tarafından çıkarılan *Ahter*(1876-1897), bir başka tacir tarafından çıkarılan Seyid Hasan Tebriz'in yayınladığı *Şems* (1908-1909), ünlü edebiyatçı Ali Akber Dihhoda'nın çıkardığı *Soruş* (1909) yer alır. Bununla birlikte İstanbul'da yaşayan İranlılar için *Daniş* (1908), *Azade* (1908), *Pars* (1921) adlı dergiler de bulunmaktadır⁷. Bu yayınlar Doğu ile Batı arasında edebi nitelikli bir alışverişi öngörüyor, İstanbul'u Doğu ile Batı arasında bir köprü kabul ediyorlardı (1993:259).

1908 sonrası altı Farsça gazetenin yayınlandığı bilinmektedir (Koloğlu, 1992:98). Cumhuriyetin ilk yıllarında sadece *Haver* (Şarka Doğru) isimli gazete yayını sürdürmüş Türkiye'de yaşayan tüccarların İran'a gönderilmesiyle gazetenin okuyucusu kalmadığı için yayınına son verilmiştir (Ebüzziya, 1985:37).

1.9. İtalyanca Basın

Osmanlı İtalyanca basın 19. yüzyılın ortalarına doğru gelişme göstermiştir. Orhan Koloğlu'na göre Osmanlı topraklarında ilk İtalyanca gazete 1838 yılında belirir. Atilla Çetin'se İstanbul'da ilk İtalyanca gazetenin 1834 yılında ortaya çıkmış olabileceğinden söz eder (1994:306).

1848 Avrupa İhtilallerinden sonra Osmanlı topraklarına sığınan İtalyanlar İstanbul, İzmir ve Mısır'da gazeteler çıkartmışlardır. İstanbul'da çıkan süreli

---

⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Zarcone, Thierry.

yayımların bir kısmı sadece İtalyanca, bazıları ise İtalyanca-Fransızca olarak iki dilde basılmıştır. Velid Ebüzziya Osmanlı topraklarında 20 yakın gazete ve derginin yayınlanmış olduğunu; ama bu sayının doğruluğundan emin olamadığının da altını çizer. *Annuaire des deux mondes* yıllığına göre 1850'li yıllarda İstanbul'da 4 tane İtalyanca ticari gazete yayınlanmaktaydı: *Album Bizantino*, *Juris Prudenza Bizantino*, *Indicatore Bizantino* ve *Omnibus* (Ebüzziya, 1985:39).

1862 yılında tiyatro, müzik, edebiyat konularını içeren *I'Euterpe* haftalık olarak yayınlanmaya başlar. Bu gazeteyi 1866'da T. Finzi tarafından çıkartılan *Commercio Orientale* izler. 1869 yılına kadar yayınlanmaya devam eden bu gazete edebiyat ve ekonomik konulara ağırlık vermekteydi. Aynı gazete 1869'dan sonra *Omnibus* adıyla İtalyanca ve Fransızca olarak çıkmaya devam eder. Atilla Çetin 1869 Haziran'ından sonra gazetenin *Phare du Bosphore* adıyla ağırlıklı olarak Fransızca çıktığını, 1876'dan sonra da Grekçe-Fransızca sonra tekrar Fransızca çıktığını ileri sürer. 1885'te *Giornale Commerciale* adlı İtalyanca ticaret gazetesi yayına başlar. Gazete 1886 yılında *La Rassegna Italiana* adı ile çıkmaya devam eder (Çetin,1994:306).

Koloğlu'na göre İtalyanca basın Fransızca basının hiçbir zaman önüne geçememiştir. 1909 yılından itibaren yayına giren yarısı İtalyanca yarısı Fransızca *La Turchia* en ciddi yayın olmuştur. Trablusgarb Savaşı üzerine İtalyanca bölümü bırakılmıştır (Koloğlu, 1995:135).

Cumhuriyetten sonra da İstanbul'da çeşitli İtalyanca dergi ve gazeteler yayınlanmıştır: 1925 (?) -1945 arası aylık bir dergi olan *Bellitino Mensile*, *Il*

Messagero Delgi Italiani, La Nazione, La Ressegana Italiani, Santa Maria Kilisesi dergisi Vita Katolika önemli yayınlar arasındadır. (Çetin, 1994:306).

I.10. İngilizce Basın

Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizce basın Fransız kültürünün etkisinden dolayı kendi başına varlık gösterememiştir. Ziyad Ebüzziya, İngilizce ilk gazetenin 1841 yılında *Impartial* adıyla çıktığını söylerken, Orhan Koloğlu ise 1858 yılında imparatorluk topraklarına yerleşen İngilizlerin ve İngiltere'den Osmanlı'nın ticari-mali durumunu takip edenlerin haber ihtiyacını karşılamak üzere çıkan *Levant Herald*'ın ilk İngilizce gazete olduğunu belirtir. Bu gazete Fransızca ve İngilizce olarak yayınlanmıştır; fakat gazetenin Fransızca ve İngilizce içerikleri birbirinden farklıdır. 1868 yılında yayınlanmaya başlayan *Levant Times and Shipping Gazette* de yarı İngilizce yarı Fransızcadır. Gazete daha sonra *Progres d'Orient* adıyla Fransızca devam etmiş, 1875 yılında kapatılınca ismi *Stamboul* olarak sadece Fransızca yayınlanmıştır. İki dilli *Oriental Adviser, Moniteur Oriental* 1882'den 1920'ye kadar çıkmıştır. 17 Temmuz 1919-17 Mayıs 1922 yılları arasında İngiliz işgal makamının çıkardıkları *The Orient News* resmi nitelik taşıyan bir gazeteydi. Bununla birlikte *The Turkish Daily News* Ankara'da çıkarken, İstanbul'da *Dateline Turkey* 1984'te haftalık dergi olarak çıkmıştır. Bağımsız basın Ajansı'nın kurduğu yayın 1989'da günlük çıkmaya başlamış 1991'de de kapanmıştır (Koloğlu, 1994:174, 1995:134-135).

I.11. Diğer Dillerde Çıkan Yayınlar

Ziyad Ebüzzıya'nın Osmanlı toprakları içerisinde 22 ayrı dilde çeşitli gazete ve dergi yayınlandığını tespit ettiğini belirtmiştik. Bu sayının içerisinde varlığı bilinen ama kendisine ulaşılamayan farklı dillerde yayınlarda bulunmaktadır. Bilgi yetersizliğinden dolayı bu yayınlar hakkında kesin bir şey söyleyebilmek olası değildir.

Osmanlı topraklarında yarısı Sırpça yarısı Türkçe çıkan *Bosna* vilayet gazetesi 1866 yılında çıkmıştır bununla birlikte *Kosova*, *Neretva*, *Prizen* vilayet gazeteleri de Sırpça, Boşnakça bölümler bulunmaktadır (Koloğlu, 1995:136). Ebüzzıya, Boşnakça yayınlanmış iki gazete ve dergi bulunduğuna ilişkin kayıtlara rastladığını; ama bulamadığını bu iki yayının Hırvatça da olabileceğinden söz eder.

İlk Rusça gazete *Trapezunıskiy Vayenny Listok* (Trabzon Askeri Ceridesi) 1916 yılında Trabzon'un Rus işgaline uğradığı zaman çıkmıştır. Bunun dışında Ziyad Ebüzzıya mütareke yıllarında Bolşeviklerden kaçarak İstanbul'a sığınan Beyaz Rusların çıkardığı 5 gazete ve dergi bulunmaktadır. Bunların içinde en önemlisi *Poslednie Novotsi* (Son Haberler)'dir. *Radyo* isimli gazete 1926 yılına kadar devam etmiştir (Ebüzzıya, 1985:41)

Urduca yayınlarla ilgili olarak Koloğlu, Abdülhamit döneminde kısa süreli yayınlardan ve daha sonra I. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan gazetelerden söz eder. Bu gazetelerin hepsi siyasi propaganda amaçlı olarak yayınlanmıştır (1995:136). Ebüzzıya ise ilki 1914 yılında Cemiyet-i İslamiye-i Hayriye tarafından İstanbul'da çıkarılan *Cihan* ile 1930 yılında İttihat Terakki'nin yayın organı *El Destur* gazeteleri olmak üzere iki gazetenin adını anar (1985:42).

Arnavutça basın Osmanlı topraklarında özel önem taşımıştır. Toplam 11 gazete ve dergi çıkarılmıştır. İlk çıkan gazete *İşkodra'dır* (Ebüzziya, 1985:35-36). Çerkes Teavün Cemiyeti tarafından 1991 yılında ilk *Guvaze* (Rehber) adlı ilk Çerkes gazetesi çıkmıştır. 1920 yılında Çerkes Kadınları Cemiyeti tarafından *Diyane* (Annemiz) yayın çıkar. 1910 yılında Edirne'de Arap harfleriyle *Laço* adında Çingenece bir gazete çıkar (Koloğlu, 1995:137).

Gürcüce tek gazete 1919 -1921 yılları arasında Batum'da çıkarılan *İslam Gürcistan'dır*. Hintçe ise tek gazete 1875 yılında Beyrut'da yayınlanan *Semerat-ül Fünun'dur* (Ebüzziya, 1985:38-39)

I.12. Ermenice Basın

Osmanlı topraklarında gayrimüslimler matbaacılık faaliyetlerinde önemli roller üstlenmişlerdir. İmparatorluk sınırlarında Yahudilerden sonra ikinci matbaayı Ermeniler kurmuşlardır. Ermenice ilk matbaa Venedik'te matbaacılığı öğrenen Sivaslı Ermeni Apgar Tokaratsi tarafından 1567'de İstanbul Kumkapı'da açılmıştır (Karaca, 2006: 136)⁸

Dünyada ilk Ermenice gazete *Azdarar* (Haberci) 1794 yılında Hindistan'ın Madras kentinde Harutyun Şımavonyan adında bir papaz tarafından önce aylık daha sonra ise günlük olarak yayınlanmıştır (Karakaşlı, 2001:66).

---

⁸ Ermeni basın tarihi üzerine araştırma yapan Karken Moradian'a göre ise İstanbul'da ilk Ermeni matbaasını açan Hotorian Usta'dır. Daha geniş bilgi için bkz. Karken Moradian, "Armenian Journalism", *Journalism Quarterly*, Winter,1970.

Türkiye’de ilk Ermenice yayın ise *Takvim-i Vekayi*’nin, *Lırakir*⁹ (Gazete) adıyla 13 Ocak 1832’de çıkmaya başlayan Ermenice baskısıdır. Finansmanını Osmanlı devletinin üstlendiği gazetenin 150’ye yakın abonesi vardır (Koloğlu, 1992:97). Haber dilinde güncel Ermeniceyi kullanan gazetede Kevork Krikoryan haberlerin çevirisinde önemli rol oynamıştır. Gazete bir yıl yayınlandıktan sonra kapanmış ve farklı isimlerle varlık göstermiştir (Seropyan, 1994:188).

Hıfzı Topuz, *Lırakir adlı yayının* isminin 13. sayıdan itibaren *Havadis-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye* olduğunu söyler. 1841’de *Haydarar Kir Liro Osmanian* (Osmanlı Haberleri Rehberi), 1846’da *Haydarar Lırakir* (Rehber Gazete), 1849’da *Surantak Puzantyan* (Bizans Habercisi) ve *Surantak Gostantyan* (İstanbul Habercisi) adıyla yayınlanır (Topuz, 2003:74).

1840 yılında yarı resmi yayınlanan *Ceride-i Havadis* gazetesi de Ermenice harflerle basılmış ve sorumlusu Haçadur Vosganyan olmuştur (Topuz, 2003:74)

Ermeniler tarafından çıkartılan ilk gazete ise 1839 yılında İzmir’de yayınlanan *İşdemaran Bidani Kidelyats* (Gerekli Bilgi Topluluğu)dir. Bu gazeteyi 1840 yılında yine İzmir’de yayınlanan *Arşaluys Araradyan* (Ararad Şafağı) isimli gazete izler. Yayını 1887 yılına kadar süren bu gazete gerçek anlamda ilk Ermenice siyasi cemaat gazetesi olur. 1843-1848 arasında 15 günde bir yayınlanan *Hayrenasar* İzmir’de çıkan bir diğer siyasi yayındır.

Hıfzı Topuz, 1794’ten 1858’e kadar olan dönemde Osmanlı sınırları içinde 14’ü İstanbul’da, 5’i İzmir’de olmak üzere 20’ye yakın Ermenice gazete

---

⁹ Çeşitli kaynaklarda 1832’de çıkan Ermenice ilk yayının ismi *Liro Kir Medzi Derutyanyan*’ın *Osmanyanyan* olarak geçmektedir.

yayınlandığını söylerken Pars Tuğlacı, 1567-1923 arasında İstanbul'da kurulan 131, taşrada 63 Ermeni matbaasında Ermenice ve Ermenice harflerle Türkçe basılan gazete ve dergi sayısını 598 olarak açıklar (Topuz, 2003:73, Tuğlacı, 1991:86).

1846 yılında yalnız birkaç sayı yayınlanan *Surhantag Gosdantnuboslo* 1 Temmuz 1846 tarihinden itibaren *Hayastan* adıyla çıkmaya başlar. İstanbul Ermeni basının içinde önemli yer tutan ve bir dönemde patrikhanenin yayın organı olan *Hayastan* iç ve dış cemaat haberleri, tarihsel araştırma yazıları, ticari haberler, ilanlar gibi çeşitli başlıklar altında yazılar yayınlamıştır. Basın tarihine 7 yıl boyunca Protestan Avedapar yayınıyla sürdürdüğü tartışma ile de geçmiştir (Karakaşlı, 2001:67)

1851-1859'da yayınlanan aylık *Panaser* dergisiyle, liberal ama kısa ömürlü olan İzmir'deki *Noyan Ağavni* (1852) ve *Arpi Araradyan* (1853) gazetelerini de unutmamak gerekir. Garabed Ütücüyan 1852'de ömrü otuz yıl süren ve Batı Ermenilerin fikir hayatında önemli rol oynayan *Masis*'i çıkartır. İstanbul Ermeni basınında çığır açan *Masis*, Krikor Zohrab, Dikran Arpiaryan, Mikael Şamdancıyan, Püzant Keçyan, Hrant Asadur ve Yenovk Armen gibi dönemin önde gelen isimleri gazetenin fikir hayatının şekillenmesine yardımcı olmuşlardır. *Masis*, ilki 1881'de ikincisi 1883 ve üçüncüsü de 1888 yılında olmak üzere toplam üç kez sansüre uğramıştır (Karakaşlı, 2001:67)

Jamanak Hantes Hayreniver adıyla 1863 yılında yayın hayatına başlayan dergi güncel tarih hakkında makaleler yayınlar. 15 günde bir yayınlanan derginin kapanışı hakkında net bir bilgi yoktur (Seropyan,1994:188-189).

Rahip Mıgırđıç Khrimyan'ın 1855'te İstanbul'da başlayıp daha sonra Van'a taşıdığı *Arzvi Vaspuragan* dönemin önemli yayınlarından (Karakaşlı, 2001:67)

1853'te İzmir'de Dedeyan kardeşler tarafından çıkartılan *Arpi Araradyan*, 1854'te yine İzmir'de çıkan *Tutak Haygazyan*, 1855'te Amerikan misyonerlerinin desteğiyle yayınlanan siyasi, bilimsel, liberal ve dini gazete *Avedaper*, *Astriğ Aravelyan* (1855), 1856'da din ve eğitim alanına ağırlık veren *Yerevag* adlı dergi de önemli Ermenice yayınlardır. Bu son yayın Ermenice harfli Türkçe yayınlardan olan *Zohal*'ın devamıydı. (Seropyan, 1994:188, Topuz, 2003:72)

İstanbul genel olarak Ermeni basının merkezi olmuş 1832'den 1970'e kadar 350'si İstanbul'da, 38'i İzmir'de, sayıları 20'ye yaklaşan diğer il ve ilçe merkezlerinde de 70 kadar Ermenice gazete ve dergi yayınlanmıştır. İki düzine kadar da Ermenice harflerle Türkçe yayın yapan gazeteler vardır. Ermeni basının en parlak dönemi 1909-1910 yıllarına rastlar. Sayı olarak en fazla dergi ve gazete de 1914 savaşından hemen önceki aylarda çıkmıştır (Koloğlu, 1992:94-98).

Edebiyat, eğitim, tıp, müzik, tiyatro ile ilgi Ermenice yayınları da gözden kaçırmamak gerekir. *Giligia* (Kilikya) 1861 yılında çıkmaya başlamış ve on beş yıl boyunca tıbbi konulara ağırlık vermiştir. Manuel Parunag Ütücüyan'ın yönetimindeki dergi, önce haftalık olarak 1867'den sonra ise aylık olarak yayınlanır. Aynı dergi *Punç* (Demet) adıyla H. S. Alacacıyan'ın önderliğinde tekrar yayın hayatına başlayacak ve 1919'a kadar da yayınlanacaktır. Dikran Çuhacıyan ve V. Papazyan tarafından kısa süreli de olsa 1863'te *Osmanyen Yerağışdutyun* (Osmanlı Müziği), 1875'te Nigoğos ve Hagop Taşçıyan'ın çıkartıkları *Nivakık Osmanyen* (Osmanlı Nağmeleri) İstanbul'da yayınlanan ve tümüyle müziğe ayrılmış ilk

yayınlardır. Hagop Baronyan 1870'te kurduğu *Poğ Aravodyan*(Sabah Borusu) ın kapanmasının ardından 1874'te Tadron adlı haftalık dergiyi çıkartır.

Ermeni basını, Ortodoks, Katolik, Protestan kiliselerine mensup olanlar, laikler ve daha sonra ihtilalci ve anarşist eğilimleri izleyenlere uygun olarak çok çeşitlilik göstermiştir(Koloğlu, 1994:28-29) Isdepan Ütücüyan'ın 1881'de Protestanların *Avedaper* adlı yayın organını desteklemek için çıkardığı *Pürak* Protestanlık propogadası yapar. 1900'lerin başında haftalık haline gelen dergi 1906 yılında ticari nitelik kazanır; fakat 1908 yılında *Pürak* son bulur. 1883-1888 yılları arasında faaliyet gösteren ve Asya Kültür Kurumu tarafından finanse edilen edebi ve bilimsel bir yayın olan *Yergrakund* (Yerküre)'dir (Seropyan, 1994:189).

Ermenice mizah dergileri de Ermeni basın tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. 1852 yılında Hovsep Vatranyan Paşa, Ermeni harfleriyle Türkçe olarak Boşboğaz, Bir Adem isimli mizah dergisini yayınlamaya başlar. Dergi Osmanlı'daki ilk mizah dergisidir. 1856 yılında yayın hayatına başlayıp 18 yıl devam eden *Meğu* (Arı) ilk mizah dergisidir. Harutyun Sivacıyan tarafından kurulup yönetilen dergi 1863'te Hovhannes Hovivyan ve Apraham Murad'yan'ın 1872'den itibaren ise Hagop Bayan'ın yönetimine girer. Diğer Ermenice dergiler de *Zivarcayos* (Hoş sohbet, 1856), *Punch* (1860-1907), *Por Aravodyan* (Sabah Borusu, 1870), *Por Aravelyan* (1872), *Mamul* (Basın, 1876-77) (Topuz, 2003:73-74).

1883'te *Labder Tiokinyan* (Diyojen Lambası) adıyla yayınlanan dergi de mizah ağırlıklıdır. Önce İ.Derentz daha sonra da Aram Aşçıyan tarafından idare edilen dergi ikinci sayıdan sonra kapatılır. 1888 yılında tekrar yayın hayatına dönen dergi 1889 yılında tam anlamıyla kapatılır. Bir başka mizah dergisi de *Khigar*'dir.

1884'te kurulan derginin başyazarlığını Hagop Baronyan üstelenmiştir. Mizahın yanında tiyatro ve edebi konulara da yer veren dergi Edirne'den İstanbul'a taşınır. Karikatürist Nişan Berberyan'ın 1894'te yayınladığı *Joğovirtagan Daretzuytz* (Halkın Yıllığı) da önemli bir diğer yayındır (Seropyan, 1994:189).

1896-1908 yılları arasında Püzant Keçyan'ın yönetiminde, 1911-12 yılları arasında Baruyr ve Aşod Keçyan tarafından yayınlanan *Püzantion* (Bizans) gazetesi bir süre *Rahvira* adı altında yayınlanarak 20 yılı aşkın bir ömre sahip olur. 1896 yılında eğitim, edebiyat ve bilim dergisi olan *Hanrakidak* 1908'lere gelindiğinde bilimsel eğitim dergisi olur. Ermeni feminist Hayganuş Mark'ın kurduğu *Luys* (Işık) dergisi de önemli bir yayın organdır (Seropyan, 1994:189).

1882'de çocuk dergisi *Purasdan Mangants* kuruldu. Asya Kültür Kurumu'nun finanse edip Hagop Baronyan'ın yönettiği *Yergrakund* (Yerküre, 1883) edebi ve bilimsel bir dergiydi. 1888 yılına kadar yayınlanan dergi, aynı yıl Asya Kültür Kurumu'nun dağılmasıyla son buldu (Karakaşlı, 2001:67).

Türkiye'de özellikle İstanbul'da Ermeni harflerini okumakla birlikte Ermeniceyi bilmeyen kesim için Ermenice harfli Türkçe gazete ve dergiler de yayınlanmıştır. En önemlileri; *Takvim-i Vekayi* (1840), *Ceride-i Havadis* (1840), *Mecmua-ı Havadis* (1852), *Ahabir-i Konstantiniye* (1855), *Zühal* (1855-1857), *Ceride-i Ticaret* (1857), *Münadi-i Erciyas* (1859), *Mecmua-i Fünun* (1863), *Gülzar-ı Kayseriye* (1863), *Tercüman-ı Hakikat* (186?), *Manzume-i Efkar* (1866-1896), *Envar-ı Şarkıyye* (1867), *Fırat* (1867), *Mecmua-ı Kavanin* (1868), *Varaka-ı Havadis* (1868), *Torçnik* (1868), *Hüdavendigar* (1869-1872), *Seda-ı Hakikat* (1870), *Tarif-i Dersaadet*, *Rehnüma-i Ticaret* (1870), *Avedepar* (1870), *Heyal* (1873), *Ruzname-i*

Masis (1876), *Tercüman-ı Efkar* (1878), *Cihan* (1884), *Ceride-i Şarkıyye* (1885-1913), *Mecmua-ı Ahbar* (1885), *Felek* (1885), *Mendor* (1886), *Rehnüma* (1911), *Nevsal-ı Ermeniyân* (1912), *Rehber* (1912), *Şark Salnamesi* (1914).

I.12.a. Cumhuriyet Döneminde Ermeni Basını

Ermeni basını cumhuriyet döneminde de siyasi, dini, kültürel, edebi gibi çeşitli türlerdeki yayınlarını sürdürmüştür. Dini ve edebi dergi *Hay Khosnag* (Ermeni Sözcüsü 1924-1930), Vahan Toşigyan'ın yönettiği siyasi ve ticari nitelikte olan *Nor Lur* (Yeni Haber 1924-1931), Pakarat Tevyan'ın yayınladığı *Yerçanigin Daretzuytzi* (Mutlu'nun Yıllığı, 1928), Avedis Aliksanyan'ın çıkardığı *Nor Or'u* (Yeni Gün, 1945), Rupen Maşonyan'ın *Tebi Luys'u* (Işığa Doğru, 1950) cumhuriyet döneminde ortaya çıkıp tarihe karışmış yayınlardır.

Agop Ayvaz'ın çıkardığı sanat dergisi *Kulis* 1946 yılında yayın hayatına başlamış, önceleri 15 günde bir çıkan dergi, ayda 1 yayınlanmaya devam etmiştir. *Kulis* 1996 yılında 50 yıllık ömrünü doldurarak yayın hayatına veda etmiştir.

Türk Ermeni Azınlık Okulları Öğretmenleri Yardımlaşma Vakfı tarafından çeşitli çocuk dergileri de çıkartılmıştır. İlk olarak *Bardez* (Bahçe) adıyla yayınlanan dergi *Karun* ismiyle çıkmaya başlamış, ama ömrü kısa olmuştur. 1992 yılından itibaren aynı vakıf *Jibid* (Tebessüm) adlı Ermeni çocuk dergisini çıkartmışlardır. *Jibid* hala yayınlanmakta olan tek çocuk dergisidir.

Ermeni okullarından yetişenler dernekler de çeşitli dergiler çıkarmaktadırlar. 1992 yılında Pangaltı Lisesi Yetişenler Derneği 1948'de

yayınlanan *Nor San* 'ı, 1993 yılında da Getronagan Lisesi Yetişenler Derneği 1948'de çıkarılan *Hantes Mışaguyti* 'nin devamı sayılabilecek *Hobina* 'yı çıkartmaya başlamışlardır. Bununla birlikte Getronagan Lisesi Yayın Temsil kolu *Lusadu* okul dergisini, Surp Haç Lisesi Kültür ve Edebiyat Kolu *Punç* öğrenci dergisini, Pangaltı Lisesi'nden Yetişenler Derneği *Meğu* dergisini ve Yeşilköy Kilisesi *Talarkyuğ* dergisini yayınlamaktadırlar (Karakaşlı, 2001:69).

Ebüzziya Ermeni basını hakkında başlangıçtan 1985 yılına kadar toplam 601 gazete ve dergi çıkarıldığını söyler (Ebüzziya, 1985:43). Karin Karakaşlı bu rakamı daha da netleştirerek Ermeni basının merkezi olan İstanbul'da 169 yıl boyunca (1832-2001) 450'ye yakın gazete, dergi veya yıllık, İzmir'de 38, yirmi kadar diğer il ve ilçe merkezinde de 70'e yakın Ermenice gazete ve dergi yayımlandığını ifade eder (Karakaşlı, 2001:69).

I.12.b. Günümüzde Ermeni Basını¹⁰

Günümüzde Ermeni Cemaatinin çıkardığı yayınların bir kısmının Türkçe ekleri bulunmakla birlikte, sadece Agos Türkçe ve Ermenice yayınlanmaktadır. Bu başlık altında dört Ermenice yayın hakkında bilgi verilmiş, Agos çalışmanın bir sonraki bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Jamanak gazetesi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 28 Ekim 1908 tarihinden itibaren Misak Sarkis Koçunyan tarafından yayımlanmaya başlanmış günlük siyasi bir gazetedir. O tarihten bu yana yayımlanmaya devam eden gazete hem Türkiye'deki en uzun ömürlü gazeteler arasında hem de dünyada aralıksız olarak çıkan günlük en eski Ermenice gazetedir. Türkiye'de ve dünyadaki önemli

---

¹⁰ Bkz. Cem Koray Kılıçkaya, *Lozan Antlaşması Çerçevesinde Türkiye'de Azınlık Medyası*; Kamil Özer, *Türkiye'de Gayrimüslim Azınlık Basını* adlı yüksek lisans tezleri.

siyasi olaylar, cemaat ile ilgili haberler gazetede yer almaktadır. Pazar günleri dışında haftanın her günü dört sayfa olarak siyah-beyaz çıkmaktadır. Günlük tiraj bin ile bin beş yüz arasında değişmekte olup gazete abone sistemi ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki bayilerde satılmaktadır.

Nor Marmara gazetesi, Suren Fiamlyan tarafından 31 Ağustos 1940 tarihinde kurulmuş ve bu güne kadar aralıksız yayını sürdürmüştür. Önceleri haftada iki gün çıkan gazete, kısa bir süre sonra günlük olarak yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin genel yayın yönetmenliğini 1967 yılından beri Rober Haddeler yürütmektedir. Dört sayfa siyah-beyaz ve tamamı Ermenice çıkan gazete Pazar günü hariç her gün yayımlanmaktadır. Genelde cemaatin toplumsal, kültürel ve dini yaşamından haber veren gazetenin ortalama tirajı bin civarındadır.

Surp Pırgiç, Zeytinburnu ilçesinde bulunan Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesinin aylık yayın organıdır. 1946'dan bu yana aralıklarla da olsa yayını sürdüren derginin yazı işleri sorumluluğunu Hegine Mahruki Büyükgopyan yapmaktadır. Dergide hastane ile ilgili konular ve tıbbi yazılar yer almaktadır.

Şoğagat, Kumkapı Ermeni Hastanesinin yayın organı olarak 1952 yılından itibaren yayınlanan aylık dini ve edebi bir dergidir. Halen çıkmaya devam eden bu derginin yayını teknik ve ekonomik imkânsızlıklar yüzünden düzensizdir.

I.12.c. Agos

Türkiye'deki Ermeni cemaatinin ilk Türkçe-Ermenice gazetesi olarak kendini tanımlayan *Agos*, 05 Nisan 1996 tarihinde yayın hayatına başladı.¹¹

---

¹¹ 25 Şubat 1996 tarihinde *Agos*'un tanıtım sayısı olan O. sayı yayımlanmıştır.

Bir köy deyimini olan Agos sözcüğü, sabanın tarlada açtığı uzun yarık, ark, yiv anlamına gelmektedir. Kelime, gazetenin yayıncıları tarafından ilk sayıda “suyun aktığı, tohumun filizlendiği ve bereketin fişkırdığı yer” olarak tanımlanmaktadır. Hrant Dink *Agos*’un 10. yılı nedeniyle *Milliyet*’e verdiği röportajında gazetenin adının sözcük anlamını şöyle açıklar:

Türkçe’de de kullanılan kırsal kökenli bir Anadolu terimi. Sabaanın toprakta açtığı ark vardır, ona agos denir. İçinden su geçer, tohumu atarsınız, oradan da bereket fişkırr. Biz de yaratacağımız fikirlerle, yetiştireceğimiz entelektüel değerlerle bir agos olalım ve bereket fişkırsın istedik.¹²

Aynı röportajında Dink, *Agos*’un kuruluş hikâyesini şöyle anlatır:

İhtiyaçtan kuruldu. 1995 ve 96 yılları Ermeni kimliği açısından işkence çektiğimiz zamanlardı. Ermeni kelimesi neredeyse bir küfüre dönüşmüştü. Kürt sorunu bile Ermenilere atfediliyordu. Bardağı taşıran damlalardan biri de Sabah gazetesinin bir manşeti oldu. Bir rahip ile Abdullah Öcalan’ın beraber bir fotoğrafını koyup "İşte Ermenilerle işbirliğinin ispatı" diye bir başlık atılmıştı. Ama fotoğraftaki Ermeni değil, doğu kilisesine ait bir rahipti. O günün patriği bizi çağırıp neler yapmamız gerektiğini sordu. Biz de basın önüne çıkıp bu iddiaları reddetmesini söyledik. Toplantıdan sonra cesaretlendik ve Türkçe bir gazete çıkarıp kendimizi topluma tanıtmak istedik. Sorunlarımızı tüm Türkiye’nin sorunu haline dönüştürelim ki çözüm bulunsun. Çünkü devlete götürdüklerimiz hep sumen altında kalıyordu. Ve yedi-sekiz kişi, *Agos*’u kurduk.¹³

Gazetenin temeli yayın hayatına başlamadan iki yıl önce Luiz Bakar, Hrant Dink, Harutyun Şeşetyan ve Anna Turay’dan oluşan dördü bir ekip tarafından atılmıştır. Bu gruba daha sonra Sarkis Seropyan, Arus Yumul, Sendi Zurikoğlu, Diran Bakar, Setrak Davuthan ve Niver Lazoğlu katılmıştır. *Agos*, tanıtım sayısında neden bir gazeteye ihtiyaç duyduklarını şöyle dile getirir:

21. yüzyıla damgasını vuracak bilimsel-teknolojik gelişmeler, yeni bir insan tipini, yeni sosyal ilişkileri beraberinde getiriyor. Bu değişimin sancıları, 20. yüzyılın tortusu olarak varlığını sürdüren, değişime ayak direyen kesimlerin yarattığı gerilimle birleşip, karmaşık sosyal çalkantılar yaratıyor. Pek çok değer ve ilişki, pek çok sosyal grup ve kurum, bu çalkantıların sarsıcı etkisinden payını alıyor.

¹² “Agos beni yaşlandırdı”, *Milliyet*, 7 Nisan 2006.

¹³ “Agos beni yaşlandırdı”, *Milliyet*, 7 Nisan 2006.

Bu yıpratıcı sürecin sağlıklı bir biçimde aşılması, evrensellik, demokrasi, hoşgörü ve barış içinde birarada yaşama ilkelerinin tüm ilişkilere egemen kılınması, ancak bireyler, kurumlar ve sosyal gruplar arasında sağlıklı bir iletişimin kurulmasıyla mümkün olabilecek.

Bu iletişime Türkiye'deki Ermeni cemaatinin fazlasıyla ihtiyacı var. Kapalı bir topluluk halinde yaşayan cemaatimiz, içinde bulunduğu ve yarınını paylaşacağı toplum ile de karşılıklı anlayış, saygı ve hoşgörü temelinde bir iletişim kurmak zorunda.

Bu iletişimin yaratacağı olumlu atmosfer, yaşadığımız coğrafi bölgedeki diğer ilişkilere de yansıtacak. Bunun içinde her şeyden önce cemaatin kendi içinde sağlam bağlara sahip olması; özellikle Ermenice okur-yazar olmayan kesimin cemaatle ilişkisinin daha güçlü bir biçimde kurulması gerekiyor.¹⁴

Sekiz sayfa Türkçe, iki sayfa Ermenice ekle çıkacak gazete Ermeni cemaatini ilgilendiren haberler, yorum ve eleştiriler, cemaatin sosyal ve kültürel yaşamından kesitler, Türk ve yabancı basında yayınlanan haber ve yorumlardan seçmelere gazetede yer vereceğini belirtir. *Agos* ekibi nasıl bir gazete yaratmak istediklerini de açıklar:

Güleryüzlü, genç, modern bir gazete hedefliyoruz. Değerlerine bağlı, aynı zamanda Türkiyeli ve dünyalı... Tarafsız, çoksesli, barışçı, yapıcı, kararlı ve sağduyulu... Haberde geri kalmayan, yorumda ahkam kesmeyen, siyasi-sosyal-ekonomik, çıkar ilişkileri bulunmayan, cemaatin tüm kesimlerini aynı içtenlikle kucaklayan, sesimizin yankılandığı, bir gazete yaratıyoruz.¹⁵

Tanıtım sayısında *Agos*, yayın politikası konusunda cemaatin belli başlı kurum ve kuruluşlarını temsil eden yönetici ve işadamlarının sanat, edebiyat ve yayın çevrelerinin görüş ve önerilerinden faydalanmayı, çokseslilik ilkesini yaşatmak amacıyla bir Danışma Kurulu ile işbirliğini hedeflediğini söyler. 10 yıllık süreç içerisinde böyle bir kurulun oluşturulduğuna dair herhangi bir habere rastlanmaz.

Tanıtım sayısında gazetenin dağıtımı içinde özel bir yapılanma gerçekleştirileceği, bayi ve satış noktaları dışında, İstanbul'un belli bölgelerine özel dağıtıcılar kanalıyla evlere ulaşacakları belirtilir.

---

¹⁴ "Nisan'da Merhaba", *Agos*, 25 Şubat 1996.

¹⁵ "Nisan'da Merhaba", *Agos*, 25 Şubat 1996.

II. BÖLÜM: AGOS GAZETESİ

II.1. *Agos*'un Yayınlandığı Dönem

1990'lı yıllarda dünyada ve Türkiye'de önemli değişimler yaşanmıştır. 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin uygulamaya koyduğu yeniden yapılanma girişimleri, Doğu Blok'u diye adlandırılan ülkelerde rejim değişikliklerine neden oldu. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ile birlikte Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, 1991 yılının başında Sovyet Cumhuriyetlerinden Litvanya, Estonya, Letonya, Gürcistan, Moldavya ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi, tek kutuplu yeni bir dünya düzenini ortaya çıkarttı.

Avrupa Birliği'nin 1990'lı yıllardan başlayarak ekonomik bir işbirliği organizasyonundan, siyasi bir birliğe yönelmesi tek kutuplu dünyanın yeniden çok kutuplu hale getirilmesi olarak yorumlanmaktaysa da; 1980'li yıllarda Amerikalı akademisyenler tarafından kuramsallaştırılmaya başlayan küreselleşme kavramı, 90'lı yıllara damgasını vurdu.

Doğu Bloku'nun parçalanma süreci, özellikle Amerikalı akademisyen ve siyasetçiler tarafından ideolojilerin ve tarihin sonu olarak tanımlanmıştır. Bu görüşe göre dünya kaçınılmaz ve engellenemez bir küreselleşme sürecine girmiştir ve bu süreçte önderlik ABD'nin elinde olacaktır.

Bu yeni dönemde dünyanın pek çok bölgesinde mikro milliyetçilik hareketleri ivme kazanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Yugoslavya'nın parçalanması gibi siyasi olayların ardından, Afrika'dan Avrupa'ya, pek çok ülkede kimlik, yurttaşlık, çok kültürlülük, insan hakları, azınlık hakları tartışılır olmuştur. Uluslararası siyasetin bu yeni gündem maddeleri, kaçınılmaz olarak Türkiye siyasetinin de gündemine girmiştir.

1990'lı yıllarda yaşanan dönüşümden Türk toplumu kadar Türk Devleti de etkilendi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin entegre olduğu Batı dünyasının, Sovyetlerin yıkılmasının ardından ideolojik düşmanını yitirmesi Türk Devleti'nin uluslararası ilişkiler açısından dost ve düşmanlarını yeniden tanımlamasını gerekli kılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti 90'lı yıllarda iki temel sorun ile karşılaşmıştır: İlk sorun 1984 yılından beri silahlı mücadele sürdüren Kürt ayrılıkçı hareketine karşı sürdürülen mücadele ve bu mücadelenin özellikle insan hakları ihlalleri iddiası ile uluslararası etkileridir. İkinci sorun 12 Eylül askeri darbesinden sonra bir devlet politikası olarak toplum içerisinde güçlendirilen İslam'ın, siyasal iktidardan pay talebi olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından ideolojik ayrılıkların ortadan kalkmakta olduğu iddiası Türk toplumunu bütünleştirirken, Kürt ayrılıkçı talepleri ve siyasal İslam yeni ayrılıklara neden olmuştur. Bu ayrılıkların yanı sıra tekelleşme sürecinde hayli yol alan Türkiye medyası çok kanallı, çok gazeteli; ancak insan hakları, demokrasi gibi toplumsal sorunlarda tek sesli bir görünüm sergilemektedir.

Kürt ayrılıkçı hareketinin silahlı mücadelesi toplumdan sert bir tepki görürken, devletin insan haklarını ihlal ettiği iddiaları toplum ve medya tarafından çok fazla önemsenmemiştir. Siyasal İslam'ın iktidar talebinin devletin kurumları tarafından parti kapatmaları, liderlere siyaset yasakları gibi çeşitli şekillerde engellenmesi ise insan hakları ve demokrasinin dile getirdiği örnek olaylar olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi sorunları olarak beliren Kürt ve siyasal İslam sorunları dışında 90'lı yıllarda gündeme yerleşen bir diğer konu da ekonomik krizlerdir. 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları ile ithal ikamecilik yerine serbest piyasa şartlarına göre yeniden düzenlenen ekonomi, 90'lı yıllara gelindiğinde sürekli artan dış borç açığı nedeniyle çözülmez bir engel halini almıştı.

Agos'un yayınlanmaya başladığı 1996 yılı tüm bu sorunların hem devlet hem de toplum içerisinde tartışılmakta olduğu ve çözüm önerilerinin üretilmeye çalışıldığı bir yıldır.

II.2. *Agos*'un Biçimsel Özellikleri

Agos'un ilk sayısı, 5 Nisan 1996 tarihinde yayımlanmıştır. Ancak gazetenin 25 Şubat 1996'da "sayı 0" olarak numaralandırıldığı ve satışa sunulmadığı bir sayısı da bulunmaktadır.

Agos'un ilk sayısı, 33x55 santim ölçülerinde ve 8'i Türkçe, 2'si Ermenice olarak 10 sayfa olarak hazırlanmıştır. 2 Ocak 1998 tarihli 92 sayılı *Agos*'a kadar Ermenice sayfalar numaralandırmaya dahil edilmemiş, Ermenice ek olarak değerlendirilmiştir.

Gazetenin sayfa sayısı çeşitli nedenlerle çeşitli dönemlerde değişir. Bu nedenlerin başında kutsal günler, yılbaşı ve cemaate ait seçim dönemleri sıralanabilir. Gazetenin Surp Zadik yortusuna rastlayan sayılarında sayfa sayısı genellikle 16'ya (13 sayfa Türkçe, 3 sayfa Ermenice) çıkarken, Noel öncesindeki sayılar 24 sayfa ya da daha fazla (21 sayfa Türkçe, 3 sayfa Ermenice) olarak yayımlanır. İlanlar sayfa sayılarının artmasına neden olur.

Ermenice ekin de sayfa sayısı çeşitli nedenlerle arttırılır. Patrikhanenin ve çeşitli kurumların verdiği Ermenice ilanlarla, çocuk sayfasının başlamasıyla “ek” kimi haftalar üç sayfa olarak yayınlanır.

Agos'un ilk sayısının tirajı 2600'dür. Dağıtılan tanıtım sayısında verilen abone formu aracılığı ilk sayıya 600 abone bulunmuştur. İlk altı ay sonunda 27 Eylül 1996 tarihli 26. sayıda gazetenin başyazısı “genel değerlendirme”ye ayrılır. Altı aylık süre sonunda abone sayısının 1800'e çıktığı, tirajın da 3500'e yükseldiği açıklanırken; gazetenin her hafta ortalama 10 bin okur tarafından okunduğunu bilgisine de yer verilir¹⁶. Gazetenin tirajı ikinci yılın sonunda 5000'e yükselir¹⁷. Gazeteye yurtdışından abone olanların sayısı da 900'e ulaşmıştır. Hrant Dink'in ölümünden sonraki hafta 27 Ocak 2007 tarihinde gazete 30 bin basılır ve Türkiye'nin dört bir tarafına dağıtılır.¹⁸

Gazete'nin ilk sayısı 70 bin lira olarak fiyatlandırılmıştır. 21 Haziran 1996'de 12. sayıda fiyatı 100 bin lira olur. Gazetenin satış bedeli 31 Ocak 1997'de 125 bin lira; 13 Haziran 1997'de 150 bin lira; 19 Aralık 1997'de 200 bin lira; 24

¹⁶ “İlk altı ay”, *Agos*, 27 Eylül 1996.

¹⁷ “Hep daha iyiyi hedefliyoruz”, *Agos*, 3 Nisan 1998.

¹⁸ http://www.atilim.org/haberler/2007/01/27/AGOS_un_yeni_sayisi_cikti.html

Nisan 1998’de 250 bin lira; 2 Ekim 1998’de 300 bin lira; 26 Mart 1999’da 400 bin lira; 24 Eylül 1999’de 500 bin lira; 5 Mayıs 2000’de 600 bin lira; 6 Nisan 2001’de 800 bin lira; 15 Haziran 2001’de 1 milyon lira; 22 Mart 2002’de ise 1 milyon 250 bin lira, 20 Eylül 2002’de 1 milyon 500 bin, 19 Mart 2004’te 1 milyon 750 bin lira, 7 Ocak 2005’te 2 milyon lira olur.

Agos’ un sermaye yapısı ile ilgili olarak tartışmalar az da olsa yapılır. Gazetenin Dünya Kiliseler Birliği’nin katkısıyla kurulduğu iddialarını Dink yalanlar. Dink, 3 Mart 2006’da “10 yılın Ardından daha iyi bir *Agos* için” başlıklı yazısında *Agos*’un kuruluşunun ardında hangi maddi gücün olduğunu açıklar:

Agos yaklaşık 28 bin dolar civarında bir ana sermaye ile kuruldu - şaşırmanın lütfen, evet tam da bu kadarlık- ve bu sermaye de sadece ve sadece kurucu arkadaşların kendi öz katılımıyla sağlandı.

Hepimizin yan yana gelmesiyle ve kimin ne kadar imkânı varsa o kadar katılımıyla *Agos*’un ana sermayesi sağlandı ve *Agos*’a borç olarak giren bu paralar belli bir süre sonra herkese aynı şekilde iade edildi. Bunu şunun için anlatıyorum:

Agos’u kuranlar sadece emeklerini ve bilgilerini katan insanlar değil, onun sermayesini de sağlayanlar oldular. Ve çok şükür *Agos* o gün bu gündür ne tek bir adresten maddi yardım istedi, ne de maddi yardım aldı. Okurunun tirajıyla ve kendisine gelen ilanlarla ayakta kalmayı başardı.¹⁹

Agos Basın İlan Kurumu’ndan da her hangi bir ilan geliri almamaktadır.²⁰

11 Ekim 2002 tarihinde gazetenin mizanpajı değişir. Önceki göre daha fazla beyaz alan bulunan gazetede kutular ve çerçeveler yerine çizgiler ve boşluklar kullanılmaya başlanır. Ancak gazetenin ilk sayfadan içeri devam eden haber kullanımında bir değişiklik yapılmaz.

¹⁹ Hrant Dink, “10 yılın ardından (1) Daha iyi bir *Agos* için”, *Agos*, 3 Mart 2006.

²⁰ Basın İlan Kurumu İlan ve Kontrol Hizmet Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamayla *Agos*’un ilan için kuruma herhangi bir başvuruda bulunmadığı tespit edilmiştir. (Bu bilgi Basın İlan Kurumu’ndan elektronik posta yoluyla elde edilmiştir.)

Gazetede sürekli olarak yer ayrılan özel sayfalar bulunmaktadır. 10 yıllık süreç içerisinde “Bakış” başlıklı ikinci sayfa, “Kültür-Sanat” sayfası (genellikle 6-7. sayfalar) ve “Basın-Yayın” sayfası varlığını korumuştur. “Bakış” adlı ikinci sayfada gazete kadrosu dışında yazı yazan yazarların yorumlarına, okur mektuplarına ve bulmacaya yer verilir. Gazete yayın hayatına başladığı ilk yıllarda “Hayatın içinden” başlıklı üçüncü sayfada Ermeni cemaatine ait gelişmeler, yerel spor haberleri yer bulur. “Kültür Sanat” başlığına genellikle iki ya da dört sayfa ayrılmakta, Türkiye ve dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Ermenilere ait sanat haberleri bu sayfalarda okura sunulmaktadır. “Basın Yayın” başlıklı sayfalarda o hafta Türk medyasında yer alan Ermeniler ile ilgili haber ve yorumlara yer verilir. Haftanın yoğunluğuna göre iki ya da daha fazla sayfa “basın yayın” başlığına ayrılabilir. Gazete, ilk yıllarında “Dünyadan” isimli sayfasında Ermeniler ve Ermenistan ile ilgili haberlere yer verir. Aynı zamanda bu sayfada çoğunlukla birinci sayfadaki haberlerin devamı bulunmaktadır. Gazetenin son sayfası araştırma yazıları, röportajlar, cemaatle ilgili değerlendirme yazılarına ayrılır.

Gazetenin ilk sayısında sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü Diran Bakar; genel yayın yönetmeni Hrant Dink²¹’tir. Gazetenin yayın kurulunda yer alan isimler

---

²¹ Hrant Dink, 1954 yılında Malatya’da doğdu. Yedi yaşında ailesiyle birlikte İstanbul’a geldi. Dink ve iki kardeşi anne ve babasının boşanmasıyla Gedikpaşa’daki Ermeni Protestan Kilisesi’nin çocuk yuvasına yerleştirildi. 1950’li yıllarda Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi’nin en alt katı yetimhane olarak kullanılırdı. Genellikle Anadolu’dan gelen kimsesiz ya da yoksul Ermeni çocuklar için burası yatakhane olarak düzenlenmişti. Önceleri yetimhanede dört beş çocuk barınırken kısa sürede sayı altmışlara ulaşmıştı (2000:14). Dink, ilkokulu kiliseye bağlı İncirdibi İlkokulu’nda; ortaokulu Becziyan’da tamamladı. Liseye Üsküdar’daki Surp Haç Tıbrebank yatılı okulunda başlayan Dink, yazlarını okulun Tuzla Ermeni Çocuk Kampı’nda geçirdi. Tuzla Ermeni Çocuk Kampının kuruluş gerekçesinden biri yetimhanede yaşayıp, yazları gidecek bir yeri olmayan çocuklara kalacak bir yer sağlamaktı. Diğer bir nedeni ise yaz tatillerinde ailelerinin yanlarına giden çocuklar Ermenice’yi unuttukları için her sene dili öğrenmeye en baştan başlıyorlardı. Kamp sayesinde çocuklar yazları evlerine dönmeyecekler, öğrendikleri dili de unutmayacaklardı. Kamp zamanla eğitim sürecinin önemli bir parçası haline geldi (2000:19).

ise şöyle sıralanmaktadır: Diran Bakar, Luis Bakar, Yetvart Danzigyan, Hrant Dink, Setrak Davuthan, Niver Lazoğlu, Harut Özer, Sarkis Seropyan, Harutyun Şeşetyan, Anna Turay, Arus Yumul ve Sendi Zurikoğlu.

Türkiye’de bu dönemde gelişmekte olan sol hareketten etkilenen ve bu nedenle lise son sınıfta okuldan atılan Dink, eğitimini Şişli Lisesi’nde tamamladı. İlegal bir örgütte siyaset yaptığından yakalandığında örgüt ile Ermeni cemaati ilişkilendirilmesin diye ismini mahkeme kararıyla Fırat olarak değiştirdi. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi’nde zooloji eğitimi aldı. "Kişiliğime uymuyor" diyerek, zoolojiyi bırakıp felsefeye yöneldi; ancak bu kez kavga edip okuldan ayrıldı. Dink, üniversite yıllarında yetimhanede tanıştıkları Rakel Yağbasan ile evlendi. Askerliğini Denizli Piyade Alayı’nda sekiz ay kısa dönem er olarak yaptı. Üç çocuk sahibi olan Dink, kardeşleriyle birlikte açtıkları yayın evi ve kırtasiye işlerini sürdürürken, eşi Rakel’le birlikte, Tuzla Ermeni Çocuk Kampı’nı yönetmeye başladı. Tuzla Kampı kuruluşundan 21 yıl sonra devlet tarafından kapatıldı.

Dink bu dönemde siyasal görüşleri nedeniyle ve değişik vesilelerle üç kez gözaltına alındı ve tutuklandı. 1990 yıllarından itibaren Türkiye Ermeni toplumu içindeki faal yaşantısına geri dönen Dink, Marmara gazetesinde “Çutak’ rumuzuyla Ermeni tarihiyle ilgili Türkiye’de çıkan kitaplara ilişkin eleştiriler kaleme aldı. 1996’da birkaç arkadaşıyla birlikte ve dönemin Patriğinin de teşvikiyle *Agos*’u kurdu. Gazetenin genel yayın yönetmenliğini ve başyazarlığını üstlendi. Dink, bu tarihten itibaren de yazdığı yazılarla ve Türk ve yabancı basında dile getirdiği görüşlerle dikkat çekti. Amerika, Avustralya, Avrupa ve Ermenistan’da çok sayıda konferansa katılan Dink Ermeni Kimliği ve Ermeni Tarihi üzerine geliştirdiği yeni söylemleriyle tanındı. *Agos* dışında *Zaman* ve *Birgün*’de köşe yazarlığı yaptı.

2002 yılında Urfa’da verdiği bir konferansta "Ben Türk değil Türkiyeliyim ve Ermeniyim" dediği için "Türklüğü aşağılamaktan" üç yıl yargılanarak, beraat etti. 13 Şubat 2004 yayınlanan makalesindeki "'Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni'nin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur." sözleri nedeniyle 301. maddeden "Türklüğe hakaret" suçlamasıyla yargılandı, 6 ay hapis cezası aldı ancak cezası ertelendi. Dink, bu dava için AİHM’ye başvuruyordu. Bunun dışında Dink’in yargılanmakta olduğu iki dava daha vardı. Bunlardan biri yargıyı etkilemek suçuyla kendisi ve *Agos*’un yazı işleri müdürü olan oğlu Arat Dink ve gazetenin imtiyaz sahibi Sarkis Seropyan hakkında süren davaydı. İkincisi ise Türklüğü aşağılamaktan 22 Mart 2007 tarihinde başlayacak olan bir başka davaydı. Dink, Reuters Ajansı’na “Evet 1915’te olan bir soykırımdı çünkü 4 bin yıldır bu topraklarda yaşayan bir halk ve onun uygarlığı artık yok” dediği ve bu haber *Agos* yayımlandığı için yine oğlu Arat Dink ve Sarkis Seropyan ile birlikte üç yıl hapis istemiyle yargılanacaktı.

Dink, 2005 yılında Türkiye’de İnsan Hakları Derneği "Ayşe Nur Zarakolu Düşünce ve İfade Özgürlüğü Ödülü"nü, 2006’da Alman Stern Dergisi "Düşünce Özgürlüğü ve Cesur Gazetecilik Ödülü"nü, 18 Kasım 2006’da "Pen Award fikir ve düşünce özgürlüğü Ödülü"nü, 24 Kasım 2006’da "Bjornson İnsan Hakları Ödülü"nü aldı.

Dink *Agos*’da yazdıklarından, ya da katıldığı toplantılarda söylediklerinden ötürü çok defa protesto edildi. 26 Şubat 2004’te gazetenin önünde toplanan bir grup bildiriler okuyarak, Dink’e yönelik sloganlar attı. Bu konuyla ilgili haberlerin gazetede yer alması *Agos* ve Dink isimlerinin birlikte anılmasına neden oldu. Zamanla her ikisi de popüler hale geldi. Özellikle 19 Ocak 2007’de Hrant Dink’in gazete binasının önünde öldürülmesiyle Türkiye’nin ve dünyanın gündemine oturdu. Katil zanlısı olarak, 17 yaşındaki Ogün Samast adlı bir kişi, güvenlik kameralarından elde edilen görüntülerin yayınlanmasından sonra, zanlının babası tarafından polise ihbar edilerek, Samsun otogarında yakalandı. Dink’in öldürülmesi ile ilgili dava halen sürüyor.

Gazetenin çeşitli kırılma noktalarının ardından günümüzde künyesindeki isimlerin tamamı Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink hariç değişmiştir. Dink'in ölümünden sonra gazetenin genel yayın yönetmeni Etyen Mahçupyan olmuştur. 4 Mayıs 2007 tarihli *Agos*'un künyesi şöyledir:

Agos'un imtiyaz sahibi *Agos* yayıncılık basım hizmetleri san. ve tic. ltd. adına Serkis Seropyan. Sorumlu yazı işleri müdürü Arat Dink.

Yayın Kurulu: Aksel Çidem, Aris Nalcı, Arman Tayran, Etyen Mahçupyan, Harutyun Şeşetyan, Leda Mermer, Lora Baytar, Mayda Saris, Nuran Ağan, Serkis Seropyan, Sevan Kazancı, Baruyr Kuyumciyan, Yervant Gobelyan.

Editör Mayda Saris, Ermenice sayfalar editörü Sarkis Seropyan, Haber sorumlusu Aris Nalcı, Kültür sanat editörü Lora Baytar, Basın yayın editörü Aksel Çidem, Sanat danışmanı Mayda Saris, Görsel tasarım ve sayfa düzeni Leda Mermer, Lora Baytar İnternet sayfa editörü Nuran Ağan, Web tasarım Tuğkan Kocabaş, Reklam ve halkla ilişkiler Lusi Boğosyan, Şila Derjangoçyan Muhasebe, Serap Çota.

Agos'un ilk sayfasında sol alt köşede yer alan ve *Agos* imzası ile yayınlanan başyazıların gazetenin genel yayın yönetmeni Hrant Dink tarafından yazıldığı düşünülebilir. İlk sayısından itibaren köşe yazıları ile katkıda bulunan yazarlar ise şöyle sıralanabilir:

<i>Yazar</i>	<i>Köşe İsmi</i>	<i>Yazı Başlama Tarihi</i>	<i>Yazı Bitiş Tarihi</i>	<i>Açıklama</i>
Hrant Dink	Birdirbir, İkidiriki, Üçtürüç, Şapparıkce	25 Şubat 1996	19 Ocak 2007	"Düğün ne zaman" başlıklı ilk yazısı köşe ismi olmadan yayımlanmıştır.
Oşin Çilingir	Çilingir Sofrası	25 Şubat 1996	6 Temmuz 2001	
Arus Yumul	Hayeli	5 Nisan 1996	1 Kasım 1996	İlk yazısı, 25 Şubat 1996 tanıtım sayısında ikinci sayfada yayımlanmıştır.
Mıgırdiç Margosyan	Zurna	5 Nisan 1996	29 Ocak 1999	
Herman Taşçıoğlu, Arman Karaca, Varujan Özbağ	Agostik	21 Haziran 1996	25 Ekim 1996	Agostik köşesinde ağırlıklı olarak Herman Taşçıoğlu tarafından kaleme alınır. Yazılarda süreklilik gözlenmez.
Baskın Oran	İçli Dışlı	24 Mart 2000	Yazılarına halen devam etmektedir.	Köşesi olmadan da çeşitli yazılar yazmıştır.
Setrak Davuthan	-	25 Şubat 1996	23 Mayıs 1997	Gazetenin hukuk danışmanlığını üstlenmiştir. İkinci sayfada okurlardan gelen hukukla ilgili sorulara yanıt verir.

Etyen Mahçupyan	-	2 Şubat 2007	Yazılarına halen devam etmektedir	Gazetenin yayınlandığı tarihten bu yana aralıklarla yazılarına yer verilen Mahçupyan, Dink'in öldürülmesinden sonra genel yayın yönetmeni olmuştur.
Karin Karakaşlı	Cumba	27 Aralık 1996	26 Ağustos 2005	
Taner Akçam	Arada Sırada	20 Temmuz 2002	Yazılarına halen devam etmektedir.	
Ali Bayramoğlu	Açık Görüş	21 Ekim 2005	Yazılarına halen devam etmektedir.	
Markar Esayan	Dar Kapı	27 Nisan 2001	Yazılarına halen devam etmektedir.	
Aydın Engin	Haftalık	12 Kasım 2004	Yazılarına halen devam etmektedir	
Bercuhi Berberyan	Kaplumbağa	7 Mayıs 2004	Yazılarına halen devam etmektedir	
Şafak Pavay	Gurbet Yazıları	29 Eylül 2000	6 Mayıs 2005	
Rina Onur	Felfelek	12 Eylül 2003	30 Nisan 2004	
Agop Ayvaz	Geçmiş Zaman Olur ki, Doksanlık Pencere	9 Kasım 2001	20 Mayıs 2005	
Ayda Erbal	Novus Mundus	22 Eylül 2000	8 Kasım 2002	
Harut Özer	Agosentrik	6 Kasım 1998	25 Haziran 1999	
Yervant Gobelyan	Anlat Dediler	5 Ekim 2001	4 Ekim 2002	
Mayda Saris	Resmin Büyülü Dünyası	9 Mart 2001	Yazılarına halen devam etmektedir	

Tablo 1: Agos Gazetesi Köşe Yazarları

Yukarıdaki tabloda yer alan isimler dışında, gazetenin sürekli kadrosunda bulunmayan ancak aralıklı olarak yazdıkları yazılar ile gazeteye katkıda bulunan Luis Bakar, Rıfat Bali, Rıfat Dedeoğlu, Yaşar Uçar, Kevork H. Aksel, Yervant Özuzun, Rober Koptaş, Mesrop Sırpazan ve Yervant Danzikyan'ın isimleri sıralanabilir.

Gazetenin uzun süreli verdiği çeşitli yazı dizileri vardır. Raymond H. Kevorkian, Paul B. Paboudijian'ın "Les Arméniaens" (Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler) isimli kitabından hazırlanan "Bir Zamanlar..."; Ermenistan okullarında

okutulan tarih kitaplarından derlenen “Ermenilerin Kadim Tarihi”, “36 Beyannamesi Kurbanları” ve “Ermenilerin Yakın Tarihi” gibi.

II.3. Agos’un İçeriği

Agos’un ilk günden bugüne dek izlediği yayın politikasında, Türkiye’de azınlık olmak, Türkiye’de Ermeni olmak, ulus devlet ve küreselleşme, çokkültürlülük, kimlik, anayasal yurttaşlık ve demokrasi, Ermeni cemaatinin sorunları, kendilerini ifade edebilmenin aracı olan Ermeni dili, Türkiye’nin Ermenistan’la, Azerbaycan’la ve Avrupa Birliği ile ilişkileri, Kilisesi’nin cemaat içindeki konumu, 1915 Olayları, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları gibi konular ön plana çıkmaktadır.

II.3.a. Türkiye’de Azınlık Olmak

1990’lı yıllardan itibaren uluslararası alanda yaşanan ve Türkiye’nin iç politikasına da yansıyan azınlık ve azınlık hakları ile ilgili gelişmeler *Agos*’un öncelikli gündem maddelerini oluşturur. Gazete haber ve yorumlarında Türkiye’deki azınlıklara yönelik uygulanan politikaları eksik ve yanlış görüp eleştirmekte, azınlıkların topluma entegre olması; kimliklerinin, kültürlerinin ve haklarının korunması; sorunlarının çözülmesi için istek ve önerilerde bulunmaktadır.

Mıgırdiç Margosyan’a göre Türkiye’de yaşayan insanların büyük çoğunluğu, ülkenin kültürel birikimini oluşturan Ermeniler ve diğer azınlıklar hakkında bilgi sahibi olmadıkları gibi yalan yanlış bilgilerle aldatılmaktadırlar:

Evet, kimi insanların başlarını devekuşu misali kuma gömerek, her nedense ve inatla, bu coğrafyada yaşamış diğer etnik kimlikleri giderek görmezlikten gelmeleri, onların varlığını doğrudan veya dolaylı yoldan bir nevi inkara kalkışmalarını, ben kısa aklımla pek anlayamıyorum ama; akıllı, zeki insanların da bunu anlamakta güçlük çekip çekmediklerini de, doğrusu hiç mi hiç bilmiyorum. Ne var ki yine de “bitli başımı” taştan taşa vurarak, insanlar arasında bu iletişimsizliğin, bu kopukluğun yaratılması için verilen bunca çabanın, acaba kimlerin ve niçin işlerine geliyor diye düşünmekten de kendimi bir türlü alamıyorum.²²

Rıfat Bali’ye göre de, Türkiye tarihi, azınlıklar açısından “çok parlak örneklerle dolu değildir” ve “her azınlık grubu bu pek parlak olmayan geçmişten kendi payına düşenini fazlası ile almıştır”:

Akla ilk gelen ve pek bilinen örnekler 1915 Ermeni Tehciri, 1928 “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyası, 1927 yılında Elza Niyego adlı bir Yahudi genç kızının öldürülmesinin bir Yahudi karşıtı kampanyaya dönüşmesi olayı, Trakya Yahudilerinin tüm Trakya kentlerinden göç etmelerine yol açan 1934 Trakya olayları, 1942 Varlık Vergisi olayı, 6-7 Eylül 1955 gibi olaylardı. Türk tarihine ve dolayısıyla Türkiye’deki azınlıkların tarihine ait bu tür olayları unutulmuş ve sararmış gazete sayfalarından eşeleyip çıkarıp toplum belleğini canlı tutmaya yönelik çalışma yapan kişilerin, bazen bizzat azınlıkların kendilerini, bazen de geniş toplumun bir kesimini rahatsız eden bir konuma girmeleri de, bir yandan Türkiye’de yaşayan azınlıkların kendi tarihlerini ve belleklerini unutma pahasına bile olsa kendilerini çevreleyen toplum ile ‘barışık’ yaşama gayreti ve telaşı içinde olmalarından, diğer yandan ise Türk toplumunun ‘aydın’ kesiminin kendi geçmişini sorgulamada pek o kadar samimi olmadığının örneklerini teşkil ediyordu.²³

Agos, Türkiye’de azınlıklara yönelik uygulamaları ve demokratikleşme politikalarını eleştirir. Demokratikleşmenin tamamlanmadığı ülkelerde azınlıklara yönelik uygulamalarda bir takım “ayak oyunları” yapıldığına dair eleştiriler getirir:

Demokrasiyi layıkıyla üretememiş devlet yapılarının tümünde azınlıklara karşı bu tür “ayak oyunları” hep var. Yunanistan’da Batı Trakya Türklerine uygulananlar da büyük olasılıkla buna benzer şeyler.²⁴

Agos yazarlarından Yaşar Uçar’a göre, devlet azınlıkları toplumsal yaşamdan bilinçli olarak dışlamaktadır:

Devlet, yetmiş küsur yıldır uyguladığı bilinçli politikalarla azınlıkları sosyal hayatın büyük bir bölümünde tecrit etmiştir. Bir azınlık mensubu subay olamaz, hakim olamaz, bürokrat olamaz, azınlık okulları dışında öğretmen olamaz, polis olamaz, memur olamaz ve daha bir sürü şey olamaz ama vergi verir ve askerlik yapar.²⁵

²² Mıgırdiç Margosyan, “Çarpıklıklar”, *Agos*, 26 Nisan 1996.

²³ Rıfat Bali, “Azınlık Olmanın Dayanılmaz Hafifliği”, *Agos*, 21 Haziran 1996.

²⁴ Hrant Dink, “Ülkeler ve azınlıklar”, *Agos*, 3 Mayıs 1996.

²⁵ Yaşar Uçar, “Batık Uygarlıklar ve Ermeniler”, *Agos*, 10 Mayıs 1996.

Agos'un Fransa temsilcisi Raffi A. Hermonn da, çok partili hayata geçişin ardından, 1947'de İsmet İnönü'nün, azınlıkların askerlik yaparken yedek subay olabilecekleri açıklamasını, azınlıklar için yeni bir dönem olarak nitelendirdikten sonra²⁶ şöyle devam eder:

Şöyle ki; o zamana dek, yalnızca eczacı, diş tabibi, tıp hekimi gibi uzmanlıklara sahip bazı gayrimüslim vatandaşlar, yedek subay olabilir, hatta yüzbaşılığa kadar terfi edebilirken, başkaları (...) yüksek tahsilli olmalarına karşın bu haktan mahrum kalırdı.²⁷

“Bir resmi metin'den planlı Türkleştirme dönemi” adlı üç hafta süren yazısında Rıdvan Akar, tek parti döneminde yayınlanan “Azınlık Raporu”nu inceler ve bu yüzyılın başından itibaren neredeyse her 10 yılda bir ortaya çıkan kırılma noktalarıyla azınlıklara dönük tehcir/tecrit ve tezlil sürecinin bugün hala sürdüğünü belirtir.

Demokratik ülkelerde çoğunluğun yanında azınlık olarak yaşamının bir keyif unsuru olabileceğini söyleyen Dink, demokrasisini üretememiş ülkelerde

---

²⁶ Osmanlı Devleti zamanında devlet işlerinde önemli görevlerde bulunan azınlıklar, Cumhuriyet'in ilanından sonra ülke siyasî hayatında giderek azalan bir biçimde olsa da yer almışlardır. Atatürk döneminde Rum asıllı Dr. Nikola Toptaş Ankara'dan, Avukat İstimat Zihni Eskişehir'den; Ermeni asıllı Bere Türker Afyon'dan; Yahudi asıllı Dr. Abrevaya Marmaralı da Niğde'den milletvekili seçilerek meclise girmiştir. İsmet İnönü döneminde ise Avukat Mihail Kayaoğlu ile yine Rum asıllı Miko Fakaleçi Meclis'e milletvekili olarak girmiştir. Dr. A. Marmaralı 1939 yılı seçimlerinde tekrar seçilmiştir. Prof. Avram Galante 1943 tarihinde Niğde'den milletvekili olarak meclise girmiştir. Çok partili dönemde Demokrat Parti listesinden meclise seçilerek giren azınlık mensupları mevcuttur. Ermeni asıllı Dr. Andre Vahram, Dr. Zakar Tarver, Mıgırdiç Şellefyan ve Berç Turan İstanbul'dan milletvekili seçilerek meclise girmiştir. Musevi cemaatinden Avukat Salamon Adato, 1946 ve 1950 yılı seçimlerinde Demokrat Parti'den milletvekili seçilmiştir. 1954 yılı seçimlerinde İstanbul'dan Hanri Soryana ile 1957 yılı seçimlerinde yine İstanbul'dan İsak Altabev ve Yusuf Salman, Demokrat Parti Milletvekili olarak meclise girmiştir. Rum Cemaatinden de Hıristaki Yuvanidis ve Haleko Hacopolo milletvekili seçilmiştir. Bunlardan Zakar Tarver, İsak Altabev ile Yusuf Salman 27 Mayıs 1960 tarihine kadar milletvekilliği görevini sürdürmüş; ihtilalden sonra Yassıada'ya gönderilmiş ve yargılanmışlardır. Altabev ile Salman Yassıada'da geçirdikleri rahatsızlıklar sonucu vefat etmişlerdir. 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra yapılan seçimlerde çeşitli partiler azınlık kökenli milletvekili adayları çıkartmış ancak adaylar seçilememişlerdir. 1961 yılı seçimlerinde Sami Kohen CHP'den, Leon Alalu AP'den, Avukat İsak Cıprut A.P.'den, Dr. İsak Taranto C.K.M.P.'den aday olmuşlar ancak meclise girmeyi başaramamışlardır. Günümüzde özellikle yerel düzeyde siyasette yer alan azınlıklar, İstanbul'da yine azınlıkların ikamet ettiği Bakırköy, Şişli, Adalar ilçelerinde belediye meclis üyeleri olarak görev yapmaktadırlar. (Nokta, 1994: 35).

²⁷ Raffi A. Hermonn, “Vartan komutanım emrinizdeyim!”, *Agos*, 29 Ağustos 1997.

azınlık olmayı ise tek renk çiçeklerin yanında bir diken, kökünden sökölüp, bahçe duvarının dışına atılması gereken bir yaban otu olarak tanımlar. Türkiye’de demokrasinin üretimini özellikle geciktirmekte fayda gören zihniyetin, farklılıkları bir türlü kavrayamadığını, farklılığı sürekli “kölfet” olarak gördüğünü vurgulayarak Türkiye’de Lozan Antlaşmasının ve yurttaşlık haklarının işlemediğini ileri sürer:

Türkiye’deki azınlık bugün ne Lozan’ın tarif ettiği azınlık, ne de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın tanımladığı yurttaşdır.” Lozan’ı beğenmeyebilirsiniz, Lozan’daki maddeler size tuhaf gelebilir ve bu anlamda ülkede yaşayan yurttaşlar arasında bir farklılık da görmek istemeyebilirsiniz. Bunlar demokrat bir devletin en temel istekleri sayılabilir. Peki o halde Lozan’ın dışına çekmeye çalıştığımız bir azınlık mensubuna bu kez de “eşit yurttaşlar” potanızda yer açmanız gerekmez mi?²⁸

Dink, bir başka yazısında, Türkiye’deki azınlık halini koca bir deniz içerisindeki buz parçasına benzetir ve Lozan’da azınlıklarla ilgili düzenlemeleri ve düzenleyenleri şöyle eleştirir:

Lozan’ı düzenleyenlerin de aslında bize biçtiği görünüm bu olsa gerek, bizi sudan sakınmış, buz gibi hukuklaştırmış, ve kaderimizle baş başa bırakmışlar öylece.

Buz halimizle suya bırakanlar da, buz halimizle suya kabul edenler de sıvazlamışlar sırtımızı sürekli...

“Hadi” demişler, “Erimeme” hakkına sahiptin... Olanca özgürlüğünle yaşa bu suyun içinde.”

Buz halimizi kapalı devre yaşam biçimi olarak da algılayabilirsiniz. Hoş, biz de bu konumu benimsemişiz ki buz şekilde yaşamaktan başka çare de aramamışız bunca zaman. Buz konumunun dışına çıkmak, erimek, asimile olmak ve yok olmakla eş değer tutmuşuz hep.

Erimekten de kurtulamamışız amma...²⁹

Agos, Türkiye’deki azınlıklarla ilgili düzenlemelerde başat metin olan Lozan antlaşmasının maddelerini ve uygulamalarını haber ve köşe yazılarında sorgulayarak inceler. “Kuruluş antlaşması” olarak da bilinen Lozan antlaşmasında azınlıklara verilen hakların tam anlamıyla uygulanmadığı eleştirisi yazarların ortak görüşünü oluşturur. Çokkültürlü, insan haklarına saygılı, demokratik bir ülke

²⁸ Hrant Dink, “Azınlık olmanın ekşi tadı”, *Agos*, 28 Şubat 1997.

²⁹ Hrant Dink, “Az buz değiliz biz”, *Agos*, 22 Haziran 2001.

olmanın yolunun Lozan'ın azınlık haklarını içeren bölümlerinin tam olarak ve samimiyetle uygulanarak gerçekleşeceğine inanırlar.

Zeynep Aydın “Lozan Antlaşması'nın önemi” başlığıyla üç hafta süren yazısında Lozan'ın kimlere hangi hakları verdiğini, kimleri azınlık olarak kabul ettiğini, azınlıkların haklarını tam olarak kullanabilmeleri için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmadığını, yapılsa bile uygulayabilmek için gerekli yönetmeliklerin çıkarılmadığını ele alır. Türkiye'nin bir azınlık hakları ve insan hakları belgesi olarak nitelendirilebilecek Lozan Antlaşması'nın her türlü önyargının kaldırılarak antlaşmada belirtilenlerin herkese uygulanmasını, Lozan'a aykırı tüm mevzuatın değiştirilmesini ve fiili her türlü engelin kaldırılması gerektiğinin altını çizer. Aydın Lozan'da “Azınlıkların Korunması” başlığını taşıyan 37-45 maddelerine bakılarak sadece gayrimüslimlerin azınlık olarak tanınmasına rağmen tüm Türk uyruklarına, Türkçe'den başka dil konuşan hatta daha da ileri giderek Türkiye'de oturan herkese haklar tanındığı söyler. Aydın'a göre;

T.C., Lozan Antlaşması'nda kabul ettiği azınlık haklarını yaşama geçirmesi konusunda hiçbir zaman istekli olmamış, Lozan'da azınlıklara tanınan hakları tam olarak içine sindirememiş, buna rağmen, görüşmelerin tıkanmaması için onaylamak zorunda kalmıştır. Ancak T.C. bu maddeleri dış devletlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahalesi olarak görmeye devam etmiş ve uygulanmasını engellenmek için çeşitli yöntemler denemiştir.³⁰

“Azınlık sorunu ve çözüm önerileri” yazısında Sedat Sadioğlu uluslararası belgelerle Türkiye'deki azınlıkların durumunu değerlendirmiştir. Sadioğlu, başlangıçta uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan azınlık haklarına, uluslararası belgelerde “eşitlik” ve “ayrımcılık” yasağı gibi negatif ifadelerle devletlere negatif yükümlülükler getirildiğini, zamanla herkes için tanınan bu

---

³⁰ Zeynep Aydın, “Lozan Antlaşması'nın önemi”, *Agos*, 27 Temmuz 2001, 3 Ağustos 2001, 10 Ağustos 2001.

hakların yetmediği görüşüyle pozitif ayrımcılık ilkesi kabul edildiğini açıklar. Çeşitliliğin demokratik ve çoğulcu toplumlar için birleştirici ve zenginlik kaynağı olduğu görüşünü destekleyen Sadioğlu, 1990'lerden itibaren azınlık sorununun çözümü için azınlıklara özel haklar tanınması gerektiğinin kabul gördüğünü belirtir. Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan antlaşma, rapor, konferanslarda sunulan bildirimlerde azınlık sorununa yer verilmiş, bu çalışmalarda kolektif haklar anlayışına karşı bir önlem olarak bireysel haklar üzerinde durulmuş ve ülke bütünlüğüne vurgu yapılmıştır. Özellikle azınlıkların kendilerini ilgilendiren konularda karar sürecine katılımı ve bununla ilgili yöntemlerin geliştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Kopenhag Kriterleri kişilere uluslararası organlara, ayrımcılık eylemleri ile ilgili başvuruda bulunma olanağı sağlamıştır.

Sadioğlu yazısında, Türkiye'de de azınlıklarla ilgili düzenleme ve uygulamalarda mutlaka azınlık mensuplarının ve temsilcilerinin görüşünün alınması gerektiğini böylelikle azınlık mensuplarının karar sürecine katılarak, sorunların kolaylıkla çözüleceğinin altını çizer. Türkiye'nin imzalamış olduğu uluslararası antlaşmalara da uymadığını ileri süren Sadioğlu, "Kuruluş anlaşmamız" denilen ve sürekli göndermeler yapılan, özellikle Müslüman olmayan azınlıkların bazı haklarını güvence altına alan Lozan Antlaşması'nın tam anlamıyla uygulanmadığını da iddia eder. Azınlık üzerinde çeşitli baskılar halen devam etmekte, 36 beyannamesi³¹ gereği azınlık vakıflarının gayrimenkul edinmelerine izin verilmemekte veya

---

³¹ Gazetenin ve yazarlarının 36 Beyannamesi olarak andığı metin, 1936 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, Türkiye genelinde tüm vakıflardan malvarlıklarına ilişkin bilgi istenmesi üzerine hazırlanan beyannamelerdir. Bu beyanname ve tarihsel gelişimi üzerine "Ermeni Cemaatinin Sorunları" başlıklı bölümünde daha geniş bilgi bulunmaktadır.

gayrimenkullerine el konmakta, azınlık okullarına müdahale edilmekte, kamu kurumlarında ayrımcılık yapılmaktadır.³²

“Azınlık cemaatleri genellikle güçlüden yana olanı destekleme şeklinde geleneksel bir refleks içindedirler” şeklindeki iddianın haklılığını ileri süren Rıfat Bali bu kişilerin muhalefet rolünü üstlendiklerinde milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerce suçlanacaklarına dikkat çeker:

Evet genellikle, istisnalar hariç, azınlıklar ve onların milletvekilleri iktidarlar ve genel kamuoyunca makbul görülen düşünceler ile barışık yaşarlar, zira muhalif olduklarını belirttikleri taktirde milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerce “ülke çıkarlarına karşı” davranmakla suçlanmaları çok kolaydır, çünkü onlar gayrimüslimlerdir ve birçok kişinin gözünde onlar “yabancı”dırlar. Sanırım bundan daha öz ve yalın bir şekilde bu durum özetlenemez.³³

Agos, devletin azınlıklara bakışı dışında, cumhuriyetin kuruluşu ve öncesine ilişkin değerlendirmelere büyük ölçüde Kemalist devlet söyleminin çizdiği sınırlar içerisinde bakan “Türk” solunu da eleştirmektedir:

Kemalist söylemin tanımladığı ‘Biz’ içerisinde değil, ‘öteki’ konumunda inşa edilen öznelerden biri de, Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan gayrimüslimler ve azınlıklardır. Ancak solun bunu iliklerine dek anlayabilmesi için bu kadar ağır darbeler yemesi gerekli miydi? Bu soru belki de başka bir tartışma konusu.

Türk solu için; Türk-Yunan ve Türk-Ermeni savaşları değil, emperyalizme karşı verilen Kurtuluş Savaşı vardır, 1915 Kırımı ve Cumhuriyet boyunca olagelen azınlık karşıtı politikalar da sınıfsal bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Eee, ne de olsa her Ermeni, Yahudi ve Rum, acaip derecede zengindir, jargon itibariyle kapitalisttir. Ermeni olduğunuzu öğrenen solcu arkadaşlarınız da, hemen bu genel kanıyı vurgulayacak imada bulunurlar ve şakalar yaparlar. Kemalist Devlet söyleminin, azınlık karşıtı politikaları uygularken ‘Zengin azınlıklar, fakir Türk halkını sömürüyor’ vurgusunun sol çevrelerde de yerleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir bu yaklaşım. Epey bir zaman Türk solu içerisinde etnik kimliklerden ve sorunlarından bahsetmek, milliyetçilik ve dolayısıyla gericilik olarak değerlendirilmiştir.

Türk solunun, Cumhuriyetin kuruluş yıl ve koşullarına ilişkin özgün değerlendirmelerden ziyade, Kemalist söylemin çizdiği sınırlar içerisinde kalmasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir bu ve benzeri yaklaşımlar. Resmi tarihin söylediklerinin aynen terennüm edildiği gibi bir anlam çıkarmamalı söylediklerimizden. Ancak Türk solunun bakışı, Kemalist söylem evreninin pek de

³² Sedat Sadioğlu, “Azınlık Sorunu ve Çözüm Önerileri”, *Agos*, 13 Temmuz 2001.

³³ Rıfat Bali, “Onlar Vatanseverdir”, *Agos*, 26 Temmuz 1996.

uzağında değil. Bir Türk solcusunun bu konularda vereceği refleksler çoğu zaman, bir Kemalist'in vereceğinden farklı bir düzlemde olamıyor.³⁴

Tam olarak demokratikleşememiş devletlerin azınlıklar üzerinde çeşitli yollarla baskı kurmasının sıradanlaştığının altını çizen Danzikyan, özellikle kitle iletişim araçlarının bu süreçte çoğunluğu ikna etmesinin önemine değiniyor:

Onlar da pek ses çıkarmadan, destek mahiyetindeki kafa sallamalarıyla, hatta bazen sürece dahil olarak (ki en acısı budur, her zaman beraberinde katliamlar, cinayetler getirmiştir.) sistemin sadık bir destekçisi olduklarını belli ederler.³⁵

Türkiye’de sadece İslami görüşte olanların değil, muhafazakâr ve milliyetçi görüşe sahip kesimlerin geniş bir bölümünün de azınlıkları soyut birer kötülük simgesi olarak gördüğünü ileri süren Bali, 1996 yılında iktidara gelen İslamcı çizgideki Refah Partisi’nin, devletin azınlıklara yönelik politikasını değiştirmesi gerektiğinin altını çizer:

Gayrimüslim azınlıklar da, tabir caizse, arada ezilmişler tüm kötülüklerin müsebbipleri ve Batı’nın beşinci kolu olarak görülmüşlerdir. Bu ya Kıbrıs ve Yunanistan’la ilgili sorunlardan dolayı Rumlar, ya PKK sorunundan dolayı Ermeniler ve her daim de İsrail devletinin dış siyaseti nedeniyle “Siyonistler” yani Yahudiler olmuştur.

Aslında Türkiye Cumhuriyeti’nin tam paylı yurttaşları olan gayrimüslimler kendileri ile hiçbir ilgisi olmayan ve serbest iradeleri dışında meydana gelen bu olaylardan sorumlu tutulmuşlar, Rum, Ermeni ve Yahudi sözcükleri kötülüğü simgeleyen soyut birer kavram haline dönüşmüş, bu cemaatler birer şer odağı olarak görülmüşler ve hiçbir zaman bu cemaatlere mensup bireylerin Anadolu topraklarına onlarca yüzyıllardan beri kök salmış yurttaşlar oldukları akla gelmemiştir.³⁶

Bali, aynı yazısında Türkiye’deki azınlıklar arasında Yahudilere daha ayrıcalıklı bir yer verildiği iddiasını çürüterek, Yahudilerin de Rum ve Ermeniler gibi benzer sorunlarla karşılaştıklarını dile getirir:

Her ne kadar Türkiye Yahudileri her zaman her platformda gayrimüslim azınlıklar arasında “en fazla Türkleşmiş” ve en “sadık tebaa” olduklarını ısrarla hatırlatıyorlarsa ve kendilerini ayrıcalıklı bir konuma koyuyorlarsa da bu tür şirin ve “sadık” görünme gayretleri nafile bir çaba olmakta Türk toplumunun ve basının bir kesimindeki günah keçisi arayışlarında ve toplum sorunlarının nereye çıkarılacağı

³⁴ H. Kevork Aksel, “Türk Solu Azınlıklar ve Tarihe Bakış”, *Agos*, 3 Mayıs 1996.

³⁵ Yervart Danzikyan, “Asabi olma hakkı”, *Agos*, 5 Nisan 1996.

³⁶ Rifat Bali, “Refah Partisi, İslam ve gayrimüslimler”, *Agos*, 6 Eylül 1996.

söz konusu olunca istisnasız Yahudiler de ne kadar çırpınırlarsa çırpınsınlar Rum ve Ermeni yurttaşlarımız ile aynı potada yer almaktadırlar.³⁷

Yahudi kökenli Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olan Riva Kastoryano ile Türkiye'deki ve Batı'daki devlet azınlık ilişkilerinin karşılaştırmalı olarak tartışıldığı röportajda “Bizler ve Onlar” kavramsallaştırmasının her yerde sorun olduğuna dikkat çekilir. Kastoryano azınlığın kendiliğinden oluşan bir şey olmadığını, devletin kendinden görmediğini belli bir kolektif kimliğe sokup ona azınlık statüsü verdiğini, “bizler” ve “onlar” şeklinde ayrı konumlara oturttuğunu iddia eder. Ve Bali'den farklı olarak Yahudilerin devlet zoruyla azınlık olma haklarından vazgeçip Türkiye Cumhuriyeti'nin tam ve eşit bir parçası olarak topluma entegre edildiğini söyler. Buradaki amacın cumhuriyetten beri Rum ve Ermenilere Yahudilerin örnek azınlık olduğunu göstermek, Yahudileri dünya kamuoyu önünde öbür azınlıklara örnek azınlıklar olarak sunmak olduğunu ileri sürer.³⁸

Azınlıkların siyasete katılımıyla ilgili olarak gazetenin görüşü; “azınlıkların doğrudan kendi azınlık kimlikleriyle ve salt kendi oylarına dayanarak mı siyasete soyunmaları gerekir yoksa bu ülkenin yurttaşı olarak inandığı bir siyasi hareketin içerisinde mi” yer almalıydılar tartışması üzerinden biçimlenmektedir. Dink'e göre doğru olan elbette ikincisidir:

Ancak burada çok ince bir nokta var ki sorunun belirleyici yanı da o. Eğer azınlıksan ve siyasete soyunmuşsan senin içinden geldiğin azınlık kimliğini ve onun da sırtına yüklediğini sırtında taşımayı ve öncelikle onlara çözüm aramayı ilk vazifen sayarsın.³⁹

Agos, yayın hayatına başladığı günden itibaren azınlık hakları, insan hakları, demokrasinin savunuculuğunu yapar. Bu hakların Türkiye'deki ihlallerini, olumsuzluklarını manşete taşıırken, olumlu yöndeki haberleri sayfanın altında

---

³⁷ A.g.m.

³⁸ Hrant Dink, “‘Bizler’ ve ‘onlar’ her yerde sorun”, *Agos*, 23 Mayıs 1997.

³⁹ Hrant Dink, “Azınlıkların siyaset laklağı”, *Agos*, 7 Şubat 1997.

görmeyi tercih eder. 8 Ağustos 1997 tarihindeki Avrupa Birliği'nin Türkiye'deki azınlıkların haklarını tam olarak kullanmadığı yönündeki haberi "AB'nin azınlık hakları uyarısı" başlığıyla gazeteye manşetten girerken, 1 Ağustos 1997 tarihinde "ABD 'Türkiye'de din özgürlüğü var' diyor" haberi birinci sayfanın en alt bölümünde verilir.

Dink'e göre Türkiye'de azınlıkların yaşadığı sorunların uluslararası siyasetin malzeme haline getirilmesinin en büyük sorumlusu, çözüm için hiçbir gayret göstermeyen devletin kendisidir. Avrupa Birliği'nin azınlıkları anımsadıkça, Türkiye'nin duyarlılık gösterdiğini, gerekirse Lozan çerçevesinde azınlıkların durumunun tekrar gözden geçirilebileceğini ve aksaklıkların varsa giderilebileceğini söylediğini ama kılımı kıpırdatmadığını söyler. Türkiye Ermenilerinin güncel sorunlarının 15 Kasım 2000'de Avrupa Parlamentosu'na taşınarak ilk kez uluslararası bir platformda konu edildiğinin altını çizer. Bu duruma yol açan gelişmelerde devletin önemli payı olduğunu, ancak tek sorumlunun da devlet olmadığını belirterek, Ermeni cemaatinin sorunlarına sahip çıkıp çözüm arama konusunda yeterince duyarlı olmadığından yakınır.

Türkiye Ermeni Cemaati devletten kaynaklanan sorunlarının çözümü için, yılda en az bir iki kez, yazılı dosyalarla Ankara'ya taşınmasına, sorunlarının varlığını devletin en yüksek kademelerine iletilmesine rağmen, bir iki kararname, bir iki idari uygulama değişikliğiyle giderilebilecek yaşamsal sorunlar hep sümenaltı edildi, sonuçta da hiç de o yönde bir gayret ve arzu içinde olunmamasına rağmen Türkiye Ermeni cemaatinin 'kıcıkırık sorunları' yabancı devletlerin Türkiye ile ilişkilerinde siyasi koz haline dönüştü.⁴⁰

Dink "O ki azınlıksın (2)" başlıklı yazısında Cumhuriyet boyunca Türkiye Ermeni Cemaatini iflah olmaz hastalıkla boğuşan birinin durumuna benzetir. Cemaate kapalı bir yaşam dayatılmış, karantinaya alınmıştır. Bu hastalığın mucidini

---

⁴⁰ Hrant Dink, "Şu bizim 'kıcıkırık' sorunlarımız", *Agos*, 19 Ocak 2001.

de “Doktor Devletlu” olarak görür ve hastalığı nasıl tanımladığını ve hastanın iyileşmemesi için neler yaptığını anlatır. Cemaatin tek sahici sorununun da devletin azınlıkları tüketme politikası olduğunu söyler.

“Sen azınlıksın, doğuştan kronik vakasın, bu ülkede yaşayabilirsin ama olduğun durumdan da ileri gitmeyesin, iyileşmeye, sağlığına kavuşmaya gelişmeye, çoğalmaya yeltenmeyesin. Bu halde yaşayabildiğin kadar yaşa ve zaman içinde kendi halinde azalarak tüken.

... Doktor Devletlu her seferinde kendisine başvuran hastasının iyileşmesi trendinden ziyade iyileşmeme trendiyle ilgilenmekte, müdahalesini de buna göre yapmaktadır. Ha ki hasta biraz şöyle kendine gele, biraz ağrısız bir yaşam sürdürür Doktor Devletlu dışarıdan müdahalesiyle yeni bir ağrı, sivilce, çıban üretmekte, hasta da gerçek sağlığına kavuşması için ana hastalıkla uğraşacağı yerde bu yan ve tali enfeksiyonlarla uğraşmakta. Hayat böyle devam etmekte.

... Bu cemaatin bir tek sahici sorunu var. O da Doktor Devletlu'nun azınlıkları tüketme politikasıdır.”⁴¹

Dink, devletin azınlıklara “öz evlat” muamelesi yapmadığını, bütün azınlıklara da eşit davranmadığı görüşündedir:

“Devlet Baba'nın katında azınlıkların -öz evlat ile üvey evlat misali- farklı muamele gördüğü çok açık. Onun nezdinde Rumlar ve Ermeniler, “Üvey Azınlıklar”ı, Museviler de “Öz Azınlıkları teşkil ediyor”.⁴²

Öz azınlıklarla, üvey azınlıklar arasındaki temel farkı Dink, “cemaat yapısı olarak” adlandırılan, azınlıkların yönetim ve temsil sistemine dayatılmış farklı kategorilerde bulmanın mümkün olduğunu, Patrikhaneler’de sivil bir danışma kuruluna izin bile verilmezken, hahambaşının yanında bir sivil kurula, daha da ötesi sivil bir cemaat başkanına temsiliyet hakkı tanınmış olduğunu belirtir.

“Rum ve Ermeni toplumlarında sorunlar ister eğitsel olsun ister yönetsel, ister kültürel olsun, ister siyasal, hemen hepsinin çözüm arayışı, dini alan dışında bir başka işe bulaşmamaları gerekirken dini önderliklerin inisiyatifine ve bunların Ankara’yla kurabilecekleri temasa endekslenirken, Musevi toplumu, sivil yapılanmasıyla Ankara nezdinde istediği zaman hemen her platforma taşınabiliyor ve sorunlarını, ihtiyaçlarını bir güzel giderebiliyor.”⁴³

⁴¹ Hrant Dink, “O ki azınlıksın (2), *Agos*, 26 Ocak 2001.

⁴² Hrant Dink, “Üvey Evlat Farkı”, *Agos*, 15 Ağustos 2003.

⁴³ Hrant Dink, “Üvey Evlat Farkı”, *Agos*, 15 Ağustos 2003.

Agos özellikle son üç dört yıl içinde azınlık hakları konusunda tutumunu değiştirir. Azınlık haklarını eskisi kadar sık ve yoğun yazmamaya başlar. Azınlık konusu Avrupa Birliği'ne uyum sürecindeki paketlerdeki haklar bağlamında ele alınmaya başlanır.

II.3.b. Türkiye'de Ermeni Olmak

Bu başlık altında, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin kendilerini nasıl tanımladığı, içinde yaşadıkları toplumun Ermenileri nasıl gördüğü ve resmi söylemin Ermenileri nasıl adlandırdığı tartışılacaktır.

Türkiye'de yaşayan, çeşitli etnik kültürlere sahip Türk, Kürt, Çerkez, Laz, Pomak, Çingene ve diğer insanların Ermeniler hakkında pek fazla bilgileri olmadığını düşünen Mıgırdıç Margosyan, bunun en önemli nedeninin Türkiye'de yaşayan Ermeni toplumunun kendi içinde "kapalı kutu" özelliği barındırması olduğunu söyler:

Atalarımızın, dedelerimizin dedelerinin, hani tabiri caizse yedi göbek değil belki de yetmiş yedi göbek bu topraklar üzerinde yaşayan bir milletin, bir toplumun fertleri olarak, yine bu topraklar üzerinde asırlardan beri yaşayan insanların torunlarına neden yabancıydık? Yoksa bizler; kendi içimizde, başkalarına karşı, bir "kapalı kutu" muyduk? (...) Peki, aynı coğrafyayı paylaşan bu değişik etnik kültürlere sahip insanlar arasında bunca yıllık birlikteliğe rağmen bu kopukluk niye? Dolmabahçe Sarayı'nı gezdiren mihmandarın, saraydaki tüm tarihi zenginlikler hakkında allandıra ballandıra verdiği bilgilerden sonra, bu görkemli yapının mimarından bahsetmemesi. Ermeni asıllı Balyan ailesine ait olduğunu es geçip; dahası, sorulan soruya da; "Ballini adlı bir İtalyan mimara aittir" cevabında mı gizlidir acaba tüm bu kopukluklar?... Neyse.⁴⁴

İlk defa 1018'de Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya akınları sonucu karşılaşan Ermeniler ve Türkler başlangıçta gönülsüz olsa da bu tarihten sonra bir

---

⁴⁴ Mıgırdıç Margosyan, "Ermeniler...", *Agos*, 19 Nisan 1996.

arada yaşamaya başlamışlardır. Rıfat Dedeoğlu'nun deyişiyile Türkler yerleşik yaşama geçişi bu zorunlu komşularından öğrenmişlerdir:

Birliktelikten, komşuluktan pek zarar da görmemiş Ermeniler. Hoş, vatanlarından ve özerkliklerinden olmuşlar ama artık askeri işleri Türkler üstlendiğinden tamamen sivil hayata dönmüşler. Türkler de yararlanmış bu yan-yana yaşanan yaşamdan: Göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişte Ermeni zenaatkârlardan ve Ermeni sanatçılardan az şey öğrenmemişler hani. Uzun lafın kısası, Türkler Anadolu olmayı, Anadolu'da yaşamayı biraz da Ermeniler'den öğrenmişler.⁴⁵

Dedeoğlu'nun bu fazla iddialı savına rağmen, Türkler ile Ermenilerin oldukça uzun bir süre bir arada yaşadığı ve Ermenilerin Osmanlı tarafından Millet-i Sadıka olarak tanımlandığı da unutulmamalıdır.

Oşin Çilingir'e göre; Milli Mücadele döneminden sonra ulus devletin inşasının ardından, diğer azınlıklar gibi kendi içine kapanan Ermeni toplumunun genel görünümü 1950'li yılların başında şöyledir:

İstanbul, Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu kent özelliğini korumayı sürdürüyor. Patrikhanesi, kiliseleri, hastaneleri ve okullarıyla İstanbul'daki Ermeni topluluğu Anadolu'daki Ermeni topluluğundan çok farklı bir görünüm sunmaktadır. Bu fark, özetle gelişmiş metropol nüfusla, geri kalmış kırsal nüfus arasındaki farktır.

Anadolu'daki Ermeni nüfusun 1950'li yılların başlarındaki görünümü yenik bir ordunun savaş alanındaki darmadağın görünümünü andırmaktadır. Giden gitmiş, kalan sağlar geride kalanlara kalmıştır. Nüfus olağanüstü seyrelmiş, kentlerde toplanmıştır. Sınıfsal açıdan daha çok bir küçük burjuva karakteri gösteren bu nüfus, içe kapanık bir yaşamın tekdüzelikliğini sürdürmekte, psikolojik açıdan sinmiş bir görünüm sunmaktadır. Kilisesinde kendi dilinde Tanrı'ya yakarabilme özgürlüğüne sahip olan bu nüfusun en önemli açmazlarından biri, hiç şüphesiz çocuklarının okul sorunudur. Okul ise metropol İstanbul'dadır.⁴⁶

Yine Oşin Çilingir'e göre, 1950'li yıllar başladığında, Anadolu'daki yaşayan Ermeniler, İstanbul'a göç ederek Anadolu'daki mozaigi, metropol İstanbul'unda yeninden yaratacaktır.

Yervant Özuzun ise 1950'lerden itibaren Anadolu'dan İstanbul'a, İstanbul'dan yurtdışına göç eden Ermenilerin İstanbul'daki Ermeni toplumunun

⁴⁵ Rıfat Dedeoğlu, "İnsan Yaşadığı Yere Benzer", *Agos*, 26 Nisan 1996.

⁴⁶ Oşin Çilingir, "Tıbrevank Deneyi", *Agos*, 17 Mayıs 1996.

yapısını olumsuz yönde değiştirdiğini iddia edecektir. Gler sonunda kentli burjuva kültürüne sahip İstanbul Ermenilerinin yerlerini, kırsal kökenli feodal kültürlü insanlar ele geçirmiştir.⁴⁷

Etyen Mahpuyan da, 3 Mayıs 1996 tarihinde *Agos*'ta yayımlanan röportajında Ermeniler'i şöyle tanımlar:

Ermeniler kllyen orta sınıf bir aile. Dünyanın her yerinde ne alt sınıf olabiliyorlar ne de st sınıf. Yani çok zenginleri bile çok paylaşmacı, çok dışa dönük. Gelir düzeyi aşağıda olan insanlara baktığımızda onların da üç aşağı beş yukarı en sttekilerle aynı zevki paylaştığını görüyorsunuz.⁴⁸

Mığırdı Margosyan, Zurna adlı köşesinde II. Abdülhamit'ten beri Türkiye'de Ermenilere uygulanan politikada aslında herhangi bir değişiklik olmadığını iddia eder:

Ermeniler zellikle II. Abdülhamit'ten bu yana zaten ülkede “en” birinci potansiyel suçlu!... Bugün neredeyse devletin “resmi” söylemi “mademki Ermeni” yleyse “vurun abalıya” deyimi; üstelik ağızlarda ermik sakızı gibi dolanış duruyorsa, ortalarda cirit atıyorsa, popülist, oportünist, gününü gün eden bir zihniyetin bir bakıma en belirgin temsilci olarak ortalarda dolaşan Erbakan Hoca bundan geri mi kalacaktı? Hayır! (...) II. Abdülhamit'ten bu yana ve Erbakan'a gelinceye dek “Garp cephesinde yeni bir şey yok!...”⁴⁹

Oşin ilingir ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri Ermenilere uygulanan ayrımcı politikanın günümüzde iki katına çıkararak sürdüğünü ileri sürer.

Bir Osmanlı, bir Ermeni'ye baktığı zaman onu salt bir Hristiyan olarak görürdü. Günümüzde ise bir Ermeni hem dinsel hem de ulusal kökeni bakımından farklı görülmekte, Osmanlı dönemindeki tek boyutlu yabancılaşma ikiye katlanmaktadır.⁵⁰

ilingir, karın ağrısı çeken her insanın potansiyel Ermeni olduğunu belirterek başladığı yazısına kimi Türk siyaset bilimcilerin Ermenilerin özellikle de diasporadaki Ermenilerin Türkiye/Türk gerçekliği karşısında hep karın ağrısı çektiklerini saptadıklarını ve bununla da yetinmeyip “sözde Ermeni” savı olan 1915

⁴⁷ Yervant zuzun, “Seçimlerin Düşündürdükleri”, *Agos*, 16 Mayıs 1997.

⁴⁸ Etyen Mahpuyan, “Biz kllyen orta sınıf bir aileyiz”, *Agos*, 3 Mayıs 1996.

⁴⁹ Mığırdı Margosyan, “II, Abdülhamit'ten beri”, *Agos*, 19 Nisan 1996.

⁵⁰ Oşin ilingir, “Kendi Yurdunda İşgalci!”, *Agos*, 4 Temmuz 1997.

Olaylarındaki ölümlerin Ermenilere özgü garip bir karın sendromu olan Ermeni Hastalığından kaynaklandığını öne sürdüklerini iddia eder. “Maladie Armenienne” adıyla Türk tıp literatüründe Akdeniz Hastalığı olarak geçen bir hastalığın -Çilingir’e göre bu durum Türk toplumunun hastalık adı bile olsa Ermeni sözcüğüne tahammülsüzlük, Ermenilerin kendilerine özgü bir hastalığa sahip olabilme özgürlüklerine büyük bir saygısızlıktır- sadece Ermenilere özgü olmadığını Musevilerin de sık sık bu hastalığa yakalanmış olduğunu söyleyerek hastalığın bilimsel adına Musevilerin de bir biçimde dahil edilmesini ister. Oşin Çilingir “Maladie Arménienne” adlı yazısında ne olursa olsun Türkiye’yi, Türkleri suçlamaktan kendisini alamaz. Hastalığın isminin Türkler tarafından konmadığı halde sanki Türkler koymuş gibi davranır ve kızar; yine Türk tıp literatüründe hastalığın isminin farklı kullanılmasını da ayrımcılık olarak görür ve dönüp tekrar kızar.⁵¹

“Hadi Açıklayın!” başlıklı yazısında Hrant Dink, Azınlık Vakıflarına ait kurumların ellerinden alınmasına neden olan 1971 yılında Yargıtay Hukuk Kurulu’nun aldığı kararı inceler. Kararda azınlıklar için “Türk olmayanlar” ifadesinin kullanılmasını eleştirerek, Türkiye’de yaşayan Ermenilerin ve diğer Hıristiyan vatandaşların Türk vatandaşı olup olmadıklarını sorar. Kararı alanları bölücülükle suçlar.

Yargıtay kararına göre değiliz, yabancıyız. Öyleyse her gün, her sabah okullarımızda bizlere tekrarlatılan “Türküm, doğuyum, çalışkanım” andı da ne demek oluyor? Bunun adı başlı başına bölücülüktür beyler. Hem de tam anlamıyla bölücülük.⁵²

---

⁵¹ Oşin Çilingir, “Maladie Arménienne”, *Agos*, 5 Eylül 1997.

⁵² Hrant Dink, “Hadi Açıklayın”, *Agos*, 25 Temmuz 1997.

İstanbul Barosu'nun düzenlediği azınlık sempozyumunda Avukat Fethiye Çetin tarafından sunulan bildiride, 28 Aralık 1988 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan "Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği'nde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan azınlıkların "yabancı", "sabotajcı" ve "yabancı ırktan" kişiler olarak tanımlanması eleştirilir. Çetin, azınlıkların, "yabancı, düşman, güvenilmez, potansiyel suçlu" gibi olumsuz imgelerle tanımlanmasının sosyolojik boyutları olduğuna değinerek, yabancılığın sosyolojik ve politik açıklaması ile Türkiye'deki "yabancıların" tarihteki konumlarını değerlendirir. Zygmunt Baumann'ın "toplumların oluşmasında yabancı olmanın" da sosyal bir kurgudan geçerek belirlendiği ve her toplumun kendi "yabancı"larını yarattığı saptamasını ele alarak "yabancılar"la toplumun ilişkilerinin asimilasyon ya da yabancıyı dışlama şeklinde belirlendiğinin altını çizer. Çetin'e göre Türk ulusal kimliğinin oluşturulmasında egemen topluluk kendi yabancılarını tanımlamış, onlara olumsuz imgeler yükleyerek kendini yüceleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın din esasına göre Müslümanlar ve Zımmiler şeklinde ayrıldığı, İslam milletinin vatandaşlık haklarından sınırsız olarak yararlanırken, Zımmilerin -Ermeni, Rum, Yahudi milletinin- sınırlı haklar rejimine tabi tutulduklarını belirterek 1856 Islahat Fermanı ve diğer reform hareketlerinin eşit vatandaş yaratmaya yetmediğini öne sürer. Çetin eski yapıdan tamamen farklı, laik, vatandaşların eşitliğini öngören hukuk devletini savunan Cumhuriyet kurucularının da azınlık sorununu eskinin devamından öteye götüremediklerinden yakınıdır.

"Osmanlı'nın son dönemlerinde 1908 ve sonrasında İttihat ve Terakki ile başlayan Türkçülük ve Anadolu'yu Türkleştirme politikaları ulus devletin inşa sürecinin de temelini oluşturdu. Toplumun Türkleştirilmesi amacına yönelik bu politikalar, farklı etnik kökenli Müslüman toplulukların asimilasyonunu hedeflerken gayrimüslim azınlıklar yönünden dışlanma ve toplumun bu yabancıardan arındırılması bunlardan kurtulmak biçiminde uygulandı. Gayrimüslim, asimile olsa da "dönme" idi ve tüm

çabasına rağmen toplum bunu unutmuyor, uygulamada, kimi yönetsel işlemlerde (Varlık Vergisi uygulamasında), “D” harfi fişlenmekten kurtulamıyordu. Bu politikalar ve diğer toplumdaki dışlama uygulamaları sonucunda ülkede yaşayan gayrimüslim nüfus önemli oranda azaldı...⁵³

Agos ve köşe yazarları sık sık Türk medyasının azınlıklara ve özellikle Ermenilere karşı olumsuz bir tavır sergilediklerinden ve bilinçli bir şekilde yanlış haberler ürettiklerinden şikâyetçidirler. Yervant Danzikyan, “Kamu Kuruluşunu da Gördük” başlıklı yazısında bir kamu kuruluşu olarak TRT’yi, özel televizyon ve gazetelerin azınlıklarla ilgili haberlerini eleştirir. Türkiye’de yaşayan azınlıkların özellikle de Rum ve Ermenilerin televizyoncuların ve gazetecilerin habercilik anlayışından çok çektiklerini dile getirir. Çok satan gazetelerin ve sağ basının Türkiye’de meydana gelen ilgili ilgisiz pek çok olayda “Rum uşakları”, “Ermeni hainleri” sıfatlarını bulup kullanmalarından endişe duyar:

TRT’nin “aklı başında haberler veriyoruz” havasıyla gazetelere sayfa sayfa ilanlar verdiği günler oluyor. Hep, ne olaylar bile yaşandıktan sonra iç savaş çıkmamasına dua eder dururuz, hiç olmazsa işin bu kısmıyla avunuruz filan ama herhalde bütün bu çabaların sonucunda hiç mi hiç istememekle ve lafını bile ettiğimizde içimiz ürpermekle beraber; peki yarın öbür gün olur da birileri kalkıp birilerinin mahallesine ellerinde silahla saldırdığında TRT’nin bu işte hiç mi payı olmayacak?⁵⁴

Milliyetçi Hareket Partisi’ne yakınlığı ile tanınan⁵⁵ Hergün’ün 27-28 Eylül 1996 tarihinde iki gün üst üste manşetten verdiği, Ermeni cemaatinin üyeleri ve üst düzey din görevlilerini Türkiye aleyhinde çeşitli faaliyetlerde bulunmakla suçlayan haberlerine tepki Agos’un haber sayfalarına ve köşe yazılarına konu olur:

Ermeni cemaati bu tip asılsız iddialarla ilk kez karşılaşmıyor. Son yıllarda cemaati hedef alan benzer suçlamalar basın yayın organlarının birçoğunda yer aldı. Ancak suçlamaların hepsi asılsız olduğu için hiçbiri kanıtlanamadı. Ama toplumda cemaate karşı bir tepki doğurdu. Ne de olsa bir tek gün için de olsa her gün best seller olan gazeteler ve hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelen televizyon, bilgi yaymanın ve imaj yaratmanın en etkili ve kolay yolu. Çok büyük bir ihtimalle bu tip haberleri üretenler de bunların doğru olmadığını, diğer azınlık mensupları gibi

⁵³ Fethiye Çetin, “Yerli Yabancılar”, *Agos*, 15 Haziran 2001.

⁵⁴ Yervant Danzikyan, “Kamu kuruluşunu da gördük”, *Agos*, 12 Temmuz 1996.

⁵⁵ Hakan Akpınar, *Kurtların Kardeşliği*, İstanbul: Bir Harf Yayınları, 2005, s.96.

Ermenilerin de bu ülkenin sadık vatandaşları olduğunu bilirler. Ama yine de bu haberleri üretmekten ve yaymaktan alamazlar kendilerini.⁵⁶

Agos'un köşe yazarları, sık sık Ermeni kültürünün hızla yok olduğunu, Ermeni gençlerinin geleneklerine, dillerine, tarihlerine sahip çıkmadıklarını, farkında olmadan asimile olduklarını eleştiren yazılar kaleme alıp, cemaatin kendi içinde bir bütünlük sağlayamadıklarını vurgularlar. Aret Vartanyan'ın, "Sanık Sandalyesinde" başlıklı yazısı bu görüşler için iyi bir örnektir:

Kendi içimizde farkında olmaksızın çözülmeye başladık. Birbirimizden, kendimizden uzaklaşıyoruz. Görmemek ya da görmemezlikten gelmek daha kolay değil mi? (...) Ayrışma süreci hızlanıyor. Bugün kaç Ermeni genci tarihimizi biliyor? Kaç Ermeni genci kendi aralarında Ermeniceyi kullanıyor? Bunların sorumlusu, suçlusu kim? Hepimiz suçluyuz, Siz de suçlusunuz. (...)

Kendimizden başka kimseyi suçlamıyorum. Kendi içimizde bir bütün olmadıktan sonra bunların başımıza gelmesi doğaldır ve kaçınılmazdır. Bunlar belki şu anda sizi pek ilgilendirmeyebilir. Bana ise "asimilasyon" kavramını anlatıyor.⁵⁷

Arus Yumul da "Kimliğimizi nasıl koruyacağız?" başlıklı yazısında Vartanyan'ın görüşlerine katılıp, Ermeni kimliğinin nasıl korunduğunu sivri bir dille açıklamaya çalışır :

Ermeni olmak gerçekten unvanımıza eklenmiş altı harf, doğuştan kazandığımız, değiştiremeyeceğimiz, üstüne üstlük hiçbir çaba göstermeden hayat boyu taşıyabileceğimiz bir unvan. Peki, kültürümüze, geleneklerimize sahip çıkmayan bizlerin Ermeni olduğu nereden belli. (...) Bütün gün adada oturup geleni geçeni çekiştiren arkadaşlarımızın Ermenilerden başkasını çekiştirdiğine şahit oldunuz mu?(...) Kimliğimizi bu iç çekişmelerle koruyoruz. Ya da koruduğumuzu sanıyoruz.⁵⁸

"Amerikalı Ermeniler ve Aile Şerefi" adlı yazısında ise Yumul, Amerika'da yaşayan Ermeni cemaatinin Amerikan toplumunun bir parçası olduğunu, onlarla benzer sorunları paylaştıklarını dile getirirken, yaşadıkları sorunların çözümü için Ermenilerin çaba harcamadıklarının altını çizerek, "aile şerefi" gibi nedenlerle sorunları görmezlikten geldiklerini vurguluyor:

⁵⁶ Arus Yumul, "Dezinformatiya: Bildiğiniz her şey yanlış", *Agos*, 25 Ekim 1996.

⁵⁷ Aret Vartanyan, "Sanık Sandalyesinde", *Agos*, 26 Temmuz 1996.

⁵⁸ Arus Yumul, "Kimliğimizi nasıl koruyacağız?", *Agos*, 16 Ağustos 1996.

Amerikan toplumunu etkileyen uyuşturucu gibi, işsizlik evsizlik gibi, AIDS gibi, tüm sosyal sorunlardan Kaliforniya Ermeni cemaati de etkileniyor. (...) Ermeniler bu sorunları tartışma şöyle dursun, varlığını bile kabul etmekten kaçınıyorlar. (...) Ancak Ermeni Cemaati bu konuyu tabu haline getirmiş, konuşmamayı, tartışmamayı tercih ediyor. Sorunlar aile şerefi adına aile sırrı olarak saklanıyor.(...) Çözüm yolları aranmıyor. Bu davranış biçimi size de tanıdık gelmiyor mu?⁵⁹

Ermenilerin 80 yıldır Türkiye’de tarihi, haklı, anlaşılır kolektif bir korkuyu paylaştıklarını söyleyen Oşin Çilingir, 21. yüzyıla girilen bu dönemde gerçekleştirilebilir koşulları tümüyle ortadan kalkmış olayların tekrar yaşanmayacağını vurgulayarak Ermeni toplumuna “gerçek birer yurttaş olma çabası” göstermelerini öğütlüyor ve ekliyor:

Anadolu’da yaşayan bir uygarlığa imzasını atan Ermeniler kendilerini bir Anadolulu, bir Türkiyeli olarak görmüşlerdir. Bu gerçeklikleri onların künyelerine öyle bir kazınmıştır ki, dünyanın neresine giderlerse gitsinler kendi dillerinde konuşup dururlarken, ağız dolusu küfretme ihtiyaçları duyduklarında hemen dillerini değiştirir, Türkçenin o güzelim küfürlerin savururlar.⁶⁰

Agos, genelde azınlık kimliğinin, özelde de Ermeni kimliğinin, bir takım olaylar üzerinden Türkiye’de yanlış tanıtıldığı, çarpıtıldığı kanısına vardığında, örnek olaylardan beslenerek, bunları uzun süre kendisine malzeme yapıyor. Bu tarz olayları sürekli gündemine taşıyarak, aslında sürekli eleştirdiği “öteki” yaratma olgusuna kendisi de katkıda bulunuyor. Bu duruma örnek olarak, Türk Standartlar Enstitüsü tarafından yayınlanan “Türk ve Türklük” adlı kitap ile ilgili tartışmalar gösterilebilir.

17 Haziran 1996 tarihinde Evrensel gazetesinde yayınlanan “İrkçılığa TSE onayı” başlıklı haberle kamuoyuna duyurulan kitapta, Ermeniler, Yahudiler ve Kürtler’den olumsuz olarak bahsedilmesi gerek haber, gerekse köşe yazarları şeklinde gazeteye bir aya yakın malzeme oluşturur. “Basından” köşesinde 21 Haziran 1996’da “İrkçılığa TSE onayı”; 12 Temmuz 1996’da da “İrkçilik konusunda bir başyapıt” başlığıyla yer alan haberler, Arus Yumul’un Hayeli köşesine “Pis Ermeni”

⁵⁹ Arus Yumul, “Amerikalı Ermeniler ve aile şerefi”, *Agos*, 28 Haziran 1996.

⁶⁰ Oşin Çilingir, “Karanlıkta Işık Çalmak”, *Agos*, 27 Eylül 1996.

başlığıyla konu olur. 19 Temmuz'da Mıgırdıç Margosyan konudan hareketle “Damga” başlıklı yazısını yazarken, bir sonraki sayıda konuya “Yazıklar Olsun” başlığıyla devam eder. Yumul, “Pis Ermeni” başlıklı yazısında kitabın içeriğinden şöyle söz eder:

Ermenileri hırsızlıkla, Yahudileri azınlık ve dönme ırkçılığıyla, Kürtleri de bölücülükle suçlayan bu kitap Talim Terbiye Kurulu tarafından, öğretmen ve orta dereceli okul öğrencilerine ders kitabı olarak tavsiye edilmiş.⁶¹

Margosyan ise aynı kitaptan söz ettiği “Damga” başlıklı yazısında TSE'nin hazırlattığı kitabın Nazi Almanya'sındaki ayrımcılıkla aynı şey olduğunu ileri sürer:

Bu kafatasçı şovenlere göre galiba insanları da tıpkı bir parça kablo gibi, tıpkı bir çift pabuç gibi, tıpkı bir buzdolabı gibi algılamak, kalitesini ölçüp biçtikten sonra damgalamak mümkün. Tıpkı Hitler'in Nazi Almanya'sındaki insanların bir kesimine “Yahudi” damgasını vurduktan sonra sabun yapmaya uygundur deyişi gibi; bunlar da bu akılları başından bir karıştan da öte havada olanlar 21. yüzyılın eşiğinde, insanları sırf “etnik kökenlerinden dolayı” sınıflandırmaya ve damgalamaya kalkmışlar.⁶²

Bir sonraki sayıda da konuyu işlemeye devam eden Margosyan, kitabın alenen bölücü bir yayın olduğunun altını çizer ve verilen mesajın ne olduğunu şu şekilde tanımlar:

Kitapta yapılmak istenen ve verilen mesaj ne? Kısacası şu: Azınlıklar bu ülkede üvey evlat! Azınlıklar bu ülkede şamar oğlanı.⁶³

3-14 Haziran 1996 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Uluslararası Habitat II Organizasyonu, *Agos*'un fikirlerini sergilemesi için uygun bir haber malzemesi olmuştur. Gazete hem birinci sayfa ve manşetten gördüğü haberlerle hem de köşe yazarlarının yazılarıyla Habitat II Organizasyonu “insan haklarına saygı”, “halkların haklarının korunması”, “yerleşim birimlerinin korunması” gibi konu başlıklarıyla gündemine almıştır.

⁶¹ Arus Yumul, “Pis Ermeni” *Agos*, 12 Temmuz 1996.

⁶² Mıgırdıç Margosyan, “Damga”, *Agos*, 19 Temmuz 1996.

⁶³ Mıgırdıç Margosyan, “Yazıklar Olsun...” 26 Temmuz 1996.

Habitat II etkinliği *Agos*'da Hrant Dink'in Birdirbir köşesinde “Büyüklerin Evcilik Oyunu” başlığıyla ele alınır. Dink yazısında dünyanın çeşitli ülkelerinden çok farklı sivil toplum kuruluşlarına üye yaklaşık 70 bin kişinin etkinlik amacıyla İstanbul'a geleceğini; Türkiye'de de başta devlet kuruluşları olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının gelecek “misafirlere” ev sahipliği yapmak için hazırlanmakta olduklarına dikkat çekiyor. Habitat etkinliğine katılmak için gelecek olan “misafirlerin” sorunların çözümü olmayacağına işaret eden Dink, var olan sorunların yine bu topraklarda yaşayanlar tarafından çözüleceğini söyler.⁶⁴

26 Nisan 1996 tarihli *Agos*'ta “Habitat'da biz de varız”⁶⁵ başlığıyla yayımlanan haberde Türkiye'deki Ermeni cemaatinin uluslararası organizasyona kültürel ve sanatsal faaliyetlerle katılacağı bilgisi veriliyor.

“Habitat vadisinde kaldırım savaşları” manşetiyle tekrar gazetenin gündemine sokulan Habitat II etkinliği için yapılan hazırlıklardan söz edilir. Habitat organizasyonun tarihsel süreçteki gelişiminden de söz eden haber sivil toplum örgütlerinin işlevlerinin artması gerektiğine dikkat çekiyor. Bir sonraki sayıda “Habitat'ta azınlık etkinlikleri” başlıklı haberiyle organizasyona katılan ve katılmayan sivil toplum kuruluşlarının gazete tarafından önemli görülen faaliyetlerin listesi verilmektedir.

Habitat II'nin açılış gecesi için hazırlanan Lirik Tarih gösterisinde Türkiye tarihine katkıda bulunan tüm toplumların kendi kültürlerini yansıtan müzik ve oyunlarıyla ardı ardına geçiş yaparken Ermeni sanatçılarında gösteride yer verilmemesi “Teessüf ediyoruz” başlıklı haberle 7 Haziran 1996 tarihli gazetede

---

⁶⁴ Hrant Dink, “Büyüklerin Evcilik Oyunu”, *Agos*, 19 Nisan 1996.

⁶⁵ Yazım yanlışları gazetede yazımdan kaynaklanmaktadır.

manşetten eleştirilir. Agos imzalı başyazıda açılış töreninde Ermeni müzisyenlerin hatırlanmamış olması şu şekilde değerlendirilir:

Agos'u arayan genç bir bayan okurumuz, "Türkiye'nin müzik kültürüne bu denli katkıda bulunan sanatçılarımızın mezarındaki kemikleri sızlamıştır eminim. Doğrusu benim içim sızladı. Bunun hiçbir haklı mazereti de olamaz. Yazıklar olsun!" diyordu. Ekleyecek başka ne söz var ki.

Organizasyonun açılış etkinliğinde Ermeni müzisyenlere yer verilmemesini "dışlanmak" olarak değerlendiren Dink, içine düştüğü yalnızlık duygusundan kurtulmak için yapılması gerekeni şöyle açıklar: Şimdi ne yapmamız lazım. Bizi dışlayanlara uzun uzun Ermenilerin müzikte tiyatrodan mimaride ve her türlü sanatta bu ülkeye yaptıkları hizmetleri sil baştan anlatmamız mı gerekiyor yoksa? Anlatacağız tabi hem de hiç bıkmadan hiç usanmadan. Ama önce gelin şu lirik yalnızlığımızı paylaşalım başta.⁶⁶

Arus Yumul 14 Haziran 1996 tarihinde Hayeli köşesinde "Anlamli bir öneri" başlığıyla Habitat II çerçevesinde azınlıkların kültürel hakları konusunda düzenlenen bir atölye çalışmasını kendine konu ediniyor. Toplantıya gayrimüslim azınlıkların yanı sıra, Batı Trakya Türkleri, Balkan Türkleri gibi Müslüman cemaatlerden temsilcilerin de katıldığını; azınlıkların yaşadıkları ülkede ayrımcılığa uğradıklarında herkesin hemfikir olduğunu anlatan Yumul, toplantıda konuşulanları şöyle değerlendirir:

Kendilerini "azınlık" olarak görmek, tanımlamak ve bu şekilde tanımlanmak istemediklerini söyleyen birçok katılımcı, kültürel haklarını bu tanımın dışında tutmak istediklerini söylediler, "anayasal vatandaşlık" kavramı üzerinde durdular. (...) Toplantının en çarpıcı önerisini Batı Trakya Türklerinin temsilcisi yaptı: "Tüm azınlıklar ortak bir platformda buluşup, birbirimizin haklarını koruyalım." Bu hayata geçirildiği takdirde, örneğin İstanbul'daki Rumların haklarını Batı Trakya Türkleri, Batı Trakya Türklerininkini de İstanbul Rumları koruyacak. Ütopik görünse de oldukça anlamlı bir öneri.⁶⁷

⁶⁶ Hrant Dink, "Lirik Yalnızlık", *Agos*, 7 Haziran 1996.

⁶⁷ Arus Yumul, "Anlamli Bir Öneri", *Agos*, 14 Haziran 1996.

14 Haziran 1996 tarihli gazetede Habitat II Organizasyonunun değerlendirilmesi ve organizasyon çerçevesinde Türkiye’yi ziyaret eden Ermenistan Başbakanı Hrant Bagratyan’a ilişkin haberlere bir arada yer veriliyor. Gazete bir yandan Habitat Organizasyonunda gerçekleştirilen ve azınlıklarla ilgili olan etkinlikleri ayrıntılarıyla okurlarına aktarıırken, bir yandan da etkinliklerin düzenlenmesinde görev alan Türkiyeli Ermenilerle ilgili haberlere yer verir. Bu tarihten sonra Habitat II Organizasyonu ile ilgili haberlere yer vermeyen *Agos*’un Habitat II ile ilgili tüm haber ve yazılarını kendi gündeminden takip ederek hazırladığını; azınlık hakları ve Türkiye’de yaşayan Ermenilerin sorunları bağlamında ele aldığını söyleyebiliriz.

Gazetenin en önemli kaygılarının başında Türkiye’deki azınlıkların azalan nüfusu ve yok olmaya yüz tutan cemaat kurumları gelmektedir. Hrant Dink, Süleyman Demirel’in “Böyyük Türkiye” sloganından yola çıkarak “Böyyük Türkiye...Göccük Azınlık” başlıklı bir yazısında Türkiye’nin nüfus açısından da kurumlar açısından da giderek gelişirken azınlıkların azalış içinde olmasından yakınır:

Cumhuriyetin başlangıcında 300 bin olan Ermeni nüfusu bugün düşmüş 60 binlere. Azalan okul sayısı, kapanan kurumlarıyla ülkede varolan gelişme ve büyümeden azınlıkların payına bir şey düşmüş değil. Aksine alınmış. Bugün bile hala 33 kilisesinden hemen hemen yarısına yakını gereken ilgiden ve bakımdan uzak, yaşama mücadelesi veriyorlar. Okullarımız keza öyle(...) Hangi kurumumuz malvarlığı veya akarları üzerine bir tuğla daha ekleyebildi, bir ek zenginliğe sahip olabildi” Böyyük Türkiye’nin büyümesi boyunca? Sanki gizli bir el “Böyyük Türkiye... göccük azınlık” diye gizli bir düstur yazmış bu ülkenin demokrasisine.⁶⁸

Dink, “Kadehlik Anlarda” isimli yazısında “Ermeni Azınlığın” asırlık muhasebesini yapar. Türkiye’de yaşayan Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu’nda bir “millet”, Cumhuriyet döneminde ise “azınlık” olduklarını, günümüzde 40

---

⁶⁸ Hrant Dink, “Böyyük Türkiye... göccük azınlık”, *Agos*, 7 Şubat 1996.

kiliselerinin, 19 okullarının ve en iyimser rakamla 80 bin nüfuslarının olduğunu açıklar. Buradan hareketle Türkiye'deki Ermenileri kapalı devre yaşatan zihniyeti eleştirir.⁶⁹

25 Nisan 2003 tarihli yazısında Dink, “Yedi göbekten İstanbul Ermenileri'nin” sayısının giderek azaldığını, çoğunun Diasporaya göçmesiyle İstanbullu olmak ayrıcalığını yitirdiklerini söyler. İstanbul'un Anadolu'dan gelme Ermeniler tarafından -ki İstanbul Ermenileri bu kişileri Çoriler (Katırlar) olarak tanımlarmış- sahipsiz kalmaktan kurtulduğunu yazar.⁷⁰

Agos on yıla yakın yayın geçmişinde öncelikle Türkiye'de Ermeni olmanın zorluklarını yansıtmaya çalışır. Kapalı bir toplum olarak nitelendirdiği Ermeniler'in kim olduğunu, sorunlarının neler olduğunu tartışır. Daha sonra Ermeni olmanın ne demek olduğunu kendi inşa etmeye başlayacaktır. Bu süreçte başlangıçtan farklı olarak Ermeni kimliği üzerine yoğunlaşacaktır. *Agos*'un Ermeni kimliğini nasıl ele aldığı ilerleyen bölümlerde açıklanmaya çalışılacaktır.

II.3.c. Ulus Devlet ve Küreselleşme

Türkiye'de yaşayan Ermenilerin yayın organı olma iddiasındaki *Agos*, gazetenin yayın politikasını belirleyen köşe yazarları aracılığı ile ulus devlet kavramını tartışmaya açar. Küreselleşmenin bir ideoloji ve düşünüş biçimi olarak ortaya çıktığı günümüzde ulus devletin rolünü ve işlevlerini yeniden değerlendirme çabasındaki gazete, ulus devletin eski işlevini yitirdiği görüşündedir. Haber ve köşe

---

⁶⁹ Hrant Dink, “Kadehlik Anlarda”, *Agos*, 31 Aralık 1999.

⁷⁰ Hrant Dink, “Yedigöbek Yeditepeliler”, *Agos*, 25 Nisan 2003.

yazılarında genellikle küreselleşme tarihsel bir zorunluluk olarak değerlendirilirken, etkileri açısından da olumludur.

Baskın Oran, Agos'un birinci sayısında "Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve küreselleşme" ve ikinci sayısındaki "Türkiye-Ermenistan ilişkileri niye önemli?" başlıklı yazılarıyla, küreselleşme kavramı üzerinden Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bir an önce iyileştirilmesi gerektiğini savunur.

Milliyetçilik ideolojisinin 'sonunun başlangıcında' olduğumuzu iddia eden Oran, tarihsel süreç için küreselleşme olgusunu açıklar ve kaçınılmaz olduğuna vurgu yapar. Oran'a göre 1648 Vestfalya Antlaşmasıyla bugünün laik ve ulusal merkezî devlet sistemi doğmuş; 1789 Fransız Devrimi ile uluslararası ilişkilere milliyetçilik ideolojisi girmiş; 1870'lerde de küreselleşmenin (Batı'nın askeri, parası ve kültürüyle tüm dünyaya egemen olması) ilk gerçek örneği olan emperyalizm tarih sahnesine çıkmıştır. 1970'lerde büyümeye başlayan çokuluslu şirketler 1980'li yıllarda devleşmiş, Batı'nın kapitalist ekonomisi dünyaya egemen olmuş; 1960'larda gelişmeye başlayan Batı'nın bilgisayar ve iletişim teknolojisi 1980'lerde patlamış bu sefer de Batı kültürel düzeyde tüm dünyayı ele geçirmiştir. Tüm bu yaşanan gelişmeler 1990'larda Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla tarihin ikinci büyük küreselleşmesini ("globalleşme") doğurmuştur. Bu temellendirmeden hareketle Oran düşüncelerini şöyle sürdürür:

Sovyet İmparatorluğu'nun artıkları üzerinde cebelleşen "mikro" milliyetçilik kavgaları sakın yeni bir milliyetçilik çağına girdiğimiz gibi muazzam bir yanılgıya sizi sevk etmesin; farkında olun ya da olmayın, artık 1648'de kurulmaya başlayan merkezî devlet sisteminin ve 1789'da dünyayı etkilemeye başlayan milliyetçilik ideolojisinin sonunun başlangıcındayız.

Çünkü:

Artık "üretim alanının sınırları" ulusal devletin sınırlarında bitmiyor; tüm dünyayı içine alıyor. Geçen yüzyılda başka burjuvazilerin rekabetinden kurtularak

gelişebilmek için kendi devletinin etrafına dikenli teller (yani, ulusal sınırlar ve gümrükler) çekmiş olan Batı burjuvazisi, artık bu dikenli telleri kendini boğan gerçek bir cendere olarak görüyor. Onları yerle bir ediyor ki ticaretini (gücünü) tüm dünyaya yayabilsin. Az gelişmiş ülke yönetimleri de “devleti küçültme” ve “özelleştirme” korosunun bilinçsiz koristleri olarak, bu sürece “hımk” diyerek katkıda bulunuyorlar. Bu ortamda, bir örneği Avrupa Birliği’yle yaptığımız meşhur Gümrük Birliği anlaşmasıyla sergilenen bir olay hızlanacak: Ulus devletin sınırları hızla eriyip kaybolacak. Tabii, bu sınırlar içinde yaşayanlar da “en yüce bağlılık odağı” olarak artık “ulusal devlet” ve “ulus” denilen kavramlara, “ulusal gurur”a, “milliyetçilik”e tapmayı bırakacaklar. Çünkü insanlar, ticaretin sınırları nereye kadar gidiyorsa, “vatan” diye oraya derler.

Peki, artık neye bağlılık duyacaklar?

Tabii ki, yeni “global” ekonomik düzenin gösterdiği kavramlara: Para’ya ve maddi ekonomik çıkarlara. Uluslararası ticaretin yapılmasını neler kolaylaştırıcaksa, onlara. Bu arada da, “Yeni Uluslararası Düzenin düzenlenmiş olmaktan, yerleşmiş olmaktan henüz pek uzak olan uluslararası kavramlarına: insan hakları ve demokrasi’ye. (Bu da, ezilen halkların ve sınıfların züğürt tesellisi oluyor ki, o kadarı da olsun artık).⁷¹

Dünyanın küçük bir köy haline dönüştüğü günümüzde, ülkeleri birbirinden ayıran sınır çizgilerini anlamanın zor olduğunu ileri süren Oşin Çilingir’e göre de; küreselleşme kaçınılmaz bir zorunluluktur. Ekonomik ve teknolojik alanda yaşanan gelişmelerle dünya insanını “tek”e yani gerçek anlamda “insanlık”a dönüştürecek olan süreci engelleyecek bir güç de bulunmamaktadır. İnsanlık tüm bu yaşanan gelişmelerle 19. ve 20. yüzyıla damgasını vuran “millet” “milliyetçiliğin” yer aldığı çok önemli bir yabancılaşma gerçeğini aşmanın eşiğindedir. Ağır ağır oluşmasına rağmen globalleşme, gerçeklik kazanmaya başlamış, insanlık millet/milliyet aidiyetinden arınma ve yeni bir kimlik arayışına ciddi adımlar atmıştır.⁷²

Oşin Çilingir, 21. yüzyılın eşiğinde dünyada hala her türlü ayrımcı düşünce ve davranışın sürüp gittiği kanısındadır. Çilingir, günümüz dünyasında insanların ırksal, ulusal, etnik, dinsel, mezhepsel ve de bölgesel farklılıklar temelinde yükselen gerici bir dalganın eşiğini yaşadığını belirtir. İnsanlık, bu eşiği geçip gerici dalgaların

⁷¹ Baskın Oran, “Türkiye Ermenistan ilişkileri ve küreselleşme”, *Agos*, 5 Nisan 1996.

⁷² Oşin Çilingir, “Ali Asker Aşırım”, *Agos*, 3 Mayıs 1996.

tam ortasına mı düşecek, yoksa bu eşikten geri dönerek arzulanan çizgiyi insani bir yörüngeye mi oturtacak sorusunu yakın geleceğin en önemli denklemi olarak görür.⁷³

Agos yazarlarının içinde küreselleşme olgusuna eleştirel bakan yazarlarından olan Markar Eseyan, tüm dünyayı yavaş yavaş ele geçiren sistemi yani küreselleşmeyi dizginlemek gerektiğine inanır. “Yeni Din Globalizm” başlıklı iki yazısında globalizmin sadece ekonomik model olmadığını, soluğu yettiğinde cumhuriyet gibi, sosyalizm, komünizm gibi bir ideoloji ve yönetim şekli olduğunu anlamak gerektiğini vurgular. Globalizmin, merkeze parayı koyarak insanı ruhundan arındırmaya çalışan bir görüntü çizdiğini belirten Eseyan, toplumu bu hareketten koruyacak tek unsurun ulus devlet olduğunu; fakat tüm dünyada siyasetin kirlenmesiyle ulus devletinin prestij kaybına uğradığına dikkat çeker. Demokrasinin ötesinde insanların bir arada yaşayabileceği başka bir yönetim şekli olmadığını savunan Eseyan, küreselleşmenin bu haliyle demokrasiyi tamamen dışlayan bir özelliğe sahip olduğunun altını çizer.⁷⁴

Oran, 21 Aralık 2001’de kaleme aldığı yazısında küreselleşmenin en azgın zamanını yaşadığını, doymak bilmez görgüsüz bir iştahla kürenin dört bir yanına saldırdığını, kar hırsı içinde tüm insani değerleri çiğneyip geçtiğini, tek odağının mal ve para olduğunu söyler. Bu durumun devam etmesi sonunda mallarını satamaz duruma düşeceğini; çünkü yaratmakta olduğu tekelleşme, yayılma işsizleştirme, fukaralaştırma dörtlüsünün sonucu olarak bir süre sonra mal satacak adam bulamayacağını da ekleyen Oran, küreselleşmenin mal satabilmek için “uluslararası Keynesçilik” uygulayarak insanların alım-satım gücünü arttırmaya çalışacağını ifade

---

⁷³ Oşin Çilingir, “Lefter Küçükandonyadis”, *Agos*, 11 Nisan 1997.

⁷⁴ Markar Eseyan, “Yeni Din Globalizm (I-II)”, *Agos*, 27 Nisan 2001, 4 Mayıs 2001.

eder. Ve bunu mecburiyetten yaptığını söylemeyeceğini de belirten Oran, durumu zengin ülkelerin fakiri kalkındırmak olayı olarak açıklayacağını belirtir. Ona göre bu durumdan iki taraf da -gelişmiş ve fakir ülkeler- kârlı çıkabilecektir. Zengin ülkeler mal satabilecek, fakir ülkeler de yoksulluktan kurtulacaktır. Oran ne olursa olsun küreselleşmeden tarihin getirdiği bir zorunluluk olarak bahseder ve sonuçlarını olumlu bir duruma bağlar.⁷⁵

Agos'da küreselleşme ile birlikte ulus-devletin eski önemini yitirmeye başladığına dair yazılar ağırlıkta olmakla birlikte gazetenin ulus-devlet niteliğindeki Ermenistan'a olan yaklaşımı çelişkili bir durum olarak düşünülebilir. Ermeni Kimliği'nin inşasında önemli bir pay Ermenistan'a yüklenir.

II.3.ç. Çokkültürlülük ve Kimlik

Agos, tanıtım sayısından itibaren çokkültürlülük, kimlik, demokrasi ve anayasal yurttaşlık kavramlarını, azınlık ve insan hakları bağlamında tartışarak farklı ulusal, dinsel, etnik kimliklere sahip insanların bir arada yaşamasını toplumsal zenginliğin bir kaynağı olarak görmektedir.

Gazetenin yazarlarından Baskın Oran köşesinde, kimlik kavramını alt ve üst kimlik bağlamında sık sık ele alınmaktadır:

Üst kimlik, bireyin vatandaşı olduğu ülke ile ilgili toplumsal kimliğidir, o ülkenin temel ideolojisinin işaret ettiği kimliktir. Örneğin Suudi Arabistan'da "Müslümanlık"tır. Türkiye'de de "Türklük"tür, (bu Türklük'ü asla ve kat'a soy biçiminde değil, "Türkiyelilik" biçiminde anlamalıdır. Yoksa Türklerin yanı sıra Abhaz, Ermeni, Yahudi, Kürt, Rum, Çerkez vs. gibi çeşitli soylardan oluşan bu millet havaya uçar)

---

⁷⁵ Baskın Oran, "Hortumlama ve Uluslararası Kynescilik", *Agos*, 21 Aralık 2001.

Alt kimlik, insanın içinde doğduğu alt gruba ait kimliktir. Bir insan “A” etnik veya dinsel kimliğinde doğmuşsa reddeder veya kabul eder. Ama onun alt kimliği “A” dır. Abhaz, Rum vs. kimliği gibi.⁷⁶

Oran’a göre birey kendi alt kimliğini korumalı ve açıkça ifade edebilmelidir.

Ancak ülkenin üst kimliğini de kabul etmelidir. Devlet ise üst kimliğin benimsenmesi için çaba sarf etme hakkına sahiptir; ancak bireylerin alt kimliğini serbestçe ifade etmesi için her türlü olanağı tanınmalıdır. 14 Ocak 2005 tarihli yazısında Oran, Türkiye’de üst kimliğin “Türkiyeli” olması gerektiğini söylerken şu andaki üst kimliğin Türk olduğunu belirtip asıl üst kimliğinse Lâhasümüt olduğunu yani Laik, Hanefi, Sünni, Müslüman ve Türk olduğunu belirtir.⁷⁷

Sovyetler Birliğinin dağılması ve Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye Ermenileri, Türkiyeli olma üst kimlikleri ve Ermeni olma alt kimliklerinin yanında kendilerini Ermenistan’ın moral parçası olarak tanımlamaya başladılar. Dink, Ermenilerin isteseler de istemeseler de hatta ifade etmekten çekinseler de Ermenistan’da yaşayan insanların soydaşı olduğundan yola çıkarak Ermenistan’ın moral parçası olmayı doğal bir mecburiyet olarak görmektedir:

Bu moral bağlılığımız bizleri başka ülkelerin yurttaşı olmaktan alı koyacak ya da yurttaşlığımıza ihanet ettirecek bir anlamı asla taşımaz. Yaşadığı ülkenin iyi bir yurttaşı olmak bir başka toprak parçasında yaşayan soydaşlarıyla moral birliği yaşamayı o ülkenin insanlarının mutluluğunu görmek için elden geleni yapmayı engellemez.⁷⁸

Dink’e göre, Türkiye Ermenileri, Ermenistan dışında yaşayan Ermenilere göre kimliklerine çok daha fazla bağlıdırlar. Diasporadaki Ermeniler, yaşadıkları ortamın Türkiye’ye göre insan hakları ve demokrasi açısından daha özgür olduğunu ve bu nedenle de kendilerini yaşadıkları ülkelerin üst kimliklerine daha kolay adapte

⁷⁶ Baskın Oran, “Aleviler de bölücü sayıldı ya, pes!”, *Agos*, 22 Şubat 2002.

⁷⁷ Baskın Oran, “Lâhasümüt”, *Agos*, 14 Ocak 2005.

⁷⁸ Hrant Dink, “Size birse bana üç...”, *Agos*, 29 Mart 2002.

etmelerine neden olduğunu ileri sürerler. Türkiye’deki baskın üst kimlik ise Türkiye Ermenilerinin alt kimliklerine daha bağlı olmalarına sebep olur. “Sizin dilinizi, dininizi, kültürünüzü yaşamanıza asıl sebep camiden yükselen ezan sesleridir. O ortam olmasaydı sizlerden de, inadınızdan da bugüne hiçbir şey kalmazdı”⁷⁹ şeklindeki yaklaşım Dink’e göre; sosyolojik açıdan iyice değerlendirilmelidir.

Dink, 26 Aralık 2003’te Diaspora, küreselleşme ve çokkültürlülük kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışır. Yaşadığımız çağda bir diasporaya sahip olmanın sadece ‘kaderin sillesini yemiş’ halkların değil, hemen hemen yeryüzündeki tüm ulusların yaşadığı bir gerçeklik olduğunu söyleyen Dink, küreselleşmenin giderek yeryüzünü her zamankinden daha karışık bir yapıya dönüştürdüğünü hiçbir milletin bir başına kendi içine kapanmasına ve kendi etnik homojenliğinde kalmasına izin vermediğini, herkesin birbirine karıştığı, dünyanın giderek daha melezleştiği günümüzde, son yıllarda keşfedilen ve çağın yaşam biçimi olarak benimsenmeye çalışılan çokkültürlülük kavramının işte bu karışmanın dayattığı bir sonuç olduğunu vurgular.⁸⁰ Küreselleşme ile yerelleşme, evrenselcilikle ile farklılaşma arasında bir mücadelenin olduğuna dikkat çeken Arus Yumul, bir tarafta “dünya vatandaşlığının” bir üst kimlik olarak karşımıza çıktığını diğer taraftan da çeşitli grupların farklı kimlik arayışları içinde olduğunun altını çizer. Farklılıkların vurgulanmasının sadece uluslararası, kültürlerarası düzlemde değil, ulus devletin kendi içinde de önem kazandığı söyleyen Yumul günümüzde pek çok ülkede liberal demokrasi ile kültürel demokrasi arasında gerginlik ve hatta çatışma yaşandığını da belirtir. Yumul, liberal demokrasilerde insanların alt kimlikleriyle değil, vatandaşlık

---

⁷⁹ Hrant Dink, “Teknolojik dayatmalar ve Dohmig Gırtutyun”, *Agos*, 10 Ekim 1997.

⁸⁰ Hrant Dink, “Ermeni Kimliği Üzerine (5) Batı: Cennet ve Cehennem”, 26 Aralık 2003.

kimliği ile yaşadıklarını, devletin de kendilerine alt kimliklerden bağımsız olarak eşit biçimde davranması karşısında alt kimliklerinden vazgeçtiğini açıklar.⁸¹

Yumul aynı yazıda değişen dünya koşullarıyla birlikte insanların artık bireysel kimlik yerine kültürel, etnik ve dinsel kimlikleriyle tanımlanmak istediklerini ileri sürerek “farklılıkların korunup eşit muamele görmesi, farklı kimliklerin bir arada ve eşit koşullarda yaşaması” olarak tanımladığı çokkültürlülük kavramının hayata geçirilmesini talep eder:

Salt birey değil topluluk olarak tanınmak, hak ve özgürlüklerine sadece bireyler olarak değil, cemaatler olarak sahip olmak, farklılıklarını koruyup, grup kimliklerini ifade etmek istiyorlar.

Yani liberal demokrasi karşısında kültürel demokrasiyi hayattan kopuk, soyut, evrensel değerler karşısında kendi kültürel değerlerini savunuyorlar. Bunu yaparken de liberal demokrasinin kendilerine sağladığı eşitlikten yararlanmak, eşit fakat farklı topluluklar olarak aynı toplumda yer almak istiyorlar Yani çokkültürlülüğü savunuyorlar.

Çokkültürlülük -yani farklılıkların korunup eşit muamele görmesi, farklı kimliklerin bir arada ve eşit koşullarda yaşaması- ülkedeki birlik ve bütünlük için bir tehdit midir? Yoksa toplumsal bir zenginlik kaynağı mıdır?⁸²

Türkiye’de demokrasinin ve çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesi için çokkültürlü toplum yapısının güçlendirilmesini öneren *Agos*, demokrasinin sadece Ermeni topluluğun veya gayrimüslim topluluklarının değil Türkiye toplumunun tüm kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu da sık sık vurgulamaktadır:

Bütün dünya üzerinde devletlerin, birkaçı hariç, hemen hepsi farklı etnik grupları barındırmaktadır. Farklı kültürel kimliklerin bir arada, eşit ilişkiler içindeki varlığı sağlıklı bir toplumsal yaşamın göstergesidir. Ancak çokkültürlülük politikalarını benimseyen ulus devletler, farklı kökenlerden gelen vatandaşları için birleştirici bir üst kimlik oluşturmalı, değişik kesimler arasındaki diyalog kanallarını açık tutmalıdır. Hassas dengeler üzerine kurulu olan çokkültürlülük modeli, eğer dikkat edilmez ise, farklılıkları bir gerilim hattına, hatta bir iç savaşa dönüştürme tehlikesi taşımaktadır.⁸³

⁸¹ Arus Yumul, “Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Agos*, 25 Şubat 1996.

⁸² A.g.m.

⁸³ Arus Yumul, “Çokkültürlülük”, *Agos*, 5 Nisan 1996.

Aslında çokkültürlü bir toplum olan Türkiye’de hoşgörü ortamının olmadığından yakınan Rıfat Bali, yazılarında birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi için eğitim sistemi ve medyanın rolüne dikkat çeker. Her ikisini de eleştiren Bali, barış ortamının sağlanması için eğitim kurumlarına da medyaya da önemli görevler düştüğünü söylüyor:

Bu ortamın yaratılmasındaki nedenlerin başında eğitim programlarında yeterince yer almayan yurttaşlık ve birlikte yaşama kültürü dersleri, basın birçok olay karşısında takındığı kışkırtıcı ve tahrik edici tavır, bir kısım köşe yazarlarının üstlendikleri kamuoyu oluşturuçu rollerini okurlarına olumsuz mesajlar iletmekle ve siyasi liderlerin de popülist bir tavırla Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı hasmane ve/veya olumsuz yorumlar yapmakla yerine getirmeleri gelmektedir. (...) Beyinlerinde oluşan menfi imaj basının ve köşe yazarlarının sürekli yansıttıkları ve olumsuzluklar dolu yazılarla beslenmektedir. Hıristiyan ve Yahudi düşmanlığını körükleyen ve bu düşmanlığın sürekli gündemde kalmasını türlü vesilelerden yararlanarak (Kardak adası krizi, sözde PKK/Ermeni ilintisi veya İsrail/Filistin sorunu gibi) işleyen yazarlara bu araştırma bir ders teşkil etmelidir.

Şayet Türkiye’nin gerçek anlamda bir hoşgörü ülkesi olmasını istiyorsak, ki bunu istememek için çarpık bir zihniyete sahip olmak gerek, bu hoşgörüye sağlamak için de siyasi liderler ve basın ve köşe yazarları üstlendikleri önemli görevlerini olumlu anlamda yerine getirmelidirler.⁸⁴

Hrant Dink ise Türkiye’nin çokkültürlülük felsefesine Avrupa Birliği ile geçebileceğini; ama geçmiş portföyüyle -asırlardır farklılıklarla bir arada barış içinde yaşayabildikleri- övünerek bugünü göz ardı ederse bunun mümkün olamayacağını dile getirir ve ekler:

Türkiye’nin namuslu aydınları bu geleneğin son yüzyıl içinde ne yazık ki bozulmuş olduğunu görüyor ve dile getirmekten çekinmiyorlar. Onlara göre zaman içinde teklikten çokkültürlülüğe doğru gelişen Avrupa Birliği’nin aksine, Türkiye’de çokkültürlülüğün tekliğe doğru yönelen tersine bir gidiş söz konusu.

Agos yazarlarına göre azınlıkların esas sorunu “etnik kimliklerini korumak, yaşatmak ve beceribilirlerse geliştirmek”tir. Bu iddiayı yazılarında dile getiren Mıgırdiç Margosyan, Diaspora Ermenilerinin kilise yaparak, okul açarak, dernekler kurarak, gazete ve dergiler yayınlarak kimliklerini korumaya çalıştıklarının altını çizer. Margosyan, bireylerin ceplerinde taşıdıkları kimlikle üzerinde yaşadıkları

---

⁸⁴ Rıfat Bali, “Hoşgörü ve Türkiye Gerçek mi Mitos mu?”, *Agos*, 19 Temmuz 1996.

ülkenin diğer vatandaşlarından hiçbir farkının olmadığını; fakat gündelik yaşamda çeşitli sıkıntılarla karşılaştıklarına işaret ediyor. Margosyan'a göre, yetkililerin çoğu zaman politik nedenlerle bağnaz tutumu ve kaprisleri sonucu yasalar yanlış yorumlanmaktadır. Margosyan, bu olumsuzlukları "azınlık olmanın kaderi" olarak yorumlar.⁸⁵

Türkiye'deki demokratikleşme sürecinde ciddi eksiklerin olduğunu sık sık gündemine taşıyan Agos yazarları çokkültürlülük tartışmaları üzerinden, var olan ortak kültürde aynı coğrafyayı paylaşan tüm insanların katkısı olduğunu söylerler ve din üzerinden ayrıma giderek Türkiye'de Gayri Müslimlerin toplumda kabul görmediklerinden yakınır:

Yüzyıllar boyu aynı beşeri ortamı paylaşmış; değişik topluluklara ait insanların, yaşadıkları ülkenin kültürünü birlikte şekillendirmiş olması kaçınılmazdır. Önemli olan bu gerçeğin yadsınmaması ve bu ülkenin kültürünün yapıtaşları arasında sadece Müslümanların değil, Gayri Müslimlerin de olduğu kabul edilmesidir.⁸⁶

Agos'un pek çok yazarı ve özellikle Hrant Dink, Türkiye'de yaşayan Ermenileri kapalı bir toplum olmakla eleştirir ve biran önce birlikte yaşama duygusunun hayata geçirilmesini ister. Bireysel şizofreni ile toplumsal şizofreni arasında bir fark görmeyen Dink, toplumca saklanılan ve sakınılan tüm değerlerin, özellikle de kimliksel olanların, zamanla çöplüğe dönüşüp çürümeye başladığını ileri sürer.

Kimliklerini ve kültürel değerlerini korumanın yolunun içinde yaşadıkları toplumla barışık yaşamaktan geçtiğini söyleyen Dink, toplumsal sistemi ve bu sisteme neden olanları eleştirir:

---

⁸⁵ Mıgırdıç Margosyan, "Azınlıklar", *Agos*, 7 Haziran 1996.

⁸⁶ Arus Yumul, "Ortak Şey Çok", *Agos*, 26 Nisan 1996.

Bizi bir kutuya sıkıştırıp, belli sınırlar içerisinde kalmamızı ve öyle yaşamımızı isteyen güçler elbette var. Ne zaman olmadı ki? Ancak bu toplumsal şizofreniyi yakalanmamıza sebep olmamalı.

Açtık mı kapılarımızı ardına kadar çözüm kendiliğinden gelir. Tüm çıplaklığımızla, tüm kimliğimizle, herkesin arasında, herkesle beraber yaşama bilinci bizi şizofreniden de korur, değerlerimizi de çöpleşmeden de.⁸⁷

Azınlık kimliğinin tanımlanmasında en belirgin sıkıntı azınlıkta olan grubun kendini nasıl tanımladığıdır. Türkiye’de yaşayan Ermeniler de kendilerini zaman zaman farklı biçimlerde tanımlamaktadırlar. Dink bu durumu “sahi biz neyiz?” sorusunun yanıtını vererek açıklamaktadır:

Bize yakıştırılan tanımlar türlü türlü. Kimileri “cemaat” diyor. Sözlükler “aynı din ya da soydan kişilerin oluşturduğu topluluk” olarak açıklıyor cemaati. Kimi “Ermeni toplumu” diyor, o da cemaatin öztürkçesi sanki. “Ermeni halkı” diyenler de oluyor bazen. Tabi bu durumda birileri de çıkıp “ne demek lan Ermeni halkı, bu ülkede sadece tek bir halk vardır” diyerek işi başka tarafa çekiyor hemen. Yani anlayacağınız bir türlü tanımlanamıyoruz. Tanımların içi dolmuyor, güdük kalıyor. Egemenin yasadaki tanımlama ise belli. “Sen bir azınlıksın” diyor devlet. “Bu ülkedeki egemen ulusa göre sen başka soydansın ve sayıca az bir topluluksun, bunun için de sen azınlıksın”.⁸⁸

Agos yazarlarının köşelerinde sık sık ele aldıkları konulardan birisi de öteki üzerinden Türk kimliğinin nasıl yaratılıp güçlendirildiğidir. Yaşanan ekonomik krizin kaynağını dış düşmanlara bağlayan milliyetçi tezler karşısı; günümüzde küreselleşme ve evrensel insan hakları savunuculuğunun etkisiyle yeni dış düşmanlar üretmenin artık olanağı kalmamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan’ın barış görüşmelerine başlaması, Yunanistan’ın karşılıklı olarak silahlanmayı azaltma teklifi gibi gelişmelerin milliyetçi tepkileri iç düşmanlara yönlendirdiğini ve ötekiyi bu şekilde yeniden inşa ettiğini Dink “Bir düşman aranıyor” yazısında ileri sürer.⁸⁹

Ekim 2003’den sonra *Agos*’da “Ermeni Kimliği”ne ilişkin yazıların sayısı ve şiddeti artacaktır. Burada altının özellikle çizilmesi gereken bir diğer önemli nokta Hrant Dink’in “Türklüğü alenen tahkir ve tezyif ettiği” gerekçesi ile TCK’nın 301.

⁸⁷ Hrant Dink, 1996.

⁸⁸ Hrant Dink, 1997.

⁸⁹ Hrant Dink, “Bir Düşman Aranıyor”, *Agos*, 18 Mayıs 2001.

maddesinden yargılanmasına neden olacak Ermeni kimliği üzerine yazdığı yazısını bu yayın politikasındaki değişiklikten sonra kaleme almış olmasıdır.⁹⁰ “Ermeni Kimliği Üzerine” yazmış olduğu 8 yazı özellikle de sonuncusu Hrant Dink’in kamuoyunda tanınır bir kişi haline gelmesinde büyük rol oynayacaktır. Ermeni Kimliği’ni çok yönlü değerlendiren bu sekiz yazı bir bütün şeklinde ele alınarak daha sağlıklı analiz yapılabilir.

7 Kasım 2003 tarihli *Agos*’un son sayfasında *Nouvelles d’Armenie*’nin Ekim 2003 sayısında yayınlanmış “Dördüncü Kuşağın Ayak Sesleri” yazısına yer verilir. Aynı sayıda Hrant Dink’in “Ermeni Kimliği Üzerine (1) Kuşaklara Dair” yazısında da benzer düşünceler yer alır. Dink yazısında Diasporada bir süredir sürdürülen “Ermeni kimliğinin korunması tartışmalarının” Türkiye’deki Ermenilerin de gündeminde olduğunu, Ermeni dünyasının “bundan sonrasının” nasıl şekilleneceğine ilişkin ciddi bir sorgulama ve özeleştirici sürecine ihtiyacı olduğunu söyler. *Nouvelles d’Armenie*’den alınan yazıda dördüncü kuşak, yaratıcı bir Ermeni kimliğinin de ilk temsilcisi olarak anılır. Diaspora Ermenileri’nin birinci ve ikinci kuşağının, dağılmış oldukları ülkelerde hiçbir zaman özel olarak kimliklerini devam ettirme kaygısı taşımadıkları söylenirken; üçüncü kuşağın kimliklerinin bilincine varıp doğmuş ya da doğacak çocuklarını Ermeni kimliğinin sürdürülmesinde umut olarak gördükleri belirtilir:

...Ermeni kalmak, diasporada yok olmanın alternatifi olarak görülüyor. Yani ailede kalarak, ait olduğu toplumun genişlemesine katkıda bulunmak ve asla yüzünü yabancılara dönmek.⁹¹

⁹⁰ Hrant Dink’in hakkında daha önce de 2002 yılında Şanlıurfa’da gerçekleştirilen “Küresel Güvenlik, Terör ve İnsan Hakları, Çokkültürlülük ve İnsan Hakları panelindeki konuşmasından dava açılmıştı. (Ayrıntılı bilgi için bkz. *Agos*, 6 MAYIS 2005.)

⁹¹ “Dördüncü Kuşağın Ayak Sesleri”, *Agos*, 7 Kasım 2003.

Yazıda aynı zamanda Diaspora'nın soykırımı kabul ettirme çabalarının yokolma korkusundan kaynaklandığı söylenir:

Tüm dünyaya dağılan Ermeniler var olmama duygusuyla yola çıktılar. Tarihiyle geçmişiyle tanınamamanın verdiği ezikliği, soykırımı kabul ettirme çabasıyla gidermeye çalıştılar. Seslerini duyurmak için yasalara ihtiyaç vardı. Bir kağıt parçası üzerindeki imza onlar için varoluşun belgesi demektir. Örneğin Fransa'daki kabul edilen soykırım yasası son derece açıklayıcı bir örnek. Bir kağıt parçasıyla elde edilen varoluş...⁹²

Ermeni Kimliği'nin içini doldurmada kilisenin payının çok büyük olduğunu vurgulayan Dink, günümüzde demokratik ve laik olma iddiasındaki Ermenistan'da kilisenin Ermeni kimliğinin üzerindeki rolünün eskisi gibi olmayacağını da altını çizer.

Kilise'nin Ermeni kimliğinin tanımı üzerindeki payı öylesine büyüktür ki bugün bile Ermeni dendiğinde Yahudiler gibi etnisitesi diniyle aynılaştırmış tipik bir Doğu milleti algılanır.

... Devlet yapılanmasının yaşandığı şimdiki dönem artık yeni bir başlangıcın işaretçisidir. Demokratik ve laik bir cumhuriyet olma iddiasındaki Ermenistan'da bugün artık din ve vicdan hürriyeti geçerlidir ve Kilise istese de istemese de Ermeni kimliği yeni açılımlara maruzdur.⁹³

“Pratik Kimliğin Teorisi” Hrant Dink'in Ermeni kimliği üzerine yazdığı serinin dördüncü yazısıdır. Dink, Ermeni kimliğindeki çeşniliğin artmasının en önemli sebeplerinden birini Diaspora olgusuna bağlar. Diaspora olgusu Ermeni halkının dünyanın dört bir yanına savrulmuşluğunu anlatan bu kavram, asırlarca Anadolu coğrafyasında bir arada yaşamış kadim bir halkın çok büyük bir bölümünün, son yüz yıllık süreç içerisinde yaşadığı zorunlu göç serüveninin somut ürünüdür Dink'e göre. Diaspora olgusu aynı zamanda “toprak bütünlüğü”nün büyük oranda ortadan kalkışına delalet eder. Bu durum ise ulusal kimlikte tahribat yaratacaktır. Ermeni halkının ulusal kimliği de son iki asırda bu tahribatı çok ağır bir şekilde yaşamıştır. Dink, bu tahribatın Ermeni kimliğinde yarattığı etkinin yansıyışını

⁹² “Dördüncü Kuşağın Ayak Sesleri”, *Agos*, 7 Kasım 2003.

⁹³ Hrant Dink, “Ermeni Kimliği Üzerine (2) Kilisenin Rolü”, *Agos*, 14 Kasım 2003.

anlamak için bu noktada Ararat'ın (Ağrı Dağı) Ermeni dünyasında oynadığı o simgesel role değinir:

Bu simge, Ermeni halkının kaybettiği toprak bütünlüğüne olan hasretidir. Ancak bu hasreti sadece "Bir toprak ya da dağ parçasına olan özlem" olarak tanımlamak yetersiz kalır.

Ermeni halkı için Ararat'ın yaydığı gölge Ermeni halkının 4 bin yıllık varlığını simgeler.

"Nuh Nebi"den beri sonsuz bir varoluşun zirvesidir.

Sadece geçmiş değil aynı zamanda gelecektir.

O hasretin bittiği yerde kimliğin de biteceği sanılır.

O nedenledir ki Diaspora'daki tüm Ermeni okullarında, kiliselerinde, kulüplerinde, derneklerinde ve hemen hemen her Ermeni evinde bir Ararat görseline ya da amblemine rastlamak mümkündür.

Ermeni şarkıları ve şiirlerinin önemli bir bölümü hep Ararat'dan yankılanır. Ararat, bugün Ermeni dünyası için sadece Erivanlılar'ın her sabah gözlerini onunla açtıkları bir uzaklık değil, dünyanın beş kıtasındaki Ermeniler'in duvarlarına astıkları bir yakınlıktır.⁹⁴

Ermeni halkının Batı'ya yönelimini bir tür kimliksel özellik olarak gören

Dink, tek göstergiyi de Ermeni halkının Diaspora'ya göçü olarak görmez. Asıl göstergiyi Batı kültürünün Doğu'ya akışında oynadığı öncü rolde aramak gerektiğini söyler:

Ermeniler Batı'daki tüm çağdaş yeniliklerin Osmanlı topraklarına akışında öncü rol oynamışlar, güzel sanatlardan, edebiyata, tiyatrodan müziğe, mimariden teknolojiye, birçok alanda uygarlığın gelişen süreçlerini bu topraklara taşımışlardır.

Ermeniler'in bu özelliğinin temelini sadece Hıristiyan olmalarıyla açıklamak eksik kalır. Asırlardan gelen yerleşik toplum olma özelliğiyle, kentli olma kültürünün getirdiği davranış biçiminin de Batı'yla kolay örtüşmede azımsanamayacak etkisinin olduğu kuşkusuzdur.

Bugün dahi Ermeni dünyasının kimliğindeki çözülmeye, bu Batılı değerlere çok kolay intibak etme büyük rol oynar. Diaspora'da hatta Türkiye'de yaşayan orta ve yukarı sınıf ailelerin büyük çoğunluğunun çocuklarının yabancı marka kolejlerde eğitim almalarının sosyolojik verisi de ancak bu intibak hızıyla açıklanabilir.

Ne var ki, Ermeniler'in Batı'ya kolay adaptasyonu kimlik ('yitirilmesi' demek için) değişiminin de ta kendisi olmuştur.

Diasporalı oluş Ermeni kimliğine sonuçta yeni bir boyut kazandırmıştır.

Dink, bu durumu çift kimliklilik olarak saptar. Bu durum salt hem Amerikalı hem

⁹⁴ Hrant Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine (4) Pratik Kimliğin Teorisi", 19 Aralık 2003.

Ermeni olmakla sınırlı bir görünümü değil, daha ziyade yeni kimlikle eski kimliğin çatışmasını; teorik bir kimlikle pratik bir kimliğin çelişmesini ifade eder. Ona göre; teorik kimlik Ermeni olma idealinin unutulmamasına, pratik kimlik ise yaşanana tekabül eder. Diasporadaki tüm kurumlaşmaların hedefinde teorik kimliği yaşatma azminin bulunduğunu söyleyen Dink, başarının göstergesinin pratik kimlikten teorik kimliğe aktarılanla orantılı olduğunu dile getirir:

Çocukları ve gençleri Ermeni okullarına gönderebilmek, Ermeni kurumlarında daha fazla bir araya getirebilmek, birlikte dans partileri yapmalarını sağlamak, kiliseye gitmek, derneklerde kültürel geceler düzenlemek, müzik ve folklor gösterileri yapmak, işte bu pratik kimlikten çalınan zamanları anlatır.

Acı olan ise şu ki, bu özel etkinlikler, kimliği yaşamak için değil, kimliği yaşatmak adına düzenlenir.

Ve nihayet kabaca bir tanım yapmak gerekirse...

Ermenistan kimliğinin yaşandığı, Diaspora ise kimliğin yaşatılmaya çalışıldığı alandır.⁹⁵

26 Aralık 2003'te Dink, Ermeni kimliği üzerinde düşünürken gerçekçi bir Diaspora analizi yapmaya koyulur. Öncelikle Diaspora kavramını ikiye ayırır: Zorunlu göçlerin oluşturduğu "Klasik diasporalar" ile gönüllü göçlerin oluşturduğu "Modern diasporalar". Tarihsel süreç içerisinde Ermenilerin iki yüzyıl öncesinde ticari ve dini reflekslerle başlayan diasporalaşmalarının, 1915 ile zorunluluğa; daha sonra Ortadoğu ülkelerinden Batı'ya süren bir devamlılıkla, kendi içinde ikinci bir göç hareketliliğine; Cumhuriyet döneminde Türkiye'den göçlerin sürmesine ve nihayet bağımsızlığını kazandıktan sonra da Ermenistan'dan yarı gönüllü, yarı zorunlu göçe kadar birçok aşama içerdiğini söyleyen Dink, bu süreçte ciddi kırılmaların da yaşandığına dikkat çeker.

Batı'da kimliklere tanınan geniş özgürlükler ve olanaklar ne yazık ki bir tür kimliklerin erimesini kolaylaştırıcı katalizör işlevi görmüş, Doğu'daki özgürlük kısıtlamaları ise kimliklerin korunmasındaki inadın belki de baş sebebi olmuştur.

---

⁹⁵ Hrant Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine (4) Pratik Kimliğin Teorisi", 19 Aralık 2003.

...Görünen o ki, Batı'nın özgürlükler cenneti kimliklerin cehennemine dönüşmekte, çokkültürlülük adına kimliklere tanınan kolaylıklar ise ne yazık ki bu cehennemin ateşini söndürmeye yetmemektedir.⁹⁶

23 Ocak 2004 tarihinde "Ermeni'nin Türkü" başlığı altında Dink,

Ermenilerin de tıpkı Yahudiler gibi soykırımı uğramış olduğunu ileri sürer:

Küresel ve evrensel değerlerin yerel değerleri tahakküm altına aldığı çağımızda, kültürel kimliğini tam anlamıyla yaşamak bir yana, kimliğini bir nebze yaşatabilmek için dahi Diasporanın özel çaba göstermesi gerekir.

Bu özel çabanın ise her zaman için özel nedenlere ve araçlara ihtiyacı vardır.

Ermeniler ve Yahudiler bu özel nedenlere sahip Diasporanın bilinen iki klasik örnekleridir.

Her ikisinin de özel nedeni aynıdır... Soykırımı uğramış olmak.⁹⁷

Dink, Ermenilere ve Yahudilere, bu ortak özelliklerinden dolayı kimliklerini korumaları için ayrıcalık tanınması gerektiğini, söz konusu ayrıcalığın Yahudilere tanınırken Ermenilere tanınmadığını bu durumun Ermeni kimliğinde büyük tahribata yol açtığını iddia eder:

Dolayısıyla onlara kimliklerini korumayla ilgili insanlığın tanıdığı hak bir miktar ayrımcı ve pozitif durumda olmalıdır.

Hakikaten de, Yahudiler bu pozitif hakkı layıkıyla kullanabilmiş ve kimliklerini korumada onlara bahşedilen toleransı çok iyi değerlendirerek, dini inanışlarından aldıkları "Tanrının ayrıcalıklı halkı" ünvanını dünyadan aldıkları "Yeryüzünün ayrıcalıklı halkı" noktasına kadar taşımışlardır.

Ne var ki aynı durum Ermeni halkı için sözkonusu olmamıştır.

Dünya Yahudi soykırımına karşı gösterdiği hassasiyeti Ermeniler'den esirgemiş, bu ise Ermeni kimliğinde en büyük tahribatın yaşanmasına sebep olmuştur.

"Hakkı esirgenmiş Ermeniler" bundan böyle kimliğini "Gerçekleri talep etme inad"ı üzerinden yaşamaya çabalamış, gelinen noktada da bu inat Diaspora Ermeni kimliğinin temel düsturu haline dönüşmüştür.⁹⁸

Dink, Ermeni kimliğinin içinde bulunduğu durumu da Türkler üzerinden açıklamaya girişir. Yahudilerin yaşadıkları travmadan kurtulmasını sağlayan, Almanların özür dilemesidir Dink'e göre. Böylece kültürel kimliklerinde yeniden açılıma gidebilmişlerdir. Hâlbuki Ermeni kimliğinin uğradığı tahribatı ne dünya ne

⁹⁶ Hrant Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine (5) Batı: Cennet ve Cehennem", 26 Aralık 2003.

⁹⁷ Hrant Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine (6) Ermeni'nin "Türk"ü", 23 Ocak 2004.

⁹⁸ Hrant Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine (6) Ermeni'nin "Türk"ü", 23 Ocak 2004.

de Türkler kabul etmemektedir. Üstelik Batı'dakinin aksine Ermeniler bin yılı aşkın İslam ile bir arada yaşamışlardır. Dink'e göre bu çok kültürlülük deneyiminin bozulmasının her iki toplum tarafından da ihanet olarak değerlendirilmesi, bin yılı aşkın bir süre bir arada yaşamaktan kaynaklanmaktadır:

Yaşanılan birliktelik öylesine derindir ki bu birlikteliğin bozulmasını ihanet olarak tanımlamak her iki tarafın da kullandığı karşılıklı bir argümandır. Ermeni milletini Sadık millet olarak adlandıran ancak daha sonra ihanet ettiklerini iddia eden Türk görüşü karşısında, Ermeniler 1915'te yaşananları salt bir halkın topluca imhası olarak yorumlamaz, bunun aynı zamanda asırlar süren ilişkiye ihaneti de içinde barındırdığını belirtirler.⁹⁹

Dink'e göre Türkler ve Ermeniler günümüzde klinik birer vakadırlar:

Ermeniler ve Türkler birbirlerine bakışlarında klinik iki vaka durumundadırlar. Ermeniler travmalarıyla, Türkler de paranoyalarıyla.

İçinde debelendikleri bu sağlıksız halden kurtulmadıkça -Türkler belki değil ama- Ermeniler'in kendi kimliklerini sağlıklı şekilde yeniden yapılandırılmaları mümkün gözükmemektedir.

Özellikle Türkler 1915'e bakışlarında empatik bir yaklaşıma girmedikçe Ermeni kimliğinin sancılı kıvransı devam edecektir.¹⁰⁰

Dink'e göre acil olarak çözülmesi gereken sorun "Ermeni'nin kimliğindeki bu Türk'ten kurtulup kurtulamayacağıdır". Yazar bu konuyu 30 Ocak 2004 tarihli yazısında da işlemeye devam eder. Ermeni kimliğinin, kendisini deforme eden Türklükten kurtulmasının iki yolu vardır: "Türklerin devlet ve toplum olarak Ermenilere karşı empatik bir tutum içerisine girmesi" ya da "bizzat Ermeni'nin "Türk"ün etkisini kendi kimliğinden atması."¹⁰¹ Dink'e göre ikinci yolun gerçekleşme imkanı daha fazladır. Zaten hedef birilerinin bir şeyleri kabul etmesini beklemek de olmamalıdır

Ermeni dünyası yaşadığı tarihi dramın gerçekliğinin farkındadır ve bu gerçeklik bugün dünya ülkelerinin ya da Türkiye'nin kabul edip etmemesiyle değişecek değildir. Onlar kabul etmese de Ermeni ulusunun vicdanında olan bitenin adı

⁹⁹ Hrant Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine (6) Ermeni'nin "Türk"ü", 23 Ocak 2004.

¹⁰⁰ Hrant Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine (6) Ermeni'nin "Türk"ü", 23 Ocak 2004.

¹⁰¹ Hrant Dink, "Ermeni kimliği üzerine (7) "Türk"ten kurtulmak", *Agos*, 30 Ocak 2004.

başından beri kazanmıştır. Dolayısıyla Dünya'dan ne de Türkiye'den bu gerçekliğin tanınmasını beklemek Ermeni dünyasının yegâne hedefi olamaz.

Gayrı herkesi kendi vicdansızlığıyla başbaşa bırakma zamanı gelip de geçmiştir.¹⁰²

Dink'e göre yaşanan gerçekliği kabul etmek herkesin kendi vicdani

sorunudur. Gerçeği kabul edenler kendi insanlıklarını arındırırlar:

“Ermeni kimliğinin sağlığını Fransız'ın, Alman'ın, Amerikalı'nın ve ille de Türk'ün soykırımı kabul edip etmemesine endeksli bir durumda bırakmak, Ermeni dünyasının artık terk etmesi gereken bir hatadır. Gayrı bu hatadan uzaklaşmanın ve “Türk”ü Ermeni kimliğindeki bu etkin rolünden ötelemenin zamanı gelip de geçmiştir.

Ermeni kimliğinin çektiği bunca sancı artık yeterlidir, sancıyı bundan böyle biraz da insanlık denen aleme terketmek gerekir.¹⁰³

Bu boyutuyla Ermenilerin tüm ortak performansını, dünya üzerinden

“Türk”e baskı uygulamaya ve soykırımı kabul ettirmeye ayırması, ne yazık ki kimliğin uyanışını erteleyen koca bir zaman kaybından başka bir şey değildir.

İşte bu nedenle, “Kendi acısını sırtlayacak ve gerekirse mahşere kadar da onuruyla kendisi taşıyacak” bir anlayışı Ermeni kimliğine hakim kılmak en temel yönelim olmalıdır.

Aksi durumda Ermeni dünyası kendini başkalarının gerçeği kabul edip etmeme insafına zincirlemiş olur ki...

Bu da gerçek tutsaklığın ta kendisidir.¹⁰⁴

Dink'e göre Ermeni dünyası “Türk”ten kurtulduğu zaman, ileri sürüldüğü gibi kimliğinde bir boşluk yaşamayacaktır. Ermenistan Devleti'nin varlığı o boşluğu doldurmaya yetecektir.

Bundan onbeş yıl önce var olmayan bu yeni heyecan, artık her türlü etkinin ve etkenin üstünde Ermeni kimliği üzerinde büyük bir rol oynamaya namzettir.

Ermeni dünyasının geleceğini, bu minik ülkenin gelecekteki refahına ve içinde yaşayanların mutluluğuna endekslemesi aynı zamanda kendi kimliğini rahatsız eden sancılardan kurtuluşunun da bir işareti olacaktır.¹⁰⁵

¹⁰² Hrant Dink, “Ermeni kimliği üzerine (7) “Türk”ten kurtulmak”, *Agos*, 30 Ocak 2004.

¹⁰³ Hrant Dink, “Ermeni kimliği üzerine (7) “Türk”ten kurtulmak”, *Agos*, 30 Ocak 2004.

¹⁰⁴ Hrant Dink, “Ermeni kimliği üzerine (7) “Türk”ten kurtulmak”, *Agos*, 30 Ocak 2004.

¹⁰⁵ Hrant Dink, “Ermeni kimliği üzerine (7) “Türk”ten kurtulmak”, *Agos*, 30 Ocak 2004.

Dink yazıda çok özet olarak Ermeni kimliğinin kendi ötekisi olan “Türk” ile uğraşmaktan vazgeçmesi gerektiğini, kendisini tanımlarken kendisinden (Ermenistan’dan) yola çıkması gerektiğini vurgular.

Dink 13 Şubat 2004 tarihli yazısında konuyu tartışmayı sürdürür. Atatürk’ün, “Gençliğe Hitabe”sinde kullandığı bir cümleyi Ermeni toplumu için uygun hale dönüştürerek “Türk’ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni’nin Ermenistan’la kuracağı asil damarında mevcuttur” cümlesi ile başlattığı yazıda Dink, Ermeni kimliğini yaşatacak olanın Ermenistan ve dolayısıyla da Ermenistan hükümeti olduğunu vurgular. Ona göre Ermenistan yönetimi bu gerçeğin ne kadar önemli olduğunun farkında olmadığı kadar Diasporaya da layık şekilde davranmamaktadır.

Bugün Diaspora’da açık tutulan Ermeni okullarının, dil kurslarının, sosyal ya da kültürel kurumların ya da diğer tüm kollektif faaliyetlerin yegane amacı Ermeni kimliğini yeni kuşaklara taşımak, korumak ve mümkünse geliştirmektir. Bu amaç için milyonlarca dolar harcanır. Sonuçta elde edilen, bilinen ama konuşul(a)mayan bir dil ile arada bir kilisesine giden ama o kadarla yetinen bir kimliktir.

Oysa diğer taraftan öyle bir gerçek vardır ki bunun gereğini yerine getirmek artık kaçınılmazdır.

O da Ermenistan’la Diasporalı’nın kuracağı moral diyalogun bizatihi kendisinin en doğal okul olduğudur.¹⁰⁶

Daha önceki yazılarında Ermeni toplumunun dördüncü kuşağı olarak tanımladığı gençlerin kendi kültürel kimliklerini tanımları ve onu korumaları için gerekli olan şeyin Ermenistan ile gerçekten ilişki içinde olması gerektiğini vurguladığı bu yazıdan dolayı Dink hakkında Türklüğü aşağılamak suçuyla dava açılacak ve yargılama sonucu altı ay hapse mahkûm olacaktır.

Dink’in 7 Kasım 2003 - 13 Şubat 2004 tarihleri arasında kaleme aldığı 8 yazının temel fikri, dünyanın dört bir tarafındaki Ermenilerin ve özellikle de

---

¹⁰⁶ Hrant Dink, “Ermeni Kimliği üzerine (8) Ermenistan’la tanışmak”, *Agos*, 13 Şubat 2004.

dördüncü kuşak olarak tanımlanabilecek gençlerin her şeyden önce kendi kimliklerini öteki (Türk) kavramı üzerinden değil, kendi (ve Ermenistan) üzerinden tanımlaması gerektiğidir.

Ermeni toplumunun, -Dink'in açıkça "soykırım" sözcüğü ile adlandırdığı- 1915 yılında yaşananları Türklere ve dünyaya kabul ettirmekten başka amaçlara sahip olması gerektiğini ileri süren yazılar, Agos'un yayın politikasındaki bir değişikliğe de işaret etmektedir.

II.3.d. Agos'un Merceğinden 'Tarihi Olaylar'

Gazete yaşanan tarihi olayları, toplumsal kimliğin yaratılması ve yaşatılması için bir araç olarak görmekte; bu amaçla olayların yıldönümlerine denk gelen sayılarında azınlıklar ve özellikle de Ermeni toplumunun geçmişte yaşadığı sıkıntı verici olaylara yer vermektedir. Bu bağlamda gazetede en çok yer bulanlar 1915 Techiri, Varlık Vergisi Uygulamaları ve 6-7 Eylül Olaylarıdır.

II.3.d.1. 1915 Olayları ve Agos

Ermeni sorunu gerileme süreci içine giren Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak isteyen emperyalist devletlerin "Doğu Sorunu"¹⁰⁷ olarak adlandırdıkları planının önemli bir parçasını oluşturmuştur.

---

¹⁰⁷ "Şark Meselesi" ya da "Doğu Sorunu" olarak bilinen konu ilk kez 1815 Viyana Kongresinde Rus delegeleri tarafından kullanılmaya ve çeşitli anlamlar kazanmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korunması, aynı yüzyılın ikinci yarısında Türkler'in Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20. yüzyılda da İmparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamında kullanılmıştır. "Şark Meselesi"nin başlangıç tarihi açısından tarihçiler arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu konuyu, İslamın doğuşuna kadar götürülenler olduğu gibi Türkler'in Avrupa'ya yayılışını sorunun başlangıcı sayanlar da vardır. Ama bu sorunla son yüzyıl anlayışı içinde, emperyalist devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisadi ve siyasal nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler yaratarak parçalamak ve Osmanlı yönetiminde

Fransız Devrimi ile birlikte tüm dünyaya hızla yayılmaya başlayan milliyetçilik akımı, Batılı devletlerin Osmanlıyı paylaşma politikaları 19. yüzyılda Ermeni sorunun doğmasına zemin hazırlamıştır. 1830'da Yunanlılar'ın ayrı bir devlet kurma girişimleri; Sırp, Romen ve Bulgarların da özerklik yolunda ilerlemeleri Ermeniler için de özendirici olmuştur (Lee, 1998:2). Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla birlikte tüm gayrimüslim halka tanınan hak ve ayrıcalıklardan yararlanan Ermeniler 1862 yılında Ermeni Millet Nizamnamesi'ni Osmanlı Hükümetine sunmuştur. Ermenilerin siyasal ve toplumsal varlıklarına ilişkin serbestlikler sağlayan bu nizamname Ermeni milliyetçiliğinin uyanışında etkili olmuştur (Seki, 2004:15). Bununla birlikte bazı genç Ermeniler o zamanlarda Rusya'da moda olan şiddet yanlısı Narodnik akımının etkisinde kalmışlardır (Ataöv, 1985:4).

Ermeni kilisesi, din faktörü, misyonerlerin faaliyetleri ve propaganda Ermeni sorunun yaratılmasında diğer önemli etkenlerdir (Gürün, 2006:46-80). Ermeni birliğini ve beraberliğini sağlayan Ermeni kiliseleridir. Ermeni kiliseleri, çağlar boyu "Ermeni Krallığı" idealini yaşatan unsurlar olmuşlardır (Altınok, 2006:15). Bu bağlamda din faktörü de kilisenin amacına ulaşmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Misyoner faaliyetleri Ermeni isyanlarının zeminin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Propaganda konusunda ise Türk tarafı karşı tarafın göstermiş olduğu başarıyı yakalayamamış, onlara rahatlık ve hareket serbestisi bırakmış, yazılanlara cevap vermekten öteye gidememiştir (Altınok, 2006:48-67).

---

yaşayan çeşitli ulusların egemenliklerini sağlamak istemelerinden doğan tarihi sorunların tümü birden anlaşılmaktadır (Lee, 1998:57-58).

Ermeni sorunu önce Rusya sonra da İngiltere'nin çabalarıyla Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'na girmiş, o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olan konu, uluslararası sorun olarak tarih sahnesine çıkartılmıştır (Lee, 1998:1-3). Emperyalist küreselleşmenin aktörü olan Avrupalı devletler bölgedeki siyasi emelleri için Ermeni sorununu sık sık kullanmaya başlamışlardır.

Bu dönemde Anadolu dışında pek çok silahlı Ermeni örgütleri kurulup, Osmanlı'nın pek çok yöresinde isyanlar çıkartmaya başlamışlardır.¹⁰⁸ 1905'te Ermeni Komitacılar 2. Abdülhamit'e karşı bombalı bir suikast eylemi gerçekleştirmişler, Padişah bu eylemden şans eseri kurtulmuştur.

1908'den sonra Osmanlı ordusuna katılma hak ve yükümlülüğüne sahip olan Osmanlı Ermenilerinin sempatisi daha çok Ruslara yönelmiş, din ve kültür bakımından kendilerini onlara daha yakın hissetmişlerdir. 1914 Ağustosunda savaşın başlamasından bir ay önce, İttihatçı liderler, Taşnak liderlerini Erzurum, Van ve Bitlis'i kapsayan geniş bir özerk yönetim vaadiyle Ruslara karşı ayaklanmaya davet ettiler. Bu durum karşısında tarafsız olmaktan yana olan Osmanlı Ermenileri Osmanlı- Rus Savaşı halinde ülkelerine sadık kalacaklarını söylediler. Savaş başladıktan sonra Ruslar da Ermenileri "Türk tiranlarına" karşı savaşa davet etmişler ve bu çağrı Eçmiadzin Katolikosunca da onaylanmıştır (Timur, 2001:41-42).

---

¹⁰⁸ Anadolu dışında kurulan Hınçak (1887), Taşnaksutyun (1890), Hınçak İhtilal Komitesi, Silahlılar Cemiyeti (1880), Ermenistan'a doğru Cemiyeti, Genç Ermenistan Cemiyeti, İttihat ve Halas Cemiyeti, Karahaç Cemiyeti gibi halkı silahlı ayaklanmaya sevk eden örgütlenmeler meydana getirildi (Yıldırım, 2000:8). Silahlı devrimci komiteler şeklinde örgütlenen bu toplulukların temel hedefi Bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasıydı. Bu amaçla giriştikleri şiddet olayları sonrası Osmanlı Devleti'nin Ermeni tebaasına karşı bir "tenkil" hareketine girişmesini ve en son olarak da Avrupalıların Osmanlıya müdahale etmesini bekliyorlardı. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen başlıca olaylar şunlardır: Zeytun Olayları, Kayseri Olayları, Bitlis Olayları, Van Olayları, Muş Olayları, Diyarbakır Olayları, Mamuratül'aziz (Elazığ) Olayları, Erzurum Olayları, Sivas Olayları, Trabzon Olayları, Ankara Olayları, Adana Olayları, Urfa Olayları, İzmit Olayları, Adapazarı Olayları, Bursa Olayları, Musadağı Olayları, İzmir Olayları, İstanbul Olayları, Maraş Olayları, Antep Olayları, Halep Olayları. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Süslü, 1995).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden ve özellikle Kafkas Cephesi'ndeki bozgunundan sonra, Ermenilerin Müslüman halka karşı saldırıları arttı. Askerden firarları, asker ve jandarma birliklerine saldırıları, komiteleri silah ve mühimmatla depolamaları, Fransızca, Rusça ve Ermenice şifre gruplarının ele geçirilmeleri ülke çapında bir karışıklık çıkacağı sinyali vermekteydi (Yıldırım, 2000: 16).

Rus ve İngiliz kışkırtmaları sonucunda meydana gelen isyan ve katliamlar karşısında Osmanlı hükümeti, herhangi bir önleme başvurmadan önce Ermeni Patriği, Ermeni milletvekilleri ve Ermeni cemaatinin ileri gelenlerine "Ermenilerin Müslümanları arkadan vurmaya ve katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağımı" bildirmekle yetinmiştir. Ancak, olaylar durmak yerine giderek yoğunlaşınca, ordunun birçok cephede savaş halinde bulunması nedeniyle cephe gerisinin emniyete alınması ihtiyacı doğmuştur.

Şubat 1915'ten sonra Ermeniler Doğu Anadolu'da ayaklanmış durumdaydı. 21 Şubat'ta Bitlis'te ayaklanmalar olmuş, aynı gün Muş'ta çatışmalar başlamış, Rus ordusu 15 Mart'ta Van'a doğru harekete geçmiş, 18 Mart'ta Zeytun'da ayaklanma başlamıştır. Sadece 1915 yılında Doğu Anadolu'da bu isyanlarda öldürülen Türklerin sayısı 120 bindir (Özdemir, 2005:108).

5 Nisan 1915'te Van Ermenileri'nin isyanıyla birlikte Dahiliye Nazırı Talat Bey 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni Komite Merkezleri'nin kapatılması, evrakına el konulması ve komite ileri gelenlerinin tutuklanmasına dair bir genelge yayınladı. 26 Nisan'da da Başkumandanlık birliklere bir genelge daha göndererek elebaşlarının askeri mahkemelere sevki ile suçluların cezalandırılmasını istedi (Gürün, 2006:307).

24 Nisan'da çıkarılan genelgeyle İstanbul ve Anadolu'da 2345 kişi tutuklanır. Ermenilerin her yıl "soykırım" günü olarak ilan ettikleri gün bu kişilerin tutuklandığı gündür (Gürün, 2006: 307). Ermenilere göre Osmanlı'nın 24 Nisan'da tutukladığı bu kişilerle cemaatin fikir önderliği yapacak kesimi ortadan kaldırılmıştır.

Türk hatları gerisinde geniş bir ihtilal çıkarmaları ve Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakma ihtimalinden dolayı, Osmanlı Hükümeti Ermeniler'i, düşmana yardım edebilecekleri ve saldırıya maruz kalabilecek nazik, stratejik noktalardan uzaklaştırmak için 27 Mayıs 1915 tarihinde "Sevk ve İskan (Tehcir) Kanunu"nu kabul eder (İlter, 2005:72).

Savaşın başlamasıyla birlikte pek çok insan hayatını kurtarmak, yeni yaşanabilir alanlar bulmak için çareyi göç etmekte bulur. Bununla birlikte bir de "güvenlik" gerekçesiyle ikamet yerleri değiştirilen "planlı" göç hareketleri vardır. Kafkasya, Çapakur (Bingöl), Irak ve Suriye gibi savaş alanlarında ve Anadolu'nun iç ve güney bölgelerinde savaş boyunca 1,5 milyon sivil, savaşan devletler tarafından farklı bölgelerde ikamet etmeleri için göç ettirilmişlerdir. Bunların bir milyonu 1916-1917 yıllarında Rusların Doğu Anadolu'yu işgal etmeleriyle Kafkasya'dan ve Doğu Anadolu'dan Anadolu'nun daha güvenli iç kısımlarına kaçmak zorunda bırakılan Müslüman topluluklar, 500 bini, 1915'te güvenlik nedeniyle zorunlu olarak göç ettirilen Osmanlı Ermenilerdir. Bu rakama Osmanlı Ordusu'ndaki 2 milyon asker ve yabancı orduların askerleri de eklenirse, toplam 4 milyon kişi aynı coğrafyada salgın hastalıkların yaşaması ve yayılması için oldukça uygun bir ortam hazırlamıştır (Özdemir, 2005).

Osmanlı Arşivi'nde 2001 yılında yapılan bir araştırmaya göre; 9 Haziran 1915 - 8 Şubat 1916 tarihleri arasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden yeni bölgelerde iskan edilmek üzere nakledilen Ermeniler'in toplamı 438 bin 758'dir. Halep'tekilerle birlikte yeni iskan sahasına ulaşanlar 382 bin 148 olarak saptanmış, tehcire tabi tutulup da yeni yerleşim bölgesine ulaşamayan 56 bin 610 kişinin durumu da şöyle açıklanmıştır: Yaklaşık 9-10 bin kişi tehcir sırasında eşkıyaların ve de Arap aşiretlerinin saldırısı sonucu katledilmiş; 25-30 bin kişi tifo, dizanteri gibi hastalıklardan ölmüştür. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda zorunlu ikamete tabi tutulan Ermenilerin önemli bir kısmı başta Rusya olmak üzere diğer ülkelerin ordularına gönüllü olarak katılmış; bir kısmı da savaş sırasında yurt dışına göç etmiş ve başka ülkelerin vatandaşlığına geçmiştir. (Özdemir, 2005:241-274).

Savaş koşulları içinde yokluk ve düzensizlik ortamında göç ettirilen Ermenilerin büyük bölümü açlık, hastalık ve eşkıya çetelerinin saldırıları sonunda hayatını kaybetmişlerdir. Aynı zamanda yer yer çıkan isyanlarla, Ermeni sorunu yaygınlaşmış ve göç ettirmenin kapsamı da genişlemiştir (Kongar, 2006:103). Bu durum Ermeni sorununa yeni boyutlar kazandırmıştır.

1915-1916 yılları arasında Ermeni tehciri sırasında, sivil halka karşı çeşitli suçlar işledikleri gerekçesiyle ülke çapında 1000'i aşkın görevli hakkında Osmanlı makamlarınca soruşturma açılmıştır. Katliamlardan sorumlu bulunan kırk kadar kişi idam edilmiştir. 1919 yılında İngilizler, Ermeni katliamından sorumlu tuttıkları 144 Osmanlı aydınını Malta'ya götürerek uluslararası bir mahkemede yargılanmışlar, kanıt bulunamadığı için 1921'de serbest bırakmışlardır. 1921'de Berlin'de Talat

Paşa, 1922’de Tiflis’te Cemal Paşa Ermeni teröristler tarafından öldürülmüştür (Kaplan, 2005:28).

1915 Ermeni Olaylarının ne olduğu konusu üzerinde henüz görüş birliğine ulaşılamamıştır. Yakın zamanda ulaşılması da zor görünmektedir. Tehcir sırasında yaşamını yitiren Ermeni sayısı 300 binle - 1 milyon 500 bin arasında değişmektedir.

Yaşananları soykırım olarak niteleyenler, Türk milliyetçisi olan Osmanlı İttihat ve Terakki Partisi’nin, Ermeni Osmanlı vatandaşlarını, devletin geleceği için tehdit olarak gördüğünü ve ortadan kaldırmaya karar verdiğini iddia ederler. Bu teze göre “imha fikrinin çok uzun zamandır var olmasına karşın, hükümet harekete ancak Şubat-Mart 1915’te geçebilmiş”tir ve alınan “Tehcir kararı doğrultusunda Anadolu’nun Ermeni nüfusu planlı bir şekilde Suriye ve Irak çöllerine ölüme yollanmışlardır” (Akçam, 2005:37).

Yaşananların bir soykırım olmadığını savunanlar ise “Osmanlı Devleti’nde Ermenilere karşı, Avrupa’daki antisemitizm dalgasına benzer hiçbir kin kampanyası yapılmadığını”; “Ermeni tehcirinin tüm ülkeyi kapsamadığını”, özellikle İstanbul, İzmir gibi şehirlerde uygulanmadığını anlatır. Bernard Lewis’e göre “Türk eylemleri, aşırılıklara rağmen sebepsiz değildir”. Zaten zorunlu göç -stratejik, kriminal ya da başka nedenlerle- Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çeşitli gruplar için yüzyıllardır uygulanmaktadır. Rus ilerlemesi karşısında Van şehrinin Müslüman halkının da Osmanlı yönetimi tarafından alelacele sürüldüğünü ve bu insanlardan çok azının hayatının kurtulduğunun altını çizen Lewis, “Osmanlı hükümetinin Ermeni milletini yok etmek için bir karar ve planı konusunda hiçbir ciddi delilin olmadığını” da söyler. (Timur, 2001: 13)

1915 yılında Ermeniler'in yaşadığı "zorunlu göç"ün soykırım amacı taşıyıp taşımadığı özellikle uluslararası alanda 1965 yılından sonra etkisini hissettirir şekilde tartışılmaya başlanacaktır¹⁰⁹. Ermeni diasporasının üçüncü nesli 1915 Olaylarını yaşayan dedelerinden ve babalarından daha tutucu hareket ederek Ermeni kimliğine aile büyüklerinin anlattıkları tehcir ve kırım olgularıyla onların ifadesiyle "soykırım" üzerinden sahip çıkacaklardır. 1974'te Ermeni terör örgütü ASALA'nın başlattığı suikast girişimleriyle Ermeni tezleri giderek katılmış, gerçeklerden uzaklaşmış ve ileri sürülen iddiaları kabul etmeyenler baskı ve tehditle karşılaşmıştır. Ermenilerin yaşadığı olayların Nazilerin Yahudi soykırımıyla aynı olduğu iddia edilmiş ve Hitler'in İttihatçılardan esinlendiği ileri sürülmüştür (Timur, 2001:16-18).

Olayın politik bir malzeme haline gelmesiyle günümüze kadar Arjantin, Fransa, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Rusya, Lübnan, İsveç, İsviçre, Kanada, Hollanda, Belçika, Uruguay, Slovakya ve Polonya parlamentoları 92 yıl önce Osmanlı devletinin Ermeniler'e soykırım yaptığını onaylamıştır. Soykırımı henüz kabul etmeyen pek çok ülke de çıkarları doğrultusunda Türkiye'yi bu konuda tehdit ederek dış politikasına yön vermeye çalışmaktadır.

Agos, 1915 Ermeni Tehciri'nden söz etmeye 26 Nisan 1996 tarihli dördüncü sayıdan itibaren başlar. Rifat Dedeoğlu Bakış adlı ikinci sayfada "İnsan yaşadığı yere benzer" başlıklı yazısında Anadolu'da Ermeni nüfusunun azalmasının nedenini üstü kapalı bir biçimde tehcire bağlar.

Osmanlı'nın 400 sene kovamadığı değil, kovmadığı Ermeniler, 19. yüzyılın sonundan, 20. yüzyılın başından itibaren "Tehcir"e niçin zorlanmıştı? "Tehcir"in amacı Ermenileri cezalandırmak mıydı? Yoksa canlarından bezdirip Anadolu'dan

---

¹⁰⁹ 1965 yılı "Ermeni Tehciri"nin 50. yıldönümüdür.

kovmak mı? II. Meşrutiyet sonrası bir nebze nefes alan Ermeniler'in biner biner azalması Cumhuriyet döneminde de sürmedi mi?¹¹⁰

Hrant Dink "23,5 Nisan" adlı yazısında 23 Nisan ve 24 Nisan tarihlerinin üzerinden Türk ulusu ile Ermeni ulusunun yaşanmışlıklarını karşılaştırır. Ona göre 23 Nisan Türk ulusunun belki de en akıllıca yaptığı öngörünün tarihiyken, 24 Nisan "Tarihsel Ermeni Dramı"nın başlangıç tarihidir. Hem Ermeni hem de Türkiyeli olup, hem 23 Nisan'ı yaşayıp hem de ertesi günün bir parçası olmanın zor bir ikilem olduğunu anlatır.

Kim nasıl anlayabilir bunu bilemiyorum, ama hem Ermeni olmak, hem de Türkiyeli; hem 23 Nisan'ı yaşamak bütün coşkusuyla ve ertesi günün bir parçası olmak bütün hüznüyle. Kaç insan bu ikilemi yaşıyordu şu yeryüzünde? Ne anlaması kolay ne de ne de anlatması.¹¹¹

Mıgırdiç Margosyan, Ergun Balcı'nın *Cumhuriyet*'te Prof. Dr. Bernard Lewis'in *The Middle East* adlı yapıtında aktardığı "...Büyük insan sıkıntısı çeken ve asker ya da jandarma bulunmayan hükümet, Ermenilere refakat etme görevini yöreden acele toplanmış milislere verdi. Kargaşada yüz binlerce Ermeni can verdi. Bir çoğu açlık, hastalık ve yorgunluktan öldü... Çok sayıda Ermeni, yerel aşiretler ve köylüler tarafından öldürüldü Bu katliamda kimi zaman Ermenilere refakat etme görevi verilen yerel milisler de saldırganlarla işbirliği yaptı." cümlesinden yola çıkarak "Soykırım yok, tehcir var." saptamasını eleştirir. Margosyan olayın nasıl isimlendirileceğinin önemli olmadığını, yaşanan acı bir gerçek olduğunu söyler. Dönemin mebuslarından, aydın, yazar, avukat Krikor Zohrap'tan hareketle Ermeni düşünür, yazar ve şairlerinin doğum tarihlerinin farklı olduğu halde ne hikmetse hemen hepsinin ölüm tarihinin 1915 olduğunu ifade eder. Margosyan'a göre;

...Bugün için "devekuşu, kuş mudur, yoksa deve mi? tartışması ne denli anlamsız ise, tarihe mal olmuş insanlara sadece gözyaşı döktürmüş, kan kusturmuş bir

¹¹⁰ Rıfat Dedeoğlu, "İnsan yaşadığı yere benzer", *Agos*, 26 Nisan 1996.

¹¹¹ Hrant Dink, "23,5 Nisan", *Agos*, 26 Nisan 1996.

insanlık ayıbını seksen iki yıllık bir aradan sonra “tehcir yok, soykırım var” veya tam aksine “soykırım yok, tehcir var” düşüncesiyle basite indirgemek yanlış bir yaklaşımdır.¹¹²

Yervant Özuzun, “Bir daha olmasın” başlıklı yazısında Taner Akçam’ın *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* kitabından yararlanarak, 1915 Olaylarını ele alır. Özuzun’un yazısında, Erivan’daki Ermeni Soykırım anıtının fotoğrafı kullanılır; ama fotoğrafın nereye ait olduğuna ilişkin herhangi bir açıklama yapılmaz. Özuzun, kendilerini 65 milyonluk Türkiye’de Anadolu insan mozağinden tesadüfen arta kalan bir Ermeni topluluğu olarak gördüğünü ifade eder. 24 Nisan 1915 gecesinde İstanbul’da evlerinden alınan Ermeniler arasında Ayan Meclisi üyesi Krikor Zohrab’ın da bulunduğu belirterek, Zohrab’ı Abdülhamit rejimine Talat Paşa ile karşı koymuş, Osmanlı’daki ilk sosyalist milletvekili olarak tanıtırken¹¹³; Oşin Çilingir “Kirkor Zohrab’dan kalan (1)” yazısında Zohrab’ı Özuzun’un anlattıklarından daha farklı bir kişi olarak tanıtır:

Zohrab’ın politik kişiliğine, savunduğu düşüncelere bakıldığında onun liberal ve özgürlükçü bir çizgi izlediğini, geleneksel istibdatçı Osmanlı yönetim tarzını sonlandırarak jakobenci bir yönetim tarzını hakim kılan İttihat ve Terakki’ye uzak durmuş olduğunu görüyoruz. İkinci Meşrutiyet’in getirdiği kısmi özgürlükçü ortamda kurulmuş olan Ahrar Partisi’ni kendisine daha yakın bulmuş, bu partinin liberal toplum yaratma hedefini benimsemiş, bu amaçla da merkeziyetçi değil, Prens Sabahattin’in ademi merkeziyetçi anlayışını savunmuştur.¹¹⁴

Krikor Zohrab’ın siyasal kişiliği hakkında Özuzun’la Çilingir’in söyledikleri arasındaki bu ciddi farklılık Zohrab’ın ölümüyle ilgili olarak anlatılanlarda da kendini gösterir. Özuzun’a göre Krikor Zohrab Çankırı’ya bir istasyon kala Tümay İstasyonu’nda öldürülüp Ormancık denen yere ağaçların altına gömülürken; Çilingir’e göre Zohrab, Suriye’ye sürülen kabile ile birlikte yolculuğunu tamamlamış,

¹¹² Mıgırdiç Margosyan, “İkibine üç kala...”, *Agos*, 17 Ocak 1997.

¹¹³ Yervant Özuzun, “Bir daha olmasın”, *Agos* 25 Nisan 1997.

¹¹⁴ Oşin Çilingir, “Kirkor Zohrab’dan kalan (1)”, *Agos*, 1 Ağustos 1997,

karısına yazdığı son mektubunda adımlamakta olduğu Mezopotamya düzlüğünün kendisi için bir mezar olacağını sezinlemiş, çaresizliğini dile getirmiştir.

1965'te Uruguay, 1982'de Güney Kıbrıs, 1993'te Arjantin, 1995'te Rusya, 1996'da Yunanistan, 1997'de Lübnan, Ermeni Soykırımını tanıdıklarını açıklamışlardır. 1998 yılında Belçika ve aynı yılın Mayıs ayında Fransa'da Millet Meclisi soykırım iddialarını destekleyen bir kanun taslağını kabul etmiştir. Türkiye'nin sert tepkisi üzerine Fransız Senatosu tasarıyı gündeme almayı geciktirmiştir. Ancak Fransa'da 2001 yılı seçimlerinin yaklaşması üzerine konu yeniden gündeme gelmiş ve 8 Kasım 2000'de Senato'da kabul edilmiştir. Senato'da kabul edilen metin Millet Meclisi'nde 29 Mayıs 1998 tarihinde onaylanan metinle aynı olmakla birlikte, kabul ediliş usulleri arasındaki farktan dolayı götürülerek tekrar Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Fransız Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu'nda 10 Ocak 2001 tarihinde kabul edilen tasarı Fransız Millet Meclisi Genel Kurulunda da 18 Ocak 2001 tarihinde 577 sandalyeli Mecliste sadece 52 kişinin katıldığı bir oturumda oylanmış ve onların tasarı lehine oy vermesiyle kabul edilmiştir.¹¹⁵

1998 yılında Fransa'nın Soykırımı tanıdığını ilan eden bir yasayı parlamentosundan geçirmesi Türk kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Fransa'nın bu kararı almasının en önemli nedeni olarak Ermenistan'daki iktidar değişikliği gösterilmektedir. Soykırım İddialarını Ermenistan dış politikasında kullanmama eğiliminde olan Ter Petrosyan'ın ardından iktidara gelen Koçaryan

---

¹¹⁵ Kamer Kasım, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, <http://www.eraren.org/index.php?Page=YayinIcerik&IcerikNo=9>

yönetiminin, soykırım iddialarının uluslararası alanda kabulü yönünde çaba sarf ettiği görülmektedir.

Yukarıda sözü edilen tartışmalar Agos'un da gündemine taşınacak, manşet ve köşe yazılarına konu olacaktır. Hrant Dink, Türk kamuoyunda da tartışılan Koçaryan iktidarının tavrının soykırım yasalarının nedeni olduğu iddiasına ve yurt dışındaki Ermeni diasporasını harekete geçirme görüşüne karşı çıkar. Fransa'nın bu tasarımı gündeme ekonomik amaçlarla getirmeyeceğini vurgulayarak, Avrupa'nın insani amaçlarla böyle bir çabanın içine girdiğini söyler:

Bu gelişmelerin ardında Ermenistan'ın olduğunu belirtmek gelişmeleri doğru analiz edebilmeye yetiyor mu? ...bugün Fransa'nın Türkiye ile olan bağlantılarının yanında, Ermenistan'la arasında olanlar, "Devede kulak" bile sayılmaz. Yani şimdi bu Fransızlar, Türkiye gibi geniş hacimli bir pazarı terk edip, Ermenistan gibi hacmi belli bir ülkeyi yeğleyecek kadar ileriye göremeyecek düzeydeler mi?

...biz burada "AB dışındayız" diye, hemen yanı başımız Avrupa'da yaşanan gerçeklerin de dışında mı kalacağız? Girmesek de kalmasak da ve biz yaşamasak da Avrupa halkları bir başka ruh hali içinde artık. Avrupa halkları Avrupa halkına dönüşüyor... Önce bu gerçeği görmemiz gerekiyor. Avrupa, farklılıkları eşitlerken aynı zamanda farklılıkları onurlandırıyor. Devletlerin önemini azaltırken insanın onurunu Avrupalılaştırıyor...¹¹⁶

Dink, Fransız Parlamentosu'nda yaşanan gelişmeyi salt bir "Koçaryan Paranoyası" ile açıklamayı yetersiz bulur. Ona göre, Avrupa parlamentolarında görüşülmeye başlanan insan hakları ya da soykırım yasaları için şu ya da bu devletin kızıştırması, dayatması, ricası gerekmemektedir. Avrupa halkı bunu tabandan tavana zaten dayatmaktadır ve AB'nin şemsiyesi altında esen rüzgarlar, ekolojiden insan haklarına, farklılıkların kabulü ve eşitliği onaylanırken, bu gibi kavramlar da fazlasıyla güçlenir.

5 Haziran 1998 tarihli Agos neredeyse tüm sayfalarını bu konuya ayırmıştır. Başyazısında gündemin zorunluluktan belirlendiğini söyler. Ermeni Soykırım Yasa

---

¹¹⁶ Hrant Dink, "Farklılıklar Eşitlenirken", *Agos*, 29 Mayıs 1998.

tasarısının Fransız Ulusal Meclisi'nde oy birliğiyle kabul edilmesi üzerine bu konuyla ilgili olarak Türk basınında yer alan haberlerin pek çoğu Agos'un Basın Yayın sayfalarına taşınır. İki sayfa bu konuya ayrılmıştır. Hrant Dink, "Ruh halimdir" başlıklı yazısında bir hafta önceki yazısının içeriğinden farklı olarak tasarıyı Avrupa'nın insanlık için kabul ettiğini söylemeyecek, "geçmiş tarihlerinin ya da günümüzdeki sorunlarının" Avrupalı'da Amerikalı'da, "kimi zaman sermaye, çoğu zaman da meze" yapılmasının zoruna gittiğini söyler ve ekler:

Türkiye ile Ermenistan'ın kendi arasında her şeyi rahatlıkla konuşabilecekleri ve düzeltebilecekleri ve onlar konuşurken, benim ilgisiz üçüncülere dönüp, "Ulan size de üç nokta düşer" diyeceğim günleri ipe çekiyorum.¹¹⁷

Dink, "Tercih "Tehcir" olunca..." adlı yazısında önemli olanın soykırım ya da tehcir kavramları olmadığını yaşanan gerçekliğe bakılması gerektiğini belirtir.

Güçlü bir devlet kendi yurttaşlarını, hem de savunmasızlarını, çoluk çocuk, kadın yaşlı demeden, kök saldıği ortamlardan söküp, bilinmez ve bitmez yollara salıyorsa, bizlerin bu durumu izah edecek kelimeleri tercih etme kıvranışımız, insan olma özelliğimizin hangi vasfıyla izah edilebilir? "Buna soykırım mı desek, göç mü desek?" diye cambazlıklar yapacaksa her ikisini de aynı ölçüde mahkum edemeyeceksek, soykırım yerine tehcir ya da tehcir yerine soykırım tercih etmekle insan oluşumuzun hangi onurunun bir parçasını kurtarmış oluyoruz?¹¹⁸

Agos'un başyazısında, Ermeni Sorununun ele alınışında 2000'li yıllarda Türkiye'nin tutum değiştirip değiştirmediği sorgulanır. Özellikle yurt dışında bu konuyla ilgilenenler Tür toplumunun ve devletinin tavır değiştirip değiştirmediğini Agos aracılığıyla öğrenmeye çalışmışlardır. Dink de "Yeni bir süreç mi?" başlığıyla Türkiye'nin olaylara bakışını ortaya koymaya çalışır. 24 Nisan'ın 85. yıldönümünde Türk basınının her yıl alışkanlık haline getirdiği tepkiyi 2000 yılında göstermediğini, olayı es geçtiğini söyler. Alternatif tezlerle ilgili yayınların kabul gördüğü, Terson'un *Ermeni Tabusu* ve Dadryan'ın *Jenosid* isimli kitaplarının yayıncılarının

¹¹⁷ Hrant Dink, "Ruh Halimdir", *Agos*, 5 Haziran 1998.

¹¹⁸ Hrant Dink, "Tercih "Tehcir" olunca...", *Agos*, 12 Haziran 1998.

yargılandıklarını ancak beraat ettiklerini; kitapların piyasada satılabildiği; *Agos*'un yayınlanmasına izin verildiğini¹¹⁹; Fransa'da hazırlanan bir belgeselin gösterildiği bir panel düzenlenmesini; Ermeni aydınlarıyla Türk aydınları arasında gelişen diyalogları, Ankara Üniversitesi ile Yerevan Üniversitesi arasında kurulan ilişkiyi sıralayan Dink, bunların Türkiye'nin tutum değiştirdiğini söylemek için yeterli olmadığını; ama iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için atılan ilk adımlar olduğunu altını çizer. Dink'e göre:

Birbirine karşı tarihsel travmatik yaklaşımları olan bu iki halkın tedavi reçetesi de bu süreçte gizli. Süreç sağlıklı işlediğinde görülecek ki, ancak bu iki halk birbirinin doktoru olabilir. Fransız Senatosu'nun ya da başka bir ülkenin tanıyacağı "Soykırım Yasaları" değil.¹²⁰

Agos, 23 Haziran 2000 tarihli sayıda Fransız Senatosu'nda Türk ve Ermeni aydınlarını bir araya getiren sempozyum haberini manşetine taşıyarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinin diyalogtan geçtiği düşüncesini bir kez daha yineler. "Diyalog" adlı başyazıda, Fransız Senatosu'nda gerçekleştirilen "Günümüzde Ermeni Sorunu Üstüne Türk-Ermeni Diyalogu"¹²¹ başlıklı sempozyum ve sözlü tarih uzmanı Richard Hovannisian'ın Boğaziçi Üniversitesi'nde "Son Osmanlı Ermeniler'in Acı Tatlı Anıları" tebliği farklı kulvarlarda Türk-Ermeni aydınları arasındaki önemli diyalog girişimleri olarak nitelenir.

Aynı sayıda "Diyalogdan başka çözüm var mı?" başlıklı yazısında, Taner Akçam, diyalog için ön koşulları şöyle sıralar: Öncelikle Türkiye toplumu daha fazla

---

¹¹⁹ Basın Kanunu çerçevesinde yayınlanmakta olan *Agos* gazetesi, tıpkı yayınlanmakta olan diğer gazete ve dergiler gibi, *izin* değil *bildirim* ile çıkmıştır. Gazetenin yayıncısı ve sorumlu yazı işleri müdürünün isimleri ile gazetenin idari adresi ve yayın türünü içeren bu bildirim, 1996 yılında valiliklere verilmekteydi. Bu anlamıyla Dink'in sözünü ettiği gibi "*Agos*'un yayınlanmasına izin verilmesi" söz konusu değildir.

¹²⁰ Hrant Dink, "Yeni bir süreç mi?", *Agos*, 2 Haziran 2000.

¹²¹ Fransız Senatosu Başkanı Christian Poncelet'in himayesinde toplanan sempozyuma Türkiye'den Oral Çalışlar, Mete Tuncay ve Ragıp Zarakolu, Ermeni tarafındansa Lavrenti Parsehyan, Agop Çakıryan, Jean Claude Kebapçıyan konuşmacı olarak katılmışlardır.

devreye girmelidir. Ona göre, Türkiye insanını tutumu “inkar” vb. gibi kategorilerle değil, “kayıtsızlık”, “ilgisizlik” gibi kategorilerle izah etmek daha doğru olur. Her iki toplumun da, nitelikleri farklı olmakla birlikte bir travma yaşadığını iddia etmek mümkündür. Aynı zamanda yaşananların büyük bir trajedi olduğunu kabul eden ve lanetleyen bir ahlaki temele sahip olmak gerekiyor. Türkiye toplumunun esas sorunu bilgi eksikliği olduğundan yaşanan olaylara ne ad vereceğini bilememektedir. 1915’de yaşananlar üzerine Türkiye’de konuşma ve tartışmaların suç kategorileriyle değerlendirilmemesi gerekmektedir.

1915’te olanların nasıl adlandırılması gerektiği para tazminat, toprak talebi, Türkiye’nin AB’den atılması gibi “tehlikelere” bağlı olarak düşünülmektedir. Bu mantıkla, Türkiye’nin AB’ye üye olmasını isteyen, Türkiye’den toprak talebinde bulunmayan günümüzdeki Türkü katil olarak görmeyen, ama onun tarihte kendi adına cinayet işleyenlerle arasında mesafe koymasını isteyen bir Ermeniye yer yoktur. İşte diyalogun anlam ve önemi burada yatmaktadır.¹²²

Agos ve yazarları için 2000’li yıllarda Ermeni Soruna ilişkin çözümün yolu Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesiyle mümkündür. Baskın Oran, “Ermeni Tasarıları nasıl önlenir?” başlıklı yazısında Ermeni Tasarılarını durmadan vizyona sokan üç öğeden söz eder. (1) Ermeni Diasporası (Ermenistan ve Türkiye dışında yerleşmiş Ermeniler); (2) Bizzat Ermenistan Cumhuriyeti; (3) Parlamentoları bu tasarıları konu olan üçüncü devletler.

Oran “Ermeni Soykırımı” konusunu, diasporanın “sebeb-i hayat”ı olarak niteler. Diasporanın gelişmiş ülkelerde kimliklerini ancak böylesi “milli” bir mesele üzerinden koruyabildiğini, aksi halde eriyip gideceğini söyler. O yüzdendir ki Türkiye ne yaparsa yapsın diaspora bu davadan vazgeçmeyecektir. Ermenistan Cumhuriyeti ise büyük bir ekonomik sıkıntı, işgal, savaş, bunalım ve tehlike içindeyken liderler dikkatleri dışarı çekmek zorundadır. Kaldı ki Türkiye üzerinden

---

¹²² Taner Akçam, “Diyalogdan başka çözüm var mı?”, *Agos*, 23 Haziran 2000.

geçen bir hava koridorunun dışında bu ülkeye ambargo uygulamakta, ekonomik sıkıntısını daha da arttırmaktadır. Üçüncü devletler bu işten en kârlı çıkan kesimdir. Ermeni kökenli seçmenden oy alabilmenin en masrafsız ve sağlam yöntemi budur. Ayrıca bu ülkelerdeki firmalar ve hükümetler de çıkarları doğrultusunda bu olayı kullanmaktan geri durmuyorlar.

Oran tüm bu açıklamalardan sonra Diaspora ve ona bağlı olarak işleyen üçüncü devlet politikalarına laf anlatmanın mümkün olmadığını, çözümün Ermenistan'dan geçtiğini dile getirir. Ermenistan ile ilişkilerde de sertlik politikasının işe yaramayacağını, ancak diyalog üzerinden sorunun çözülebileceğini söyler ve ekler:

...Bu işten sadece üçüncü devletlerin ekme yediğini artık görelim. Mukatele'den ("öldürüşme"), Ermenilerin oransız derecede daha fazla zarar gördüğünü bilelim ve "Ermeni olayları mı, o da neymiş, Ermeniler bizi öldürdü!" saçmalığından vazgeçelim, yeter. Özürmüş, tazminatmış, toprakmış; Ermenistan'la diyalog kurulduğu anda bunlar sadece paranoyadır.¹²³

Hrant Dink'in "soykırım mıydı, değil miydi?" tartışmalarına ilişkin verdiği yanıt da benzerdir ve birkaç kere köşesinde yinelenir:

Ne 24 Nisanlar'da yürüyebildim, ne de atalarımın anısına anıtlar dikebildim. Ama ne onları o günlerde bıraktım, ne de bugünlerde taşlaştırdım. Onları yaşamımda yaşamayı sırladım. Gücümün yettiğince de geleceğime taşıdım. Bu taşımama da sekte vurmaya "Ne" ya da "Kim" yeltendiyse onlarla amansızca boğuştum.

Ne sanıyorsunuz! Tabi ki atalarımın başına gelenleri biliyorum. Buna kiminiz 'katliam', kiminiz 'soykırım', kiminiz 'tehcir', kiminiz de 'trajedi' diyorsunuz. Atalarım da Anadolu deyimleriyle 'kıyım' derdi.¹²⁴

Dink, asıl itirazının uluslararası arenaya sürülen söylemlerin içeriğine ilişkin olmadığını, o söylemlerin ortaya konması için seçilen alana ve zamana ilişkin olduğunu dile getirirken dünyanın üçüncü ülkelerinin parlamentolarında, bir ulusun 85 yıl önce ve daha öncesinde yaşamış olduğu tarihi bir dramın güncel politikanın

¹²³ Baskın Oran, "Ermeni Tasarıları nasıl önlenir?", *Agos*, 29 Eylül 2000.

¹²⁴ Hrant Dink, "Neye Karşı Çıkıyoruz?", *Agos*, 3 Kasım 2000.

malzemesi yapılmasına karşı olduğunu söyler. Soykırım yasalarını çıkartanların politikalarını sürekli değiştirdiklerini, Ermeni dünyasının artık bu soytarılığın farkına varmasını ister.¹²⁵

Biz “Ermeni sorunun konuşulduğu alan üçüncü ülkelerin parlamentoları olmamalıdır, bizzat olayların asil tarafları ve bizim topraklarımız olmalıdır” derken, tedavinin de nerede bulunabileceğine işaret etmek istiyoruz aynı zamanda.

Sadece iki halk arasında kurulacak bir diyalog bu sorunu sorun olmaktan çıkarmaya yeter mi?

Cevabım çok net: “Evet yeter ve başkaca da bir çare yok zaten.

... Türk ve Ermeni halkları arasındaki diyalog gereksinimi bende öylesine bir inanç haline geldi ki neredeyse iman haline dönüştü. Benim artık dinim de o, kitabım da.¹²⁶

Üç hafta arka arkaya “Ermeni Sorununa” ilişkin yazılar kaleme alan Dink, Türk ve Ermeni toplumları arasında ortak bir hafızanın tekrar inşasının gerekliliği üzerinde durarak, kendisi için önemli olanın, Türk toplumunun tarihsel gerçekliğinin farkına varması olduğunu söyler. Bu durum da ancak Türkiye’deki demokrasi mücadelesinin gelişmesiyle mümkündür. Onun için de Avrupa Birliği’nden önce Türkiye Birliği demeyi tercih eder.¹²⁷

Hrant Dink, 24 Nisan’ı, kendi deyimiyle “Ermeni Soykırımı”nın simgesel gününü, genellikle 23 Nisan gününün karşıtlığı üzerinden kurarak aktarır. Biri Türkiye’nin en sevdiği tarihken, diğeri Ermeni dünyasının Türkiye’ye karşı sistematik hale getirdiği tepkinin, doruk noktasına ulaştığı gündür. 20 Nisan 2001 tarihli *Agos*’daki “Bir gün... 24 Nisan...” başlıklı yazısında, Türkiye’nin 2000’li yıllarda 24 Nisan’ı, Ermeni Sorununu halletmesinin yolunun -baştan beri söylediği- “Ermenilerle doğrudan diyalog”tan geçtiğini belirtir. Bu diyalogun kanalları üç ayrı noktadan açılmalıdır: Birincisi Türkiye ile Ermenistan arasında devletten devlete ve

¹²⁵ Hrant Dink, “Neye Karşı Çıkıyoruz?”, *Agos*, 3 Kasım 2000.

¹²⁶ Hrant Dink, “Ne İstiyoruz”, *Agos*, 10 Kasım 2000.

¹²⁷ Hrant Dink, “Önceliğimiz ne olmalı?”, *Agos*, 17 Kasım 2000.

toplumdan topluma ilişkilerin geliştirilmesi, İkincisi Türkiye Ermenileri'nin sorunlarının herhangi bir dış dayatmaya ve uyarıya gerek bırakmadan halli. Üçüncüsü de dünyanın her tarafına yayılmış olan ve Anadolu hasretiyle yanan Anadolu kökenli Diaspora Ermenileri'nin tekrar kazanılmasıdır. Dink'e göre bundan sonrasını tarafların üslubu belirler:

...Örneğin Ermenistan Devlet Başkanı "Bu Ermeni halkının bir onur meselesidir sonuçta sadece moral kazanım elde edeceğiz, toprak talebi gibi başka bir niyetimiz yok" derken, Türkiye bu söylemi anlayabilme çabası gösterebilecek mi? Ya da Türkiye'den yükselen kabullenmezlik haykırıları Ermeniler tarafından salt bir inkârcılık olarak mı değerlendirilecek, yoksa bu haykırıya ırkçılığı kabul etmeyip onurlu bir duruşun da var olduğu sezilebilecek mi? ¹²⁸

Dink yazısında 24 Nisan'da Türkiye'deki Ermenilerin suskun kaldığından, korkup, çekindiklerinden, çocuklarına kötü anılar aşlamamak kaygısıyla yürüyemediklerinden, atalarının anısına anıtlar dikemediklerinden yakınır ve yazısının sonunda topu yine Türkiye'ye atar:

... dünyanın her tarafında 24 Nisan, Ermeni'si yabancı herkes tarafından anılıyor ama Türkiye'de hiçbir şey yapılmıyorsa önce belki buradan başlamalı. Ermeni'siyle Türkü'yle insanlarımızın 24 Nisan'da yaşanan acılara saygısını göstereceği anma toplantıları düzenleyebileceğimiz noktada sorun da zaten büyük çapta çözülmüş olacaktır. Türkiye'de Ermeniler tarafından öldürülenler için anıtlar yapabiliyorsa, o dönemde öldürülen Ermeniler için de anıt yapılmasının önünde herhangi bir yasal ya da psikolojik engel kalmamalıdır. ¹²⁹

Taner Akçam, Türk-Ermeni ilişkilerinde en temel sorunun 1915'de yaşananlar olduğunu vurgular. Bu konun iki boyutu vardır. Birincisi 1915'te gerçekte neyin yaşanmış olduğu, İkincisi eğer ne olduğu konusunda anlaşma sağlanabilirse konunun nasıl ele alınması gerektiği iki topluluk arasındaki sorunun özünü oluşturur. Ermeni çevrelerine göre 1915 bir soykırımdır; resmi Türk tezine göre 1915 sıradan, zorunlu bir göç ettirme olayı dışında bir şey değildir. Akçam, ilk yazılarında, her iki teze karşı *Agos*'un da savunduğu diyalog tezini desteklemektedir. Akçam, Ermeni

¹²⁸ Hrant Dink, "Bir gün... 24 Nisan...", *Agos*, 20 Nisan 2001.

¹²⁹ Hrant Dink, "Bir gün... 24 Nisan...", *Agos*, 20 Nisan 2001.

diasporasından bazı örgütlerin, birkaç Türk aydınının, bazı sivil toplum örgüt ve çevrelerinin de desteklediği diyalog tezini şöyle açıklar:

Tarih bugünkü ilişkilerimiz önünde bir engel teşkil etmemelidir. Tarihimiz üzerine de bugünümüz üzerine de konuşmalıyız. Ama önce birbirimizle konuşmalıyız. Diyalog şarttır. Birbirimizi dinlemek gerektiği öğrenmeliyiz.

...Diyalog tezinin ana gövdesini oluşturan fikir şuydu: tarih konusunda takınılacak tavır ile bugünkü ilişkilerin şekillenmesi arasında ciddi ve görülmesi gereken ince bir ayrım vardır. Tarih ve bugün iki ayrı düzeydedir. Ne bugünümüzü tarihe ne de tarihimizi bugünümüze feda etmek istiyoruz. Bu iki ayrı düzeyi ayrı ayrı ve ama birbirine karşı dikmeyerek ele almak istiyoruz. ...Eğer tarihi, bugünkü düşmanlık ve nefret duygularını örgütlemek için bir araç olarak ele almak istiyorsanız bu da mümkündür ama bu tarihteki düşmanlığın bugün yeniden üretilmesini istemektir. İşte biz buna karşı çıkıyoruz. Tarihin, bugünkü düşmanlıkların körüklenmesinin bir aracı olarak kullanılmasına müsaade etmek istemiyoruz.¹³⁰

Akçam, tarih ile bugünün ilişkilerini yeniden tanımlamak gerektiğini vurgularken, her iki taraf için de tarih ve bugünün birbirine zıt noktalarda durduğunu ve birbirinin önüne engel teşkil ettiklerini söyler. Devamında ise diyalog tezi savunucularının “birinin lehine ötekenden fedakarlık yapmak gerektiğinde” devreye girip tezlerini daha net ve açık bir biçimde dile getirmek zorunda olduklarını söyler.

Akçam, “İç savaş efsanesi”¹³¹ başlıklı yazısında 1915 konusunda 1915’te yaşananların soykırım olarak adlandırılmayacağı dışında Türk Tezi’nin bütüncül bir yapısının olmadığını iddia ederek, Türk Tezi’nin zamanla evrim geçirdiğini 1918’lerde İttihat ve Terakki’nin Ermenileri göç ve imhalarını ele alış anlatışlarıyla günümüzdeki ele alış ve anlatışları arasında ciddi farklılıklar olduğunu ileri sürer. Ona göre, “Türk Tezi” olarak bilinen ve savunulan görüşlerin çoğu, hurafe ve efsanelere dayanmaktadır. “Göç ettirmenin savaş bölgeleriyle sınırlı olduğu”; “askeri bir tedbir olarak yapıldığı”; “geçici bir dönem için düşünüldüğü”, “Katolik ve Protestanların sürülmediği”; “bölgede tam bir iç savaş yaşandığı”; “karşılıklı çatışma

¹³⁰ Taner Akçam, “Tarihi bırakalım ticaretimize bakalım: 1915’in pazarlığı yapılabilir mi?”, *Agos*, 3 Ağustos 2001.

¹³¹ Taner Akçam, “İç savaş efsanesi”, *Agos*, 23 Kasım 2001.

ve ayaklanmaların olduğu” söylemleri Akçam’a göre anlatılan hurafelerin başında gelmektedir.

Akçam yazısında Yusuf Halaçoğlu’nun “Yeniden Yerleştirmeler Arkasındaki Gerçekler” adlı makalesini “ciddi” olarak niteler ve söz ettiği hurafelere son verdiğini ileri sürer. Halaçoğlu’nun tehcir sırasında ölü sayısını 50 bin olarak açıklamasını, Halaçoğlu’nun aktarmaktan çekindiği için söylemediğini yoksa gerçek sayının 800 bin olduğunu bunu da Osmanlı Belgelerinden bildiğini iddia eder. Akçam’ın eleştirilerindeki bir diğer hedef noktası da Justin McCarthy’dir.

Halaçoğlu’nun yazdıkları arasında bir de “iç savaş” efsanesine son veren görüşler var. Bilindiği gibi, bölgede bir iç savaş yaşandığı ve bu tehcirin bu iç savaşa bir cevap veya onun bir sonucu olarak gündeme getirildiği, son dönemlerde dile getirilir olmuştu. Justin McCarthy bu görüşün savunuculuğunu yapıyor. Amaç, “Efsane ve Hurafelere dayanan Türk Tezlerini düzeltmek ve onlara “bilimsel hava” vermektir. Ama McCarthy kaç yapayım derken göz çıkarıyordu. Çünkü ne 1915’de iç savaş olduğuna ilişkin ne de Osmanlı Devletinin 1915’de bölgede iktidarının olmadığı gibi bir tezi haklı gösterecek tek bir belge yoktu.¹³²

Ayda Erbal ise “Ararat, kapılar, anahtarlar, alkolizm (6)” adlı yazısında

Türkiye’nin resmi tarihçilerini alkoliklere benzetir:

Bu alkolizm meselesi o kadar kötü bir şeydir ki bir ideolojiye, devletin ya da bireysel çıkarlarına bel bağlayıp inanılmaz tezlerle ortaya dökölüp insan olduğunu da unutabilir insan. Çıkarların konuştuğu ortamda genelde insanlık susar, tersinin olduğu da vakidir ama insanlık kazanana kadar pek çok insan canından olur genelde.¹³³

8 Mart 2002 tarihinde *Agos* “İnsanlar konuşa konuşa” manşetiyle Michigan Üniversitesi’nin düzenlediği sempozyumda Türk, Ermeni ve Diasporalı akademisyenler ve aydınların bir araya gelerek diplomaside tıkanan yolları birbirlerini dinleyerek açacaklarını söylüyor. Barış Komisyonu’nun dağılmasının ardından gerçekteşen ilk Türk-Ermeni buluşması olması, Avrupa Parlamentosu’nun Türkiye’nin tepkisine yol açan Güney Kafkasya Raporu’nda yer alan “Ermeni

¹³² Taner Akçam, “İç savaş efsanesi”, *Agos*, 23 Kasım 2001.

¹³³ Ayda Erbal, “Ararat, kapılar, anahtarlar, alkolizm (6)”, *Agos*, 22 Şubat 2002.

Soykırımı'na ilişkin kararın alınmasına rağmen sempozyumun yapılması *Agos* tarafından umut verici bir gelişme olarak sunulur. Toplantıya Jirayr Libaridyan, Richard Hovhannisiyam, Vahakn Dadryan, Krikor Süni, Cengiz Çandar, Halil Berktaay ile *Agos* yazarlarından Hrant Dink, Baskın Oran, Taner Akçam katılacaklardır. Haberde *Agos*'un genel yayın yönetmeni Hrant Dink'in Michigan'daki sempozyumun ardından Zoryan Enstitüsü'nün davetlisi olarak Kanada'ya geçeceği, Toronto ile Montreal'da düzenlenecek toplantıların ardından New York ve Boston'a geçip çeşitli toplantılara katılacağı haberi de verilir.

Agos Türkiye'nin Ermeni Soykırımı iddialarına karşı yürüttüğü politikaları yakından takip eder. 12 Nisan 2002 tarihinde "Dersin adı: Soykırım" başlıklı haberde, Türkiye'nin "Ermeni Soykırımı" konusunda yeni bir döneme geçtiğini, devletin yüksek kademelerinde oluşan anlayış çerçevesinde Ermeni Sorununun yeni öğretimden yılından itibaren sosyal bilgiler ve tarih kitaplarında işleneceği bildirilir. Türkiye'nin bu tavrı, Ermeni İddialarına karşı yeni bir hamle ve bugüne kadar yürürlükte olan tutumun değiştirilmesi olarak tanımlanır.

Ders programları ile ders kitaplarının Milli Eğitim Bakanlığı ile YÖK'ün koordinasyonunda, MGK Genel Sekreterliği'nden uzmanların katılımıyla hazırlanacak kitapların yazımı tamamlanana kadar öğretmenlerin de "Ermeni Soykırımı" konusunda seminer ve konferanslarla eğitileceği haberi verilir. Haberde ders kitaplarının içeriğinde, bin yıllık geçmişi bulunan Türk-Ermeni dostluğunun, Ermeni komitelerinin isyanları ile baltalandığı dile getirilerek, "Türk-Ermeni halkları dosttur" temasının da işlendiğini belirtilir.¹³⁴

---

¹³⁴ "Dersin adı: Soykırım", *Agos*, 12 Nisan 2002

Agos 2002 yılının “24 Nisan”ı “Anmak husumet değildir” başlığıyla manşete taşır. “Ara Sahneler” adlı başyazısında “Ermeni Soykırımı”nın bir kez daha dünyanın gündemine taşındığını, Ermeniler’in her yıl tekrarladıkları anma toplantıları ve gösterileri yinelerken, Türkiye’nin organize olduğu belli olan bir taktik sürecini değişik platformlarda harekete geçirdiğinin haberi verilir. Türkiye’nin “arşivlerin açılması”nı temel alan bir söylemin önceliğine soyunmuş olduğunu belirten yazıda, Türkiye’nin bu politikasıyla arşivlerini açmaktan çekinmeyen bir Türkiye ile arşivlerini açmaktan korkan bir Ermenistan imajı yaratılmak istendiği ileri sürülür. Agos, Türkiye’nin bu tür taktik çıkışlar yerine daha samimi çağrılara fazlasıyla ihtiyacı olduğunu söyler.

Dink, 17 Mayıs 2002’de Şapparigce köşesinde, iki halk arasında diyalog sürecinden bahsederken, “Gelin ortak bir anıt kuralım da bu işin üstünü örtelim tarihi de tarihçilere bırakalım” anlamına gelebilecek bir söz etmediğini vurgular. Diyalog sürecinin kesinlikle bir sorgulama sürecini de içermesi gerektiğini savunarak, “Önce ortak belleğimizi oluşturalım sonrası ise nasıl olsa kendiliğinden gelir” der.¹³⁵

Agos, 29 Kasım 2002’de “Yeni bir Üslup” başlıklı başyazısında AKP genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “Türkiye Ermeni Soykırımını kabul edecek mi?” sorusuna yumuşak bir üslupla “Tartışma konusu olan bu konuda her şeyden önce Ermeni soykırımı var mı, onun cevabını bulmak lazım, gerçek yanıtı bulmadan böyle bir soruyu kabul etmek söz konusu değil” diyerek diyaloga açık bir üslup takındığını söyler.

---

¹³⁵ Hrant Dink, “Ortak anıttan önce ortak bellek”, *Agos*, 17 Mayıs 2002.

25 Nisan 2003 tarihli *Agos*, yine bir 24 Nisan haberini “Ermeni dünyası ayaktaydı” manşetiyle verir. “Bazı günler” başlıklı başyazısında, 24 Nisan’ın hem Ermeniler hem de Türkler için önemli olduğunu artık eskisi gibi kendini yineleyen ve kendi dediğine sadece kendisi inanan, alışıla gelmiş hamasi söylemlerin yanı sıra kendini sorgulamaya ve karşıdakini anlamaya yönelik insancıl bir yaklaşımın boy verdiğini de görmenin, bu günün korku, öfke nefret ve yas yerine anlayış miladı olabileceğine dair umutlar da verdiğini söyler.

Akçam “24 Nisan”¹³⁶ yazısında 24 Nisan’ın ne olduğunu anlatır ve 2003 yılında 20. yüzyılın en büyük insanlık suçunun 88. yıldönümünü hatırlamak, anmak durumunda olduğunu, Türklerin en büyük probleminin üzülmeyi, yas tutmayı bilmemeleri olduğunu ifade eder.

Kabul edelim, tarihte işlenmiş bir cinayete, cinayet diyebilecek, moral temellerden dahi yoksunuz. Anadolu’daki 1,5-2 milyon civarında Ermeni’nin yok edilmiş olmasının bile tek başına bir insanlık suçu olduğunu görmekten o kadar uzağız ki. Bunun yerine, “bu tür işlerin normal olduğu”, “gerekirse yeniden yapılabileceği” mantığı çok daha yaygın.

...Cevap verilmesi gereken basit bir soru var: “Hangi cinayet türleri makul ve anlaşılabilir cinayetler kapsamına girer? Örneğin küçük bir çocuğun işkence edilmesi ve öldürülmesi, makul, anlaşılabilir nedenlere dayanabilir mi? Yoksa nedeni ne olursa olsun, önce bu “bir cinayettir, bu bir insanlık suçudur” mu deriz. 1915-17 arasında yüzbinlerce çocuk kadın, yaşlı insanın imha edilmiş olduğu gerçeği mi daha önemlidir yoksa bunun neden yapıldığı mı?

Agos ilk yıllarında sorunun diyalog ile çözümlenebileceği iddasındayken özellikle 2003 yılından itibaren bu çizgide bir değişim gözlemlenir.

Taner Akçam’ın yazıları bu değişimin en belirgin olduğu yazılardır. Arada Sırada isimli köşesinde, 2003 Nisan’ından itibaren yoğun bir şekilde 1915 Olaylarını ve bu olayların ele alınışını tartışan Akçam, ilk yazılarının aksine, kendi görüşüyle uyuşmayan kişileri, resmi Türk tezi savunucuları olarak ilan edip o kişileri efsane ve

---

¹³⁶ Taner Akçam, “24 Nisan”, *Agos*, 25 Nisan 2003.

yalan üretmekle suçlar. Hürriyet gazetesi köşe yazarı Özdemir İnce için cahil, düzeysiz sıfatlarını kullanarak aydın olma sorumluluğunu taşımadığını iddia eder.¹³⁷ Şükrü Elekdağ, Justin McCarthy, Deniz Baykal, Yusuf Halaçoğlu, Kemal Çiçek, Hikmet Özdemir ve Türk Tarih Kurumu Akçam'ın eleştirilerinden paylarına düşeni alırlar. 1915 Olayları konusunda Akçam, Türk Tarih Kurumu'na karşı önemli bir mücadele başlatmıştır¹³⁸. Akçam'ın yazdıkları ve kendisine verilen cevaplar, yazı dizileri şeklinde Agos'un sayfalarına taşınır.

Akçam'a göre 1915 üzerine tartışmak, konuşmak isteyenlerin ilk bilmesi gereken, Türk tezini savunmak üzere yazılmış tüm eserlerin bilinçli bilgi yanlışları ve efsaneler üzerine kurulu olduğudur. O yüzden de iç piyasaya yönelik yapılan yalan ve efsane üretimine son vermek, dünyada bilinen ne ise Türkiye insanı için de onu bilinir hale getirmek gerekmektedir.¹³⁹ 1915'te yaşananlar ile Yahudi Soykırımı arasında benzerlik kuran Akçam, 1915'te yaşananların mukatele/karşılıklı öldürme olduğunu savunanları varlığını, İttihatçıların egemenliğinin hala sürdürülmesine bağlar.¹⁴⁰

Markar Esayan, "Dar kapı" adlı köşesinde "Ermeni Sorunu'na Sivil Yaklaşımların Önemi" başlıklı yazısında Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde, Kürt sorununda ve Irak'da olduğu gibi Ermeni Sorunu'nda da kısa, orta, uzun vadeli gerçekçi çözüm hedefleyen dış politikaları olmadığını; çözüm üretmekte direnen bir yapıya sahip olduğunu; sorunların varlığını ve alternatif düşünme biçimleri

---

¹³⁷ Taner Akçam, "Özdemir İnce veya aydın olmanın incelikleri", *Agos*, 27 Haziran 2003.

Taner Akçam, "Aydın Sorumluluğu", *Agos*, 4 Temmuz 2003.

¹³⁸ Akçam'ın *Agos*'ta 2001 yılında Yusuf Halaçoğlu'nu diğer tarihçilere göre çok daha "ciddi" bulan, efsaneler üretmediğini ileri süren yazılar kaleme aldığı da unutulmamalıdır. Böyle bir yazı için bkz: Taner Akçam, "İç savaş efsanesi", *Agos*, 23 Kasım 2001.

¹³⁹ Taner Akçam, "Milli Eğitim Bakanlığı'nın son girişimleri üzerine", *Agos*, 23 Mayıs 2003.

¹⁴⁰ Taner Akçam, "Eğer Naziler savaşı kazansaydı", *Agos*, 6 Haziran 2003.

sunabilme yetisine sahip olmadığını ileri sürer. Türkiye'nin Ermeni Sorunu'nda izlediği fiili politikanın Türkiye'yi en ağır hükme mahkum etmek isteyenlerin ekmeğine yağ sürdüdüğünü belirten Esayan, konunun tarihçilere bırakılmasını isterken, soruna alternatif yaklaşım olarak 2001 Mart ayında Michigan Üniversitesi'nde yapılan konferansı örnek gösterir.¹⁴¹

Agos, Ermeni Sorunu'nda Türk devletinin yürüttüğü politikaları eleştirerek kendi söylemlerini haklı hale getirme çabasındadır. Zaman zaman Ermeni sorunun çözümünü istemeyen tarafın Türkiye olduğu ima edilir.

Mayıs 2003'te Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'na okullara gönderilen bir genelgeyle "Ermeni iddialarının asılsız olduğu"nu işleyecek konferanslar ve kompozisyon yarışmaları düzenlenmesi isteği Agos'un manşetine "Bırakın Çocuklarımızın Yakasını" başlığıyla taşınır. Türkiye'nin Ermeni Sorunu'na karşı yürüttüğü politikalar özellikle de "Asılsız Soykırım İddialarıyla Mücadele" eylemi Agos'un manşetlerine ve köşe yazılarına konu olur. "Davaya Sahip Çıkmak" başyazısında Agos, ülkenin her alanında Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde çağdaşlaşma ve demokratikleşme çabalarına girişilirken, uğruna bu çabalarda bulunan gençleri, hem de en sorgulayıcı yaşlarında böylesi propaganda kampanyalarına alet etmeyi inanılmaz bir çelişki olarak nitelendirir.¹⁴²

"İnkardan ikrara..." adlı yazısında Dink, Türkiye'nin Ermeni Soykırımı karşısında başlangıçtan itibaren düzlüğü değil, engebeli zemini tercih ettiğini, üstelik engebenin iniş ve çıkışını hiçbir zaman kendisinin belirlemediğini söyler. Özellikle 2000 yılında "Ermeni Soykırım Yasa Tasarısı"nda Amerikan Kongresi'nde son anda

¹⁴¹ Markar Esayan, "Ermeni Sorununa Sivil Yaklaşımların Önemi", *Agos*, 3 Mayıs 2003.

¹⁴² "Davaya sahip çıkmak...", *Agos*, 16 Mayıs 2003.

Başkan Clinton'ın girişimiyle engellendikten sonra, bir daha bu tür politikalar karşısında problem yaşamamak için yeni kurumların oluşturulduğunu belirtir:

2001 Yılında Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli başkanlığında “Asılsız Soykırım İddiaları ile Mücadele Koordinasyon Kurulu” oluşturuldu. Kurulun koordinatörlüğünü MGK Genel Sekreter Başyardımcısı yapıyor, kurul Genelkurmay Başkanlığı'ndan bir daire başkanı, Adalet, İçişleri ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarları, MGK Genel Sekreterliği Milli Güvenlik Siyaseti ve Toplumla İlişkiler Başkanları, Mit Müsteşarı, Devlet Arşivleri Genel Müdürü, Türk Tarih Kurumu Başkanı ve Başbakanlık Tanıtma Fonu temsilcilerinden oluşuyor.¹⁴³

11 Temmuz 2003'te *Agos*, Amerikan Senatosu'nun “Soykırım Tasarısını” geçirme aşamasında başyazısını “Geçse de geçmese de...” başlığıyla manşete taşır. Senatoda görüşülmesi beklenen tasarının, doğrudan “Ermeni Soykırımı”ni konu edinen, Osmanlı'yı ya da Türkiye'yi hedef alan bir içeriği olmadığını, Türkiye'nin konuya ilişkin hassasiyeti ve tedirginliğinin her zamankinden daha yüksek olduğunu söyler. *Agos*, Ermeni Soykırım Sorunu'nun her seferinde uluslararası politikada malzeme olarak kullanılmasına karşı çıktığını yineleyerek, “Ermeni Sorunu” konusunda artık kendine çeki düzen vermesi gereken tarafın Türkiye olduğunu vurgular.¹⁴⁴

Akçam ise “Ermeni Soykırım Tasarısı”nda üçüncü taraf mücadelesinin her zaman olumsuz sonuçlar yaratmayacağını, müdahalenin olumlu sonuçlar da doğurabileceğini savunur. Ona göre önemli olan üçüncü tarafların ne tür bir politika izleyeceği. Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin demokratikleşmesi doğrultusunda yaptığı baskılar, müdahalenin olumlu örnekleridir. Akçam'a göre 1915'te yaşananlar da Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları mücadelesinin bir parçasıdır.¹⁴⁵ Akçam bir hafta sonraki köşesinde Soykırım Tasarısının ABD'nin iç politikasının bir parçası

¹⁴³ Hrant Dink, “İnkardan İkrara...”, *Agos*, 23 Mayıs 2003.

¹⁴⁴ “Geçse de geçmese de...”, *Agos*, 11 Temmuz 2003.

¹⁴⁵ Taner Akçam, “Ermeni Soykırımı Tasarısı”, *Agos*, 11 Temmuz 2003.

olduğunu söyler. Türkiye'nin ortada sorun yoktur tavrını eleştirir ve konunun sadece Nisan- Mayıs aylarıyla sınırlı kalmasını eleştirir.¹⁴⁶

Agos'un 1915 Olaylarına karşı yürüttüğü politikanın dönüşümünü ilan ettiği tarih Ekim 2003'tür. Marmara Üniversitesi tarafından yayınlanan Günaydın Marmara gazetesinin "Ermeni Meselesi" ile ilgili özel sayılar bastırılmasını "bardağı taşıran son damla" olarak değerlendiren Agos bundan sonra 1915 Olaylarıyla ilgili yayın politikasında değişikliğe gideceği mesajını açıkça iletir.¹⁴⁷

"Bu yol, yol değil" başyazısıyla Türkiye'nin Ermeni Sorunu'na karşı yürüttüğü politikayı eleştirip, bu politikalarla Türkiye'nin Diaspora Ermenileri'nin tutumunu haklı çıkardığını; tek taraflı yayına karşı kendisinin de karşı tarafın yayınına başlayacağını vurgular. Bundan sonra gazetenin birincil görevi Ermenice ve yabancı kaynaklarca bu konularda neler yazılıyorsa Türkçe'ye kazandırmaktır.

Eskiden yürütülen yanlış politika sadece "Böyle olaylar olmadı" üzerineydi. Şimdi ise "Olmuş olaylara haklı gerekçeler uydurma" noktasında merkezileşti.

Uydurulan gerekçeleri ilk öğrenmesi gerekenler ise tabii ki yine Türkiyeliler.

O nedenle ki ilköğretimden itibaren tüm eğitim kurumlarında yoğun bir çabanın içine girildi. İlk öğretmenlere seminerler düzenlendi, daha sonra kompozisyon yarışmaları gerçekleştirildi, ders kitapları değiştirildi. Şimdi sıra geldi propaganda amaçlı her türlü yayının üretilmesine. Sarı Gelin belgeseli gibi, Özel Ermeni Sorunu Gazetesi gibi yayınlar işte hep bu politikanın ürünleri. Gerçekleri tahrif ederek yeniden kendine göre tarih inşa edebilmenin telaşı içinde çırpınıp duruyorlar.

...Türkiye yalan ve tahrif üzerine kurduğu bu yeni metodolojisiyle, temel hedefi soykırımı dünya halklarına ve devletlerine kabul ettirmek olan, sert Diaspora Ermenileri'nin tutumlarını haklı kılmış olmuyor mu?

Madem öyle, bugün artık elzem olarak yapılması gereken görevlerimiz bizi bekliyor.

Bunca tek taraflı yayına biraz da karşı tarafın yayını gayri şart oldu.

Ermenilerce ve yabancı kaynaklarca bu konularda eler yazılıyorsa, bunları Türkçeye kazandırmak artık önümüzde birincil görev olarak duruyor.

Yanlış tartışmalara doğru okumalar katmak gerekiyor.

¹⁴⁶ Taner Akçam, "Soykırım Tasarısı ABD iç politikasının da bir parçasıdır" *Agos*, 18 Temmuz 2003

¹⁴⁷ "Son ürün bir gazete: Ermeni meselesi", *Agos*, 17 Ekim 2003.

...Türkiye aydınına şimdi artık büyük bir sorumluluk düşüyor. Entelektüellerin bu konudaki isteksizlikleri veya cesaretsizlikleri bizi doğru yoldan alıkoymamalı.

Tarihin yanlışlarına “İşte gerçekler” demenin tam zamanı.

Geçmişten farklı bir gelecek inşa etmek ancak böyle mümkün olacak.¹⁴⁸

Agos bu değişiklikten sonra yurt dışında yayınlanmış olan çeşitli makaleleri çevirerek sayfalarına taşıyacak; Türk tezlerine karşı bir söylemi okurlarına iletacaktır. Özellikle gazetenin Ekim sonrası yazılarında “Ermeni Kimliği’ne ilişkin yazıların sayısı ve keskinliği artacaktır.

23 Nisan 2004 tarihli gazetede “Ermeniler kayıplarını anıyor” haberinde 1915 Olayları’nın 89. yılında olduğu ve Ermenistan’daki geleneksel hale gelmiş gösteri ve toplantıların yapılacağı haberi verilir. Daha önemlisi gelecek yılın 1915’in 90. yıldönümü olmasından dolayı ses getiren bir etkinlik yapılabilmesi için faaliyetlerin başlayacağı belirtilir.

TBMM Avrupa Birliği Uyum Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu 4 Nisan 2005 tarihinde TBMM’de emekli büyükelçiler Gündüz Aktan, Ömer Lütem ve Pulat Tacar ile gazeteci ve yazar Levon Dabağyan, Hrant Dink ve Etyen Mahçupyan ile birlikte toplantı yaparak Ermeni Sorunu hakkında görüşürler. 8 Nisan 2005 tarihinde bu toplantı “Meclis’te Tarihi Tartışma” başlığıyla verilir. Gazeteye göre bu olay cumhuriyet tarihinde bir ilktir. Daha sonraki sayılarda toplantıda konuşulanlar yayınlanır.

15 Nisan 2005 tarihli Agos, “Sağırlar Diyalogu” manşetiyle 1915 Ermeni Olaylarının 90. yıldönümüne yaklaşırken Türkiye ve Ermenistan’ın konuya bakışlarında eski çizgiyi sürdürdüklerinden yakındır. 22 Nisan 2005 tarihinde ise Ermeni aydını Khajag’ın 90 yıl önce 24 Nisan’da sürgün edilirken söylediği son sözü

---

¹⁴⁸ “Bu yol, yol değil”, *Agos*, 17 Ekim 2003.

“Beni uzaklara götürüyorlar sevgili” başlığıyla başyazıyı gazetenin manşetine taşır. Ermeni Sorununun 90. yıldönümü nedeniyle tüm dünyanın ilgisini çektiğini vurgulayarak, 1915’te yaşananlara nasıl bakılması gerektiğini vurgular. Resmi tarih yazımının yaptığı gibi rakamlar ile uğraşmak değildir önemli olan:

...Halkın güvenli bölgelere göçü sırasında hastalıktan yitirilen kayıplardan bahseder. Savaş koşullarını, Ermenilerin Ruslarla işbirliğini, ülkeye geri dönen Ermenileri sıralar ve ölenlerin rakamları üzerinden polemige girer.

Oysa 90 yıl sonra esas olan, bizzat bugünü de etkileyen bir tarihi soruna artık nasıl bakılması gerektiği üzerinde uzlaşılmasıdır.

Doğada her canlı kendi yaşam alanı ile kurduğu bağ üzerinden inşa eder sürekliliği. Ermeni halkını da kültürünü ve varlığını 4000 yıldır yaşadığı Anadolu toprakları üzerinde kurmuştu. İşte 1915, esas olarak bu kadim kültürün kesintiye uğradığı, Ermeni halkının tarihsel vatanından süpürüldüğü ve bilinmez uzaklara savrulduğu tarih oldu ve bir halkın kendi yaşam alanı ile kendi kökü ile ilişkisinin koparıldığı bir milat noktası olarak kayıtlara geçti.¹⁴⁹

II.3.d.2.Varlık Vergisi Uygulamaları¹⁵⁰

II. Dünya Savaşı, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin küçük bütçesinde açıklar vermesine yol açmıştır. Katılmadığı savaş nedeniyle yaklaşık 1 milyon kişiyi silah altına alan devlet, artan savunma masraflarını karşılayabilmek için para basmak yoluna gitmiş, giderek açılan gelir-gider makasını kapatmak için olağanüstü kazançları vergilendirmesi kararlaştırılmıştı. Bu dönemde basının en çok yer verdiği konulardan biri spekülasyon kazanç elde ettiğini öne sürdüğü gayrimüslim tüccarlardı.

Kanunla ilgili CHP grubunda konuşan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, hazırlanmış olan Varlık Vergisi Kanunu’nun bir Devrim Kanunu olduğunu savunmuş

¹⁴⁹ “Beni uzaklara götürüyorlar sevgili”, *Agos*, 22 Nisan 2005.

¹⁵⁰ Bu konuda geniş bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, 1951, İstanbul; Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, Kasım 1999, İstanbul; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim, İstanbul; Ayhan Aktar, “Varlık Vergisi Sırasında Gayrimenkul Satışları, İstanbul Tapu Kayıtlarının Analizi (26 Aralık 1942 - 30 Haziran 1943)” *Toplumsal Tarih*, Eylül 1999; Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri (1923-1945)*, İletişim, 1999, İstanbul; Yahya Koçoğlu, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, 2. Baskı, Metis, 2004, İstanbul.

“Bu kanunla piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz” der. Kanun, 11 Kasım 1942 günü, kısa bir tartışmanın ardından TBMM’de kabul edilir ve yürürlüğe girer. Kanuna göre her ilde, valinin başkanlığında defterdar ve ticaret odaları ile belediyelerin göndereceği temsilcilerden bir komisyon oluşturulacaktır. Bu komisyon, yükümlülerin malvarlıklarına göre bir defalık vergi saptayacak; vergi, açıklanmasından sonraki 15 gün içinde ödenecektir. Vergisini ödemeyenlerin malvarlıklarına el konulacak ve bunların satışıyla verginin ödenmesi yoluna gidilecektir. Malvarlığının satılmasına rağmen vergisini karşılayamayanların borcu nedeniyle yakınlarının malvarlıkları da haczedilebilecektir. Buna rağmen vergi borcunu karşılayamayanlar, çalışma kampına gönderilecek ve 2 lira yevmiye ile çalıştırılacaklardır. Kanunda, komisyonun kararına karşı idari veya adli itiraz hakkı tanınmamıştır.

Kanun’un çıkarılmasından 5 gün sonra (17 Kasım 1942), gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu kent olan İstanbul’da kurulan üç komisyon çalışmalarına başlar ve bir ay sonra (18 Aralık 1942) ödenmesi gereken vergileri gösteren listeler asılır. Buna göre Müslümanlar M, gayrimüslimler G, yabancı uyruklular (ecnebler) E ve sonradan Müslüman olanlar da (dönme) D harfleriyle sınıflandırılır.

15 gün içinde ödenmesi gereken vergilerin ödeme süresi, gecikme faizi koşuluyla bir aya uzatılabilmektedir. 20 Ocak 1943 günü sürenin dolmasından sonra vergisini ödeyemeyen yükümlülerin evlerine ve işyerlerine gidilerek mallarının önce haczine ardından da satışına başlanır. Vergisini ödemeyenlerden 32 kişilik ilk grup, 27 Ocak 1943 günü Aşkale’de oluşturulan çalışma kampına gönderilir.

Dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte, Aşkale ve daha sonra açılan Eskişehir Sivrihisar'daki kamplara, 1229'u İstanbul'dan olmak üzere toplam 2057 kişinin gönderildiğini belirtiyor¹⁵¹. Ökte'nin anılarında ayrıca, polis tarafından kampa gönderilmek için alıkonulan 1869 kişiden 636'sının bu süreçte borçlarını ödediği de vurgulanıyor. Vergiyle toplanması planlanan rakama ulaşılmca Aşkale'de çalışanlar önce Eskişehir Sivrihisar'a gönderilir. Ardından çalışma yükümlülüğünü kendi işyerlerinde yapmaları gibi bir kolaylık sağlanır. En sonunda da çıkarılan bir kanunla Varlık Vergisi uygulamasına son verilir.

Varlık Vergisi Kanunu ile dönemin bütçesinin üçte biri oranında bir para devlet tarafından toplanmıştır. Ancak uygulamanın devletin kasasına para girmesinden öte sonuçları olduğu da bir gerçektir.

Marmara Üniversitesi öğretim üyesi Ayhan Aktar çalışmasında¹⁵² vergi ödeyenlerin yüzde 87'sini gayrimüslimlerin oluşturduklarını belirtmektedir. Aktar'ın, dönemin tapu kayıtlarında yaptığı incelemede, gayrimüslimlerin vergiyi ödemek için gayrimenkullerini sattıkları sonucuna ulaşmıştır. İncelemede satılan gayrimenkullerin yüzde 67'sinin Müslümanlar tarafından alındığı belirtilmektedir.

Aktar'a göre Varlık Vergisi uygulaması basit bir vergi kanunu değil, “kökleri Osmanlı devletinin son yıllarında ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki iktidarında atılmış ve giderek bir devlet politikası halinde uygulanmış olan ‘Türkleştirme’ politikalarının bir parçasıdır.”¹⁵³ Bu çalışmalara göre Avrupa'nın

---

¹⁵¹ Aşkale'ye çalışma kampına gönderilenlerden 21'i (kampta 10 ay kalan Parseh Gevrekyan'a göre 25 kişi) orada yaşamını yitirdi.

¹⁵² Ayhan Aktar, “Varlık Vergisi Sırasında Gayrimenkul Satışları, İstanbul Tapu Kayıtlarının Analizi (26 Aralık 1942-30 Haziran 1943)”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 1999, s. 10.

¹⁵³ Aktar, a.g.m. s. 10.

büyük kısmını işgal eden Nazi Almanya'sının ırkçı politikalarından etkilenen Milli Şef yönetimi Varlık Vergisi uygulanması ile gayrimüslimlerin ticari piyasadan büyük oranda silinmesini hedeflemişler ve bu çabalarında da başarıya ulaşmışlardır.

Agos gazetesinin de Varlık Vergisi uygulamalarına bakışı bu yöndedir. Gazete, Varlık Vergisi Kanunu'nun yasalaştığı 11 Kasım 1942 tarihinin yıldönümlerine denk gelen sayılarında, kanunun uygulamaları hakkında köşe yazılarına yer vermektedir. Bu konuya en çok değinen yazar Yervant Özuzundur.

Gazetede Varlık Vergisi ile ilgili ilk yazı Yervant Özuzun tarafından kaleme alınır. Dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin kitabının ismini taşıyan yazıda, verginin “piyasayı azınlık unsurlardan kurtarıp Türklere açmak gibi bir amaç taşıdığı”ndan söz edilir ve vergi uygulamaları hakkında genel bir bilgi verilir.

Özuzun yazısını şöyle sonlandırır:

İnanın bunlar, keyifle yazmıyorum bu yazı geçmiş hataların tekrarlanmaması için bir hatırlatma olur diye düşünüyorum.

Büyükannelerimizin ninnileri sevkıyat hikayeleriydi. Sonra babalarımızın nafia askerliği, amele taburları ve Varlık Vergisi anılarıyla doldu kulaklarımız. Bizler 6/7 Eylül'ü yaşadık. İnanın bütün bunlara karşın bu ülkeyi, bu ülkede yaşamayı seviyoruz. T C. Vatandaşı ve bir Türkiye Ermenisi olarak geleceğe ümitle bakıyorum. Bakmak istiyorum. Çocuklarımıza bu tür olayların bir daha yaşanmayacak güvenli bir Türkiye diliyorum.¹⁵⁴

Gazetenin yazarları çeşitli konuları işlerken Varlık Vergisi'ne değinirler ancak bu konuyu ele alan ikinci yazı yine Özuzun tarafından bir yıl sonra 7 Kasım 1997'de yazılır.¹⁵⁵ Bir yıl öncesinde kaleme aldığı yazıda olduğu gibi Faik Ökte'nin kitabından yararlanarak insan hikayelerine yer veren Özuzun, bu konuyu işleminin nedeninin de “hataların tekrarlanmaması için bir hatırlatma” olduğunun altını çizer.

¹⁵⁴ Yervant Özuzun, “Varlık Vergisi Faciası”, *Agos*, 1 Kasım 1996.

¹⁵⁵ Yervant Özuzun, “Yakın Tarihimizdeki Kara Leke”, *Agos*, 7 Kasım 1997.

Özuzun'un Varlık Vergisini ele aldığı üçüncü yazı 13 Kasım 1998 tarihini taşımaktadır. Daha önceki yazılarına oranla fazlasıyla sert bir dilde kaleme alınan yazıya göre, Varlık Vergisi, “faşist bir zihniyet tarafından uygulanan, faşizan bir vergi yasasıdır”. Ekonomik bir uygulama olan yasa aslında ekonomi dışındaki alanlarda da etkisini göstermiştir. Yazara göre “özellikle Ermeniler açısından Varlık Vergisi bir kültür kırımıdır”.

Beş yüz yılda meydana gelen Ermeni burjuvazisi ve bu burjuvazinin bir parçası olan aydın sınıfı yok olmuştur. Ana dili Ermenice olan, iyi eğitim görmüş birkaç yabancı dil bilen, güzel sanatların her dalıyla ilgili bir sınıf her şeyiyle birlikte yok edilmişti. Bu aydınların, bu kuşağın yerini Anadolu'dan göçen eğitim olanağı bulamamış, kültür değerlerinden habersiz, feodal yapıdan gelen insanlarımız almıştır.

Kısacası bir diyalektik kırılma olmuş, feodal yapı karşını yitirmiştir. Toplum geçmişine sahip çıkamaz hale gelmiş. Vakıflar okullar iyi niyetli ama en azından bilgisiz ve yetersiz kişilerin elinde kalmıştır. Aradan 50-60 yıl geçmiş olmasına karşın bugün bile bu acı çekilmektedir.

Toplum çabalmasına rağmen yeterince kendi aydınlarını yetiştirememiştir. Mimar Sinanlar'ın, Balyanlar'ın, Güllü Agoplar'ın Mınakyanlar'ın, Nigoğos Ağalar'ın, Martayanlar'ın ve daha nicelerinin genlerini taşıyan torunları kültür ve sanat birikimleriyle birlikte yok edildi. Bu Türkiye için de ayrıca büyük bir kayıp olmuştur.¹⁵⁶

Varlık Vergisi ile ilgili gazetede yer alan bir başka önemli yazı da, 7 Aralık 2001'de Hrant Dink tarafından kaleme alınmıştır. Yılmaz Karakoyunlu'nun aynı isimli romanından uyarlanan “Salkım Hanımın Taneleri” filmi hakkında olan yazı, “film etrafında sürdürülen tartışmalara bir son nokta koymayı” hedeflemektedir. Varlık Vergisi yıllarında geçen olayları anlatan Karakoyunlu'nun romanından Etyen Mahçupyan tarafından senaryolaştırılan ve Tomris Giritlioğlu'nun yönetmenliğini üstlendiği filmin senaryosunda yapılan bazı değişikliklerin, filmin TRT tarafından gösterilmesi ile birlikte basında tekrar tartışılması üzerine yazılmıştır yazı. Dink, film ile ilgili olarak bazı karakterlerin romanda Yahudi iken, filmde Ermeni olmasının “bilinçli ve programlı bir girişim” olduğu yolundaki iddiaları yanıtlamaya çalıştığı

---

¹⁵⁶ Yervant Özuzun, “Acı Bir Kilometre Taşı Ve Kültür Kırımı”, *Agos*, 13 Kasım 1998.

yazıda, Türkiye’de Azınlıklar hakkında önemli çalışmalara imza atan Rıfat Bali’yle de bir polemige girmek durumunda kalır.

Basında Ermeni lobisinin çabaları ile ilgili çıkan iddiaların kaynağının Bali’nin film ile ilgili bir yazısı olduğunu ve Bali’nin “bildiği yolda yürümeye devam edeceği”ni söyleyen Dink’e göre “kendi geçmişiyle ve travmalarıyla hesaplaşmamış olan bu toplum, her demokratikleşme ivmesinde bu tarihi ve köklü travmasıyla tanışacak ve tekrar tekrar gündemine taşıyacak” diyerek Varlık Vergisi ile ilgili görüşünü de ortaya koymaktadır.

II.3.d.3. 6-7 Eylül Olayları¹⁵⁷

Türkiye siyasi tarihinde “6-7 Eylül Olayları” olarak anılan ve 1955 yılında 6 Eylül akşamı başlayıp 7 Eylül günü öğle saatlerine kadar süren saldırılarda 3 kişi yaşamını yitirmiş, gayrimüslimlere ait 5 binden fazla gayrimenkul tahrip edilmiştir.

6-7 Eylül’de yaşanan olayların kökeni Kıbrıs’a dayanmaktadır. 1950’li yıllarda EOKA tarafından başlatılan ve Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesini amaçlayan eylemler Türkiye açısından sorun olarak algılanmıyordu. İngiltere denetimindeki adada yaşananlar, Türk-Yunan ilişkilerini bozmamak için görmezden geliniyordu. Hükümetin bu duyarsız yaklaşımı, Hürriyet gazetesi tarafından değiştirildi. Gazete, Kıbrıs’taki Türklerin yaşadıklarını, EOKA’nın eylemlerini oldukça uzun bir süre birinci sayfasından duyurarak Kıbrıs’a duyarlı bir kamuoyu

---

¹⁵⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: M. Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam, İstanbul, 1993; Mehmet Arif Demirel, *6 Eylül 1955, Yassıada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam, İstanbul, 1995; Aziz Nesin, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, Adam Yayınları, 1987, İstanbul; Veli Yılmaz, “İstanbul’u Sarsan İki Gün 6/7 Eylül 1955”, *Özgür Gündem*, 6-7 Eylül 1992; Ali Çağatay, “6/7 Eylül 1955, İstanbul Böyle Çöktü”, *Aktüel*, 3-6 Eylül 1992, sayı 61; Yahya Koçoğlu, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, 2. Baskı, Metis, İstanbul, 2004; Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, Doğan Kitapçılık, 2005; Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6 - 7 Eylül Olayları*, İletişim Yayınları, 2006; Emine Gürsoy Naskali, *6 - 7 Eylül Olayları Davası Yassıada Zabıtları*, Kitabevi Yayınları, 2007.

yaratılmasını sağladı. Milli Türk Talebe Birliği ve Türk Talebe Federasyonu'nun Kıbrıs konusunda düzenlediği mitingler ile kamuoyunun en önemli gündem maddelerinden biri Kıbrıs haline geldi.

1955 yılına gelindiğinde, EOKA saldırıları nedeniyle Kıbrıs'taki Türklerin can güvenliği kalmamıştı. Türkiye bu nedenle 30 Haziran 1955'te İngiltere ve Yunanistan'la bir araya gelerek sorunun ele alındığı bir konferans düzenledi. Ancak toplantıda sonuca ulaşamadı. EOKA'nın Kıbrıslı Türklere yönelik saldırılarını giderek artırması ve can güvenliğinin kalmaması üzerine Türkiye, 23 Ağustos 1955'te İngiltere'ye nota vererek kanlı olaylar karşısında hareketsiz kalamayacağını bildirdi. Bunun üzerine 28 Ağustos 1955'te İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı Kıbrıs konusunda konferansa çağırdı. Konferans için Londra'ya giden Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, buradaki Kıbrıslı Türklerle görüşerek Türkiye'nin tezini savunan bir miting düzenlemelerini istedi. Londra Konferansı adı verilen görüşmeler başladıktan sonra yapılan mitinge 5-6 bin Kıbrıslı Türk katıldı ve gösteri, taşkınlık olmadan sona erdi. Konferans sürerken Türkiye'deki gazeteler, haberleriyle kamuoyunun Kıbrıs konusundaki duyarlılığını körükledi. Hatta gazeteler, Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki zengin Rumlardan Kıbrıs'a göndermek üzere para topladığını ileri süren haberlere yer verdi.

Bu gelişmeler sırasında 6 Eylül 1955 günü saat 13.00 haberlerinde radyodan, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberi verildi. Haberde, Türkiye'nin Selanik Konsoloslugu'nun da aynı bahçede bulunduğu belirtilirken

bombanın can kaybına yol açmadığı, sadece Atatürk'ün eviyle konsolosluk binasının bazı camlarının kırıldığı vurgulandı¹⁵⁸.

Selanik'teki bombalamanın İstanbul Radyosu tarafından 13.00 haberlerinde duyurulmasının ardından, Mithat Perin'in sahibi, Gökşin Sipahioğlu'nun yazı işleri müdürü olduğu İstanbul Ekspres "Yıldırım Baskı" ile olayı duyurdu. Dönemin teknolojisine göre olağanüstü bir hızla yapılan ve bir-iki saatte 290 bine ulaşan baskıda, olaylardan kısa süre önce kurulan Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin açıklamalarına da yer verildi.

Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin önyak olması ve diğer gençlik örgütleri, meslek kuruluşları, DP teşkilatı, bazı resmi ve gayriresmi makamların telkin ve teşvikiyle yerel kalabalıklar ve şehre dışarıdan getirilmiş olan kitlelerce 6 Eylül akşamı Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir yağma ve yıkım eylemi gerçekleştirildi. İlk saldırı akşam 19.00 sıralarında Şişli'deki Haylayf Pastanesi'ne yapıldı. Giderek kalabalıklaşan saldırganlar, Beyoğlu'na inerek önce Rumların, ardından ayırım gözetmeden gayrimüslimlerin ve hatta Türklerin dükkanlarını kırıp döktü ve yağmaladı.

Saldırıları Beykoz, Kadıköy, Bakırköy ve Adalar gibi birbiriyle kilometrelerce uzaklıkta olan yerleşim yerlerinde aynı anlarda başlamıştı. 7 Eylül sabahına kadar

---

¹⁵⁸ Yunanistan adli makamları, Atatürk'ün evinin bombalanması suçundan Selanik Başkonsolosluğu'nda kavas olarak çalışan Hasan Uçar'ı 2 yıl, Selanik Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Oktay Engin'i de 3 yıl 6 ay hapis cezasına mahkûm etmiştir.

Yargılama sırasında tutuklanan ancak kısmi hücrede geçen 9 ay 20 günün sonunda tutuksuz yargılanmak üzere tahliye edilen Oktay Engin, serbest kalır kalmaz Türkiye'ye iltica etmiştir.

Yunan vatandaşı olan Engin, gıyabında verilen mahkûmiyetten sonra Yunanistan tarafından Türkiye'den istendi ancak Türkiye bu isteği geri çevirdi.

Engin 1960 yılında Yassıada duruşmaları sırasında yeniden tutuklandı. Yapılan yargılama sonunda beraat etti. Yunanistan'da iken Milli Emniyet'e angaje olduğu ileri sürülen Engin ilerleyen yıllarda, önce kaymakam ve 1992 yılında da Nevşehir valisi oldu. 1999 yılında Bu görevden emekli oldu.

Engin, yıllar sonra verdiği bir röportajda olayla ilişkisi olmadığını, bombalamanın kendi üzerine yıkıldığını anlatacaktır (Dündar, 2002).

süren saldırılarda 3 kişi öldü, 30'dan fazla kişi yaralandı. Dükkânlara saldıranlar önce vitrinleri taşıyarak kırmakta ya da demir parmaklıkları kaynak makineleri ve tel makasları yardımıyla açmakta, ardından içerdeki alet ve makineler dışarı çıkarılarak paramparça edilmektedir. Kiliselerin içindeki kutsal resimler, haçlar, ikonalar ve diğer kutsal eşyalar tahrip edildiği ve yakıldığı gibi, bazen kilisenin tamamı ateşe verilir. Mahkeme zabıtlarına göre, 4 bin 214 ev, 1004 işyeri, 73 kilise, bir sinagog, iki manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar gibi yerlerin bulunduğu 5 bin 317 mekân saldırıya uğramıştır.¹⁵⁹ Azınlıklara ait ev, dükkan ve işyerlerine düzenlenen saldırıları engellemek için çaba gösterenler de Türk komşuları olmuş; güvenlik güçlerinin müdahaleden kaçındığı yerlerde çevre sakinleri kendileri müdahale ederek olayların çok daha fazla büyümesini engellemişlerdir.

Olayların başladığı saatlerde İstanbul'dan Ankara'ya dönmekte olan Başbakan Menderes, saldırıların kontrolden çıkması üzerine geri çağırıldı ve sıkıyönetim ilan edildi. İlk anda 3 bin 151 kişi yakalandı. Sonradan gözaltına alınanlarla birlikte bu sayı 5 bin 104'e yükseldi. Başlangıçta yetkililerin halkın Kıbrıs'ta yaşananlara tepkisi olarak değerlendirdiği olaylar, kısa süre sonra hükümet üyelerince 'komünistlerin tahriki' olarak yorumlandı. Basın da bu yorumu kabul etti. Ancak 12 Eylül Pazartesi günü Meclis olağanüstü toplanarak 6-7 Eylül Olayları'nı görüştü. Demokrat Parti'nin Rum milletvekili Hacopulos yaptığı konuşmada polislin olaylara seyirci kalışını gündeme getirdi. Daha sonra Başbakan Adnan Menderes ve

---

¹⁵⁹ Bu konuda farklı rakamlar verilmektedir. Hulusi Dosdoğru'nun Metin Toker'den yaptığı bir alıntıda 3584'ü Rumlara ait 5538 gayrimenkulun yıkıldığından söz ediliyor. Bunlar arasında İstanbul'daki Rumlara ait 74 kilisenin 70'inin yakıldığı, ayrıca tahrip edilen binalar arasında 1 havra, 8 ayazma, 2 manastırın da bulunduğu belirtiliyor. Mehmet Arif Demirel ise çalışmasında toplam 5622 binanın tahrip edildiği belirtiliyor.

Fuat Köprülü de bu görüşü kabul ederek kolluk kuvvetlerinin milliyetçi bir gösteri olduğu kanısıyla hareketi bastırmadığını söylediler.

Olaylar ile ilgili olarak haklarında dava açılanlar aralarında Aziz Nesin, Nihat Sargın, Kemal Tahir, Asım Bezirci, Hasan İzzettin Dinamo ve Hulusi Dosdoğru gibi sol kökenli aydınlar, gazeteci ve yazarlar oldu. Dava, kamuoyunun merakını giderdikten sonra hızını yitirdi ve yargılananlar olaylarla ilişkili görülmeyle beraat ettiler. “Kıbrıs Türktür Cemiyeti” de mahkeme kararıyla kapatıldı.

Olaylar sonunda yaklaşık 150 milyon TL hasar meydana geldiği söylenmektedir. Bu rakam, dönemin döviz kuruyla 54 milyon Amerikan Doları'na eşdeğerdir. Hükümet, zarara uğradıklarını tescil ettirenlere toplam 60 milyon TL tazminat öder.

27 Mayıs 1960 askeri hareketinden sonra, 1955’de yaşanan olaylar Yassıada yargılamalarının da gündemine oturur. Yassıada’da 6-7 Eylül olayları bu kez tamamen DP iktidarının hazırladığı bir tertip olarak sunulur ve sorumlu tutulan DP yönetimi, 6-7 Eylül olayları nedeniyle de cezalandırılır.

Agos, 6-7 Eylül 1955’de yaşanan olaylar ile ilgili olarak hem haber hem de yorumlara yer verir. 6 Eylül 1996 tarihli sayısında “Ders Alınacak Tarih” başlıklı haber ile Mete Tunçay, Yılmaz Karakoyunlu, Turan Güneş, Hulusi Dosdoğru gibi aydınların olaylar ile ilgili yorumlarına yer verir.

5 Eylül 1997 tarihli sayısında “Bu Tarih Bir Daha Yaşanmasın” başlıklı haberde “Asıl kaynağını Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan alan

olay, Yunanistan aleyhine bir gösteri biçiminde başlamış, taşkın halkın amansız bir servet düşmanlığına dönüşmüştü.” denilir ve 47 yıl önce yaşanan 6-7 Eylül olaylarının bugüne kadar hafızalardan silinmediği vurgulanır.¹⁶⁰

Olayların yıldönümüne denk gelen sayılarda, olup bitenin bir daha yaşanmaması için birinci sayfadan verilen haberler, ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Yervant Özuzun 8 Eylül 2000 tarihli yazısında dönemin iktidarının bu olaylardan dolayı mahkum edildiğini, olayların resmen belgelendiğini ama yakın tarihimizi öğreten hiçbir yerde yerini alamadığını söyler:

6/7 Eylül olayları yakın yıllara kadar tabu sayılmış (istisnalar dışında) ne basınıımızda yazılmış ne de sözü edilir olmuştur.¹⁶¹

7 Eylül 2001 tarihinde “Ülkemi O Gün Batırdılar” başlıklı yazısı ile Yervant Gobelyan, 1955 yılında yaşadıklarını anlatır. Gobelyan’a göre ülke ekonomisini 6-7 Eylül olaylarını başlatanlar batırmıştır ve Türkiye’nin “belki de bu güne kadar belini doğrultamamasına sebep” olmuşlardır.¹⁶²

5 Eylül 2003 tarihindeki Agos’da Dink, “Elliye iki kala” başlıklı yazısında 2005 yılına iki kala yani 6-7 Olaylarına ilişkin 50 yılın dolmasına iki kala Türkiye devletinin ve ulusunun bu acılı gününü anmak için bazı girişimlerde bulunmasını ister.

2 Eylül 2005 tarihli Agos, 50. yılında olayları manşete taşır ve yaşananı Vandalizm olarak adlandırır. 1915 Olayları konusunda kesin bir anlaşma olmadığını;

---

¹⁶⁰ Gazetenin haberi hazırlarken bir hesap hatası yaptığı da görülmektedir. Olaylar haberin yayımlandığı tarihten 47 değil 42 yıl önce yaşanmıştır.

¹⁶¹ Yervant Özuzun, “Bize farklılığımızı hatırlatan olaylar”, *Agos*, 8 Eylül 2000.

¹⁶² Yervant Gobelyan, “Ülkemi O Gün Batırdılar”, *Agos*, 7 Eylül 2001.

ama 6-7 Eylül'ü hemen hemen herkesin bir "kara gün" olarak kabul ettiğini belirten haber yöneticilerden ve halktan bu gün için demokrat ve saygın bir duruş ister:

Şimdi madem bu vakanın 50. yıldönümü yaşıyor, kamuoyundan hatta niçin olmasın Devlet'ten, Hükümet'ten demokrat ve saygın bir duruş beklemek hakkımızdır.

Fena mı olur sayın Cumhurbaşkanımız ya da Başbakanımız 6-7 Eylül'ün 50. yılı vesilesiyle o tarihlerde yaşanmış olan olaylar için birer mesaj yayınlasalar ve üzüntülerini belirtseler.

Dünya da görse ki Türkiye tarihte yaşanmış bir vakayı haksız olarak idrak etmişse, bunun için pekala en yüksek organları vasıtasıyla dahi üzüntüsünü belirtebilir.

Fena mı olur kitle örgütleri, sendikalar, öğrenci dernekleri, ve sivil örgütlenmeler 6-7 Eylül'de el ele verseler de İstiklal Caddesi'nde bir yürüş yapsalar ve 50 yıl önceki kuşakların aksine o caddedeki tüm işyerlerine bu kez çiçek atsalar.

Yoksa böyle bir tavır için 50 yıl daha mı beklemek gerekiyor.¹⁶³

II.3.e. Ermeni Cemaatinin Sorunları

5 Nisan 1996 tarihinde resmi olarak yayın hayatına başlayan *Agos*'un öncelikli amaçları arasında, Ermeni toplumunun ve genel olarak Türkiye'de yaşayan azınlıkların her türlü etnik, dinsel, kültürel haklarının korunması, bu toplulukların topluma uyum sağlaması, kimliklerinin korunması ve ifade edilmesi, bu alanlarda yaşanan sorunları Türkiye'nin gündemine taşıyarak ve bu sorunların çözümüne yönelik istek ve önerilerde bulunması vardır. *Agos*, Ermeni cemaatinin sorunlarının çözümünde kendini bir araç olarak görmektedir.

Dink, "Sorunlarımızın içi dışı" başlıklı yazısında Türkiye Ermenilerinin sorunlarını dış ve iç sorunlar olmak üzere ikiye ayırır: Dış sorunlar devletle cemaat ilişkilerinden kaynaklanan "36 Beyannamesi Sorunu", "Vakıf yönetimi ve seçim sorunları"dır. İç sorunlar "cemaat okullarındaki eğitim ve öğretim düzeyinin yetersizliği", "Ermeni dilinin öğrenilememesi ve kullanılamaması"dır. Dink daha

---

¹⁶³ "Vandalizm", *Agos*, 2 Eylül 2005.

sonraki yazılarında sıklıkla ele alacağı “kilise ile ilgili konuları” bu yazısında sorun olarak değerlendirmez.¹⁶⁴

27 Haziran 2003 yılında “*Agos*’un Merceğinden” sayfasında “Geçen yıldan bu yana ne değişti?” sorusuna yanıt aranır. Türkiye’de son bir yıldır, azınlık toplulukları ile ilişkilerinde göze çarpan her hangi bir ilerlemenin olmadığı, siyasi iktidarın tüm iyi niyetine ve Meclis’te kanunlarının geçmesine karşın, bu kanunları uygulayacak bürokrasinin aksi yönde, sürekli sıkıntılar yarattığı vurgulanır. AB karşıtlarının Türkiye’de herhangi bir ilerlemenin yapılmadığını kanıtlamak için gayret sarf ettiklerini savunur.

“Birbirinden bağımsız gibi görünen tüm sorunların temeli ise Ermeniler’i bu ülkenin asli vatandaşları değil, yabancı öteki gibi gören ve her an ülke güvenliği için tehlikeye dönüşebilecek potansiyel “iç mihrak” olarak değerlendiren zihniyettir. Bu zihniyet değişmedikçe yüzeysel düzenlemelerle fazla bir mesafe kaydedilemeyeceği açıktır. Türk aydın kesiminin Ermeni tarihi, sorunları ve kültürünü öğrenme, tartışma isteği ve Ermeni toplumunu ülke için bir zenginlik olarak görme eğilimi, tabandan tavana doğru yükselen sağlam bir talep olarak gelecek umut vermektedir. Kuşkusuz farklılıklarını servet olarak değerlendiren bir Türkiye’nin AB’ye katacağı pek çok yeni değer olacaktır.”¹⁶⁵

Agos Türkiye’deki Ermeni toplumunu bezdiren sorunların temel olarak devletin bu kesime karşı uyguladığı “ayırma politikası”ndan kaynaklandığını söyler. O yüzden, öncelikle Türkiye Ermeni toplumunun tanımlanması gerekmektedir. Devlet tarafından dayatılan ve dinsel bir kimliği ifade eden “cemaat” kavramının

¹⁶⁴ Hrant Dink, “Sorunlarımız içi dışı”, *Agos*, 30 Nisan 1999.

¹⁶⁵ “Geçen yıldan bu yana ne değişti?”, *Agos*, 27 Haziran 2003.

aşılması gerekir. Toplumun dini önderi Patrik Hazretleri'nin cemaat kavramını özellikle benimsemesi ve içselleştirmesi, bu kavramın karşısına “sivilleşme”, “şeffaflaşma” gibi laik önerilerle çıkanları “kendisine bağlı, bağlı olmayan cemaat üyeleri olarak ikiye ayırması cemaat kavramı üzerinden yürüyen yapılanmanın temel nedenidir. *Agos*'a göre Ermeni toplumu sivilleşmeli, şeffaflaşmalı, entelektüel açılımı ve cesareti sağlanmalı eğitim sorunları aşılmalı, Ermenice yayın yapan bir radyo kurulmalıdır.¹⁶⁶

Bu başlık altında Dink'in yazısında sıraladığı cemaat sorunları ele alınacak ve bu sorunlar karşısında gazetenin bakış açısı sergilenmeye çalışılacaktır.

II.3.e.1. 1936 Beyannamesi Sorunu

Osmanlı millet sisteminin bir parçası olan Ermeni cemaatinin, “var olan mal varlığını korumak”, “geliştirmek ve yaşatmak” için Osmanlı hukuk sistemine uygun bir şekilde oluşturdukları vakıflar, cumhuriyetin ilanının ardından yapılan çeşitli hukuksal düzenlemelerle bir sorun olarak günümüze dek gelmiştir.

Osmanlı hukuk sisteminde vakfın kurulması için gereken “vakfeden” unsur azınlık vakıflarının en önemli sıkıntısıdır. Aynı bölgede yaşayan gayrimüslim tebaa o bölgede faaliyet göstermesi için kurmuş olduğu ibadethane, okul vb. kurumlara ait taşınmazları, kurdukları vakıflar aracılığıyla Osmanlı devletinin müsaderesinden kurtarmışlar, İslam hukukuna uygun olması için de “vakfeden” olarak Hz. İsa, Hz. Meryem, Melek Cebrail gibi dinsel kişilikleri göstermişlerdir.¹⁶⁷ Cumhuriyetin

---

¹⁶⁶ “Sivil Girişimlere İhtiyacımız var”, *Agos*, 4 Temmuz 2003.

¹⁶⁷ Diran Bakar, “Cemaatin atardamarları: Vakıflar”, *Agos*, 13 Aralık 1996.

ilanının ardından vakıflara uygulanan hukuksal düzenlemeyi Oran şöyle anlatmaktadır:

Vakıflara el koyarak şeriatçılığın ekonomik temelini yok etmeye kararlı olan Atatürk, Haziran 1935 yılında, o günkü biçimiyle bir devrim yasası olan 2762 s. Vakıflar Kanununu çıkardı. Ertesi yıl da taşınmazlarını (gayrimenkullerini) saptamak için tüm vakıflardan birer mal beyannamesi istedi. 1936 Beyannamesi işte budur. Fakat Atatürk bu projeyi uygulayamadan ölecektir.

1970'lerde Kıbrıs sorunu yüzünden Türkiye'de Rumlar başta olmak üzere gayrimüslim vatandaşlar aleyhine bir hava doğunca, VGM gayrimüslim vakıflarına yazı yazdı: "Vakıf Senetlerinizi getirin; taşınmaz edinmenize izin veren hüküm var mı, görmek istiyoruz". Cevap verdiler: "Bizim Vakıf Senedimiz yoktur, çünkü her birimiz padişah fermanlarıyla kurulduk". VGM cevap verdi: "O halde, sizin Vakıf Senediniz 1936'da verdiğiniz beyannamedir. Bu beynamede taşınmaz edinme hükmü yoksa, o tarihten bu yana edindikleriniz usulsüzdür, geri alırız". Gayrimüslim vakıfları itiraz ettiler: "O beyanname sadece bir taşınmaz listesidir, mal edinip edinmemeye ilişkin hüküm taşıyamaz"ki". VGM dinlemedi. O zamandan bu zamana da, 36'dan sonra edinilmiş mallarını ellerinden alıyor. Bilâbedel!

Agos, kamuoyunda "36 Beyannamesi" olarak bilinen azınlık vakıflarının mülk edinememe sorununu gazetenin haber ve köşe yazılarına taşıyarak, gündemde tutma çabası içerisine girmiştir. Gazete özellikle 1997 ile 2002 yılları arasında bu konuyla ilgili yaşanan her türlü sorunu ve gelişmeyi çoğunlukla gazetenin manşetine taşıyarak, kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır.

2002 yılında Avrupa Birliği 3. Uyum Paketiyle, Vakıflar Kanunu değiştirilmiş ve gayrimüslim vakıflarının Bakanlar Kurulu kararıyla mülk edinmelerine izin verilmiştir (Oran, 2006:27).

Agos, azınlık vakıflarının mülk edinememe sorununu çözmek için, yöntem olarak sorunu kamuoyunun bilgisine ve dikkatine sunmayı, sorunu demokrat kişi ve kuruluşlarla paylaşmayı seçtiğini açıklar. 28 Şubat 1997 tarihinde "Sırada Bomonti Mihitryan mı?" manşetiyle bir Ermeni okulunun daha 1936 Beyannamesi tehdidi altında olduğunu dile getirir. Daha sonra dönemin Şişli belediye başkanı Gülay Atığ'ın, Karagözyan arsasını istimlak etme girişimini manşetine taşıyarak istimlakın kaldırılmasını sağlar. 25 Temmuz 1997 tarihli "Dayatan Sorunlar" manşetiyle de Karagözyan arsasına istimlak teşebbüsünün azınlıkların önemli bir sorununu tekrar su yüzüne çıkardığını, 1970'li yıllardan bu yana hiçbir azınlık vakfının mülk ya da akar sahibi olmaya, bir mülk

bağışı kabul etmeye hakkı olmadığını dile getirerek, sorunu bir kez daha tüm ayrıntılarıyla gündeme taşır. *Agos*'un ulusal basının yayın konuları ile ilgili haberleri taşıdığı basın yayın sayfalarında 36 Beyannamesinin tartışıldığını görürüz.

13 Kasım 1998 tarihli sayısında *Agos* konuyu bir kez daha manşetine taşır. 36 Beyannamesini “Demoklesin Kılıcı” olarak nitelendirerek Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün cemaat vakıf mülklerine dava üstüne dava açtığının haberini verir. 5 Şubat 1999'da ise *Agos* “Okula tahliye eşyalar sokakta” manşetiyle Bomonti Mihitryan Okulu'nun 36 Beyannamesi'ne yönelik bir kararla yeni sahipleri tarafından apar topar tahliye edildiğini, eşyalarının sokağa döküldüğünü okuyucuya iletir. Uzun bir süre *Agos*'un manşetlerine bu konuyla ilgili olaylar yazılır. Sorunun çözümü için 12 Mart 1999'da “Devletten çözüm bekliyoruz” manşetini kullanarak aynı sayıdaki başyazısında yaklaşmakta olan genel ve yerel seçimler dolayısıyla gazeteyi ziyaret eden parti heyetlerine nasıl bir açıklamada bulunacağını söyler:

Kurumlarımıza yönelik bu tür siyasi ziyaretlerden yararlanmalı, misafirlerimize sorunlarımızı aktarmalıyız. Şu sıralar aktaracağımız başlıca sorun “36 Beyannamesi” gerekçesiyle içine düşürüldüğümüz bu haksız durumdur. Sorunun çözümünde rol oynayacak en önemli etken kamuoyunun bilgilendirilmesi olacaktır.

Bu alanda yönetici ve siviller olarak hepimize ayrı ayrı görevler düşmektedir. Zulamızda sorunlarımızı anlatan iki satırlık bir raporu her an muhakkak bulundurmalı, gerekli gördüğümüz tüm kişi ve kurumlara iletmeliyiz.

Haksızlığı kabul etmeyecek bir kamuoyu, bu sorunun çözümünde önemli rol oynayacaktır. Bu sayede belki yıllardır değişik bahaneler yaratarak kurumlarımızın mülklerini ellerimizden alan zihniyet, bu kez bir çözüm üreterek bize haklarımızı geri verebilecektir.¹⁶⁸

Agos 9 Nisan 1999 tarihinden itibaren ikinci sayfasında “36 Beyannamesi Kurbanları” adıyla bir dizi yayına başlar. Gazete kendi ifadesiyle Türkiye kamuoyunun değil, Ermeni cemaatinin de büyük çoğunluğunun bilgisi dışında kalan 30'u aşkın kaybedilmiş mülkü haftalar süren bir dizi yazısıyla açıklar.

¹⁶⁸ “Vicdan İsyân etmedikçe...”, *Agos*, 12 Mart 1999.

Hrant Dink'e göre 36 Beyannamesi sorunu ve genelinde azınlık haklarının ihlali bir demokratikleşme sorunudur. Aralık 1999'da ATV'de yayınlanan "Kaybolan Renkler ve Azınlıklar" konulu Siyaset Meydanı'na katılan Dink, "Tuzla Ermeni Çocuk Kampı" olayından hareketle, devleti eleştiren söylemle "36 Beyannamesi" sorununu kamuoyuna sunar. Dink'e göre, bu program, sorunun çözümü için bir dönüm noktası olmuştur.

9 Kasım 2001 tarihli "Yargıdan ümit kesildi" manşetiyle Agos, Yedikule Surp Pırgiç Hastanesi Vakfı ile Samatya Kilisesi Vakfı aleyhinde açılan davaların kaybedilmesini insan haklarına, demokrasiye, eşit yurttaşlık anlayışına aykırı bir tutum olarak değerlendiriyor ve Yargıtay kararını şöyle açıklıyordu: "Azınlık Vakıfları 1936 Beyannamelerinde vermiş oldukları liste dışında sonradan mal edinemezler, yer satın alamazlar, mülk bağış kabul edemezler. Bu tür mülkler ellerinden alınır."

Bu durum karşısında Agos, "Çözümü Meclis Üretmeli" başyazısıyla çözümü TBMM'den bekler ve azınlıklara ayırım yapıldığından söz eder:

Eğer bir ülkede bağımsız yargıya da güvenilmeyecekse neye güvenilecek? Ermeni cemaati 36 Beyannamesi denilen baş belası uygulama nedeniyle büyük sıkıntılar yaşamakta, bu sıkıntılar da yazık ki yargı eliyle yaşatılmaktadır.

Bugüne değin bu sorunun çözümünü ülke içersindeki yargı erkinde arayan cemaat, bundan böyle, istemediği halde, hakkını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde arayacak.

Ne var ki bu da bizlerin arzuladığı bir çözüm değil.

Azınlıkların bu sorununda çözümün esas adresi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Meclis'ten çıkarılabilecek yeni bir yasa ile Azınlık Vakıfları'nın bu konudaki sıkıntılarını bütünüyle ele alınıp günün şartlarına uygun, yeni ve olumlu bir düzenleme getirilebilir.

Avrupa Birliği'ne sunulan raporlarda Azınlıkların yakınmalarının Lozan çerçevesinde ele alınarak tekrar gözden geçirileceği belirtildi. Bizler Lozan'dan çoktan vazgeçtik. Türkiye Cumhuriyeti'nin yasaları ayırım yapılmaksızın uygulansın, yeter'diyoruz.

Bu konudaki taleplerimiz esas olarak hukuk normlarına sokulamayacak kadar temel ve doğaldır, hak olarak tanımlanması dahi bizlere yapılmış bir haksızlık sayılmalıdır. Siyasilerimizden ellerini vicdanlarına koyup hareket etmelerini bekliyoruz.¹⁶⁹

Gazete 23 Kasım 2001 tarihli sayısında “Sayın Cumhurbaşkanımız” başlığıyla manşetten verdiği bir açık mektupla sorunun cemaatin sosyal yaşamını ve varlığını tehdit eden boyutunu ve sorunun Avrupa Birliği nezdinde gündeme gelmiş olmasının verdiği rahatsızlığı dile getirir.

Vakıflar Kanunu’na ilişkin bir dizi değişiklik içeren kanun tasarısı hükümet tarafından hazırlanarak Meclis’e sunulacak hale gelince, Agos’un bir sonraki 28 Aralık 2001 tarihli manşeti “Yeni Yıl müjdesi” şeklinde olur. Fakat cemaat vakıflarına ilişkin öngörülen kanun taslağı ayrıntısıyla incelediğinde, getirilen yeni düzenlemede de devletin keyfi tutumundan vazgeçmediği ileri sürülür.

8 Şubat 2002 tarihli Agos’ta “İnadına haksızlık” manşetiyle açılan yeni bir davanın haberi verilir. Hazine tarafından Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi’ne açılan davayla, Bakırköy’deki bir gayrimenkulün tapu kaydının tali ve hazineye devri istendiğini okuyucuya iletir. Agos bu yeni gelişmeyi “Çapsız sorunlar” başlıklı başyazısında şöyle değerlendirir:

Türkiye’de uyum yasalarının tartışıldığı bir süreçte ve demokratikleşme açısından ileri adımlar atma yönünde sancılar yaşanırken, yerleşik zihniyetin devletin üst kademeleri ile alt kademeleri arasında algılayış açısından bir frekans farklılığı arz ettiği daha net bir şekilde anlaşılıyor. Bu farklı algılayışların son örneği Azınlık Vakıfları’na ilişkin yasa tasarısının gündeme alındığı bir süreçte, bürokrasinin alt kademesinin inadına haksızlık şiarıyla kendi bildiğini okumaya devam etmesi ve vakıf gayrimenkullerine yönelik dava üstüne dava açmasıyla yaşanıyor.

Ne var ki tüm bu olumsuz gelişmeler bizim en nihayet bu sorunun çözüleceği ve ülkeye yaraşır uygulamaların yürütüleceğine ilişkin inanç ve direncimizi kıracak güçte değil. İnancımız o ki, ülkenin demokrasisi, eninde sonunda bu haksızlıkları ortadan kaldıracak ve hakkımızı bize teslim edecek.¹⁷⁰

¹⁶⁹ “Çözümü Meclis Üretmeli”, *Agos*, 9 Kasım 2001.

¹⁷⁰ “Çapsız Sorunlar”, *Agos*, 8 Şubat 2002.

2002 yılı Temmuz’unda Avrupa Birliği 3. Uyum Paketiyle, bir süredir gündemde olan Vakıflar Kanunu TBMM tarafından değiştirilmiş ve gayrimüslim vakıflarının Bakanlar Kurulu kararıyla mülk edinmelerine izin verilmiştir.

2 Ağustos 2002 tarihinde *Agos*, “Bir direnişin öyküsü” başlığıyla “36 Beyanname” ile ilgili yayına başladığı andan itibaren manşete taşıdığı haberlerin kısa bir özeti yaparak sorunun çözümündeki payını kutlar.

Avrupa Birliğiyle Uyum Yasaları adı altında Meclis’e getirilen yasa paketinde, düzenlemelerin bir yönetmelik ile yapılması kararlaştırılmıştır. Hükümetin yönetmeliğın hazırlanma aşamasında azınlık temsilcilerinin de fikirlerini alması, gazetede 6 Eylül 2002 tarihinde “Yönetmelik Çalışması Hızlandı” başlıklı haberle övülür. 13 Eylül 2002 tarihli “Yararlı Bir Görüşmeydi” başlıklı haberde de hükümet yetkilileri ile yapılan görüşmenin ne derece faydalı olduğundan söz edilir.

Ekim ayında yönetmeliğın *Resmi Gazete*’de yayınlanmasından sonra gazete, hazırlık aşamasında övgüyle söz ettiği yönetmeliği, eski uygulamadan farksız olarak değerlendirir. 11 Ekim 2002 tarihli “Yönetmelik Yasayı Boğdu” başlıklı haberde, vakıfları bürokrasinin eline teslim eden bir yasal düzenleme olarak tanımlanır yönetmelik. Gazetenin vakıf yönetimlerine önerisi yönetmeliğın iptali için mahkemeye başvurularıdır.

3 Kasım 2002’de Türkiye genelinde yapılan seçimlerde AKP’nin birinci parti olmasının ardından, 18 Kasım 2002 tarihinde 58. Hükümet Abdullah Gül başbakanlığında kurulur. AKP Genel Başkanı Recep Tayip Erdoğan, seçimlerin ardından yaptığı açıklama ile yönetmeliğın iptal edeceğini açıklar. Gazete 22 Kasım’da Başbakan Abdullah Gül’e hitaben yazdığı açık mektup ile yönetmeliği

eleştirerek değiştirilmesini ister. 13 Aralık 2002 tarihli gazetede “Kanun Düzeldi” başlıklı haberde Gül hükümetinin 1. uyum paketi ile yapılan yasal düzenlemeyle azınlık vakıflarına mülk edinme hakkının bu kez daha da genişletilerek ve beklentilere uygun olarak yeniden meclisten geçirildiğini söyler.

24 Ocak 2003 tarihinde “Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Edinmeleri Hakkında Yönetmelik”, *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girer. Gazete 31 Ocak 2003 tarihli gazetede “Şimdi daha olumlu” başlıklı haberle okurlarına yeni gelişmeyi duyurur.

Avrupa Birliği'ne uyum süreci sırasında azınlık haklarına ilişkin çıkan yasaların uygulamaya geçmesi de *Agos* tarafından yakından takip edilir. 17 Haziran 2005 tarihli başyazıda Yeni Vakıflar Yasası'nın azınlıkların pek çok beklentisine yanıt verdiğini “vakıfların elinden mahkeme kararıyla alınmış olan mülklerin iadesi ya da tazmini konusunda yetersiz” olduğunu ileri sürer. Bu yüzden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gidileceğinin, bunun da sorumlusunun devlet olacağını altını çizer.¹⁷¹ 10 Kasım 2006 tarihinde “Düşe Kalka” başyazıda vakıflar yasasına ilişkin mülk edinme konusunda istenilenin olduğu haberi verilir.

II.3.e.2. Vakıf Yönetimi ve Seçim Sorunları

Agos ilk sayısından itibaren cemaat vakıflarının yönetiminin belirlenmesi için yapılan seçimlere ilgi göstermiştir. İç İşleri Bakanlığı'nın vakıf yöneticilerinin vakfin bulunduğu bölgede bulunma zorunluluğunu arayarak seçimleri iptal etmesi, yenilemesinin yanı sıra 1997 yılından itibaren vakıf yönetimlerine aday birden çok

---

¹⁷¹ “Biz'e ve Devlet'e düşen”, *Agos*, 17 Haziran 2005.

listenin ortaya çıkması demokrasinin yaşama geçirilmesi anlamıyla gazete tarafından gündeme taşınmıştır.

25 Nisan 1997 tarihli gazetenin Agos imzalı başyazısında bu sorunun gazetede ağırlıklı olarak yer bulma nedeni şöyle açıklanıyordu:

Birkaç haftadır seçim yazıyoruz, birkaç hafta daha yazacağız da. Bunun için okurlarımızdan anlayış bekliyoruz. Çünkü bu seçimler gerçekten önemli. (...) Artık bundan sonrası genciyle yaşlısıyla tüm cemaat üyelerinin görev sorumluluğu alanına giriyor. Özellikle seçmenlik hakkını elde etmiş gençlerimizin bu görevden kaçınmamaları, seçmen listesinde isimlerini kontrol ederek 4 Mayıs'ta kimi arzuyorlarsa ona oy vererek seçimlere katılmaları, geleceğimizin sigortasının temel göstergesi olacak.¹⁷²

Dink de her yıl Mayıs ayında gerçekleşen vakıf seçimleri ile ilgili kaleme aldığı başyazılarında, oy verme bilincinin gelişmesinin cemaatin kendine ait sorunları çözmeye katkıda bulunacağını; bu yolla oluşturulacak olan demokratikleşmenin hem cemaatin diğer kurumlarına yansiyebileceğinin hem de ülkenin demokratikleşmesine destek olacağını altını çizmektedir.

Agos, cemaatin belini büken en büyük sorun olarak nitelendirdiği vakıf yöneticilerinin seçim bölgesinde ikamet etme zorunluluğunu sık sık gündemine getirmekte ve cemaati bu sorunun çözümü için çaba sarf etmemekle eleştirmektedir. Yervant Özuzun, "Kanun Önünde Eşitlik" başlıklı yazısında bu durumun neden sorun edildiğini şöyle açıklamaktadır:

Türkiye'de binlerce hatta on binlerce kişi dernek ve vakıf yöneticileri, sendika ve meslek kuruluşlarının yöneticileri, milletvekilleri belediye başkanları il ve belediye meclis üyeleri seçimle göreve gelirler. Keza Ermeni (azınlık) Vakıf yöneticileri de seçimle görev alırlar.

Ancak onlardan hiç kimseden istenmeyen farklı bir şey istenir. "Hangi kurumda görev alacaksın o kurumun çevresinde oturacaksın" denir. Daha önce yalnız milletvekilleri, belediye başkan ve meclis üyeleri için böyle bir koşul vardı. Bu yasa değişti. Türkiye'de artık böyle bir uygulama yok. Ama Ermeni kurumları için idari bir kararlar "Geleneklerimiz böyle" diye uygulanmasını istiyorlar.

---

¹⁷² "Haftanın Görevi", *Agos*, 25 Nisan 1997.

Doğru, gelenekler öyleydi ama geleneklerin oluştuğu yıllarda konut alanı olan yerler şimdi şekil değiştirdi. Sosyal içerikleri, donatı şekilleri değişti. Mesela Beyazıt, Laleli, Kumkapı, Gedikpaşa karesinde 4 okul-kilise vakfımız var. Buna karşın bölge konut alanı olmaktan çıkmış, Turizm-ticaret, küçük sanayi alanı olmuş. O çevrede yöneticilik niteliklerine sahip aday bulunamıyor.

Ama o kiliseyi kendi kilisesi olarak benimseyen, okulunda çocuğunu okutan, kilisesinden cenazesini kaldıran, dini nikahlarını kıydıran, vaftizini yaptıran ama gelişen büyüyen İstanbul'un bir yeni semtinde oturan binlerce kimse var. Üstelik yeni kilise ve okul açımına izin verilmez. Cemaat o okul ve kiliseyi yaşatmak zorundadır. Aday olup seçimlere girerler, seçilirler. Yetki belgeleri verilmez, ilgililere durumu anlatırsınız “Gümrük birliğine giren bir ülkede böyle şey olur mu? Bize bildirmeszeniz nereden bilelim, bir dilekçeyle talep edin” derler... Bu böyle sürüp gider...¹⁷³

II.3.e.3. Cemaat Okullarındaki Eğitim ve Öğretim Düzeyinin Yetersizliği

Türkiye Ermenilerinin eğitim ve öğretim sorunları Agos'un tartışmaktan kaçınmadığı önemli konu başlıklarındandır. Devletin azınlık okullarına yönelik politikası, cemaat okullarının ve bu okullarda okuyan öğrenci sayısının azlığı, okullardaki öğretmen ve materyal eksikliği, vakıf yönetimleriyle öğretmenler arasındaki sorunlar gazetenin eğitim ve öğretim ile ilgili eleştirdiği problemlerdir. Gençleri Ermeni kimlik ve kültürünün taşıyıcısı olarak gören Agos bu problemlerin bir an önce çözümlenmesini ister.

Eğitim sorunları okulların açılacağı Eylül ayları ile, üniversite sonuçlarının açıklandığı tarihlerde gazetenin gündemine taşınır. Yayına ilk başladığı 1996 yılında cemaatin eğitim sorunlarına daha fazla ağırlık veren Agos, “Agos'un Merceğinden Eğitim Soruşturması” adlı yazı dizisinde okul ve vakıf yöneticileri, öğretmen, öğrencilerle konuşarak, sorunları gündeme taşıyarak çözümlenmesini aramıştır.

---

¹⁷³ Yervant Özuzun, “Kanun Önünde Eşitlik”, *Agos*, 20 Haziran 1997.

21 Haziran 1996 tarihinde “Okullar dar geliyor” manşetiyle Milli Eğitim Bakanlığı’nın “Özel Eğitim Kurumlarına İlişkin Standartlar Yönergesi”nin¹⁷⁴ azınlık okullarında kontenjan sorunu yarattığı haberi verilir. 4 Kasım 1985 tarihinde kabul edilen “Standartlar Yönergesi”nin azınlık okulları için oldukça zorlayıcı olduğunun belirtildiği haberde, okulların çoğunun mekan ve kullanım açısından uygun olmadığı, şartların uygunlaştırılabilmesi için de maddi, yasal vb. engellerin aşılması gerektiği vurgulanır. Yönergede devletin resmi okullarında uygulanmayan; ancak azınlık okullarında uygulanması talep edilen kontenjan şartının pek çok öğrencinin açıkta kalmasına yol açabileceği uyarısı yapılır.

26 Temmuz 1996 tarihinde “Cemaran kapanıyor” manşetiyle verilen haberde cemaat okullarındaki öğrenci azlığının okulun kapanmasını gündeme getirdiği açıklanır. Aynı sayıda Hrant Dink “Zorunluluklar neyi zorluyor” başlıklı yazısıyla Üsküdar’daki ve giderek Türkiye’deki cemaat okullarının sayısının azalıp teke inmesinden korkar. Bir an önce eğitim sorunlarına öncelik verip bunlara çözüm aranması gerektiğinin altını çizer. Ermeni cemaatine seslenerek çocukların cemaat okullarında kalması için her şeyin yapılması gerektiğini vurgular. Lozan’da kendilerine tanınan temel haklara sahip çıkmalarını isteyen Dink, ülkede uygulanan eğitim sistemini de şöyle eleştirir:

Diyeceksiniz ki “Bunları söylüyorsun ama hangi ülkede yaşadığını bilmiyor musun? Bunları yapmak istesek dahi, devlet bu imkanı bize tanır mı?” Doğrusu süregelen uygulamalar bu soruyu haksız olarak nitelememize engel. Ancak sorumluluğu sadece bu haksız uygulamaların sırtına yüklemek de bizleri mazur göstermez.¹⁷⁵

¹⁷⁴ “Özel Eğitim Kurumlarına İlişkin Standartlar Yönergesi”, özel eğitim kurumlarının tesis ve binalarında uyulması gereken standartlar ve bulunması gereken araç ve gereçlere ilişkin bir yönetmeliktir. Okul yeri seçiminden, okul arsasının genişliğine; derslik sayısından, merdivenlerin biçimine, okulda bulunması gereken araç gereçten bahseden ve bunları belli standartlara bağlayan yönergenin en önemli maddesi öğrenci başına düşen kullanım alanıdır. Türkiye’deki Azınlık cemaatlerine ait okullar Milli Eğitim Bakanlığı’nın bu yönergesine tabidirler.

¹⁷⁵ Hrant Dink, “Zorunluluklar neyi zorluyor?”, *Agos*, 26 Temmuz 1996.

Temmuz 1996'da Getronagan Lisesi'nde öğretmenlerle yöneticiler arasında yaşanan sorunun kayıtlara bir hafta kala öğretmenleri toplu istifaya kadar götürdüğü haberi 16 Ağustos 1996 tarihinde “İpler Kopuyor mu?” başlığıyla verilir. Arus Yumul cemaat okullarındaki yönetim kurulu ile öğretim kadroları arasında yaşanan problemin nedenini öğretmenlerin toplumda geçmişteki saygınlığını yitirmesine bağlar. Yumul yazısını Ermeni cemaatini eleştirerek bitirir:

Eğitimcisine saygı duymayan, onun verdiği hizmetin önemini kavramayan, onun sorunlarına duyarsız kalan bir toplumun eğitimcilerinden özveriyle çalışmalarını beklemeye hakkı yoktur. Hele o toplum eğitime gereken önemi vermiyorsa. Çünkü eğitimcilik mesleğine duyulan saygı, bir anlamda eğitime duyulan saygının göstergesidir.¹⁷⁶

Aynı sayıda Agos kendi ifadeleriyle “Ermeni cemaatinin okullarının eğitim sorunlarını, en geniş boyutlarıyla ele alıp, eğitim dünyasının ilgilileriyle görüşerek, irdelenmek ve çözümler üzerinde konuşulmasını sağlamak amacıyla” Agos'un Merceğinden Eğitim Soruşturması'nı başlatır. Bu soruşturma kapsamında Türk-Ermeni Azınlık Okulları Öğretmenleri Yardımlaşma Vakfı, Surp Pırgiç Hastanesi Vakfı, Getronagan Lisesi, Sahakyan Lisesi, Surp Harç Lisesi, Eseyan Lisesi yöneticileriyle görüşülüp okullardaki eğitimin iyileştirilmesi sorunlarının çözülmesine ilişkin değerlendirmelerde bulunulur.

30 Ağustos 1996 tarihli Agos imzalı başyazıda üniversite sınav sonuçlarında Ermeni cemaati okullarının başarısının yüzde 80'lerden yüzde 20'lere düştüğü açıklaması yapılır. Yazıda eğitim alanında yaşanan sorunlara dikkat çekilerek aslında her şeyin düzelebileceği vurgulanır. Cemaat okullarının ilerleyen gelişmelere ayak uyduramayıp sürekli kan kaybettiği, başarılı öğrencilerin pazarlama meziyetleri mükemmel olan, tesis açısından donanımlı özel okullara kaptırıldığı başarısızlığın

---

¹⁷⁶ Arus Yumul, “Cemaat Sorunu”, *Agos*, 19 Temmuz 1996.

nedenleri olarak sıralanır ve çözüm olarak cemaat okullarının gereken atılımı yaparak elbirliğiyle gençlere gerekli donanımı sağlaması gerektiği dile getirilir.

Mıgırdıç Margosyan Zurna adlı köşesinde cemaat okullarında yaşanan kontenjan sorununu “Okullarımız ve...” ile “Çifte Standart” başlıklı iki yazıyla ele alır. Cemaat okullarına sadece Ermeni olan öğrencilerin alınmasını, öğrencilerin yanında anne ve babaların da Ermeni olduklarını kanıtlamasını utanç verici bir gerçeklik olarak görür ve bu durumun devlet okuluna yönlendirme çabaları olduğunu söyler:

“Şeytan azapta gerek” felsefesinden (!) kaynaklanan veya “gavur eziyeti” zihniyetiyle, deveye hendek atlatır misali, kimi ailelere kök söktürerek bir bakıma dolaylı da olsa hep pes ettirme gayretiyle, devlet okullarına yöneltme çabaları da malumunuzdur.¹⁷⁷

Margosyan, azınlık okullarında uygulanan kontenjan sınırlamasının devlet okullarında olmayışının çifte standart olduğunu ileri sürer ve ekler:

Evet! Bizde devlet nalıncı keseri gibi hep kendine yontuyor! Yontuyor ama “hem kel hem fodal” olduğunu da nedense göz ardı ediyor! Neden? Çünkü: “Devletin hikmetinden sual sorulmaz!”¹⁷⁸

“Vay Efendim Vay” yazısıyla Hrant Dink de devletin azınlık okullarına yönelik politikasını eleştirir. Türkiye Ermenilerinin kar kış demeden, şu okul bu okul demeden elinden geleni ortaya koyarak işini yapmaya çalışmasına karşın devletin bir teşekkür bile etmediğinden yakınır. Eğitim döneminin açılışında Milli Eğitim Bakanı’nın, Başbakanın, Cumhurbaşkanının azınlık okullarını ziyaret edip açılış mesajları vermediklerini söyleyen Dink, 3 yıldır Talim Terbiye Kurulu’nun Ermenice tedrisatı kaldırmak için uğraştıklarını ileri sürer. Devletin demokrat tavrının nerede olduğunu sorar.

¹⁷⁷ Mıgırdıç Margosyan, “Okullarımız ve...” , *Agos*, 6 Eylül 1996.

¹⁷⁸ Mıgırdıç Margosyan, “Çifte Standartlar...” , *Agos*, 13 Eylül 1996.

Eğitim konusundaki haberler gazetenin ilk yıllarında ön plandadır. Sonraki yıllar benzer sorunlar benzer şekilde tartışmaya devam edilir. Öğrenci azlığından, okulların nitelik kaybından söz edilip bunun önüne geçilmesi için önlemler alınması gerektiği vurgulanır. Son yıllarında gazete yabancılar ilişkin özel okullar yasasını AB uyum sürecinde yakından takip eder.

II.3.e.4. Ermeni Dilinin Öğrenilememesi ve Kullanılmaması

Gazete, yeni kuşakların Ermeniceyi öğrenememesi ve kullanmamasını cemaatin diğer sorunları ile ilişkilendirerek ele almakta ve genellikle cemaat okullarındaki eğitim ve öğretim düzeyinin yetersizliğine bağlı bir sorun olarak görmektedir.

Anadilini insanın en iyi iletişim kaynağı olarak niteleyen Margosyan, aynı kültürü paylaşan, aynı etnik kökenden gelen insanların yan yana geldiklerinde kendi özbeöz anadillerini konuşamayıp aralarında herhangi bir dille iletişim kurmak zorunda kalmalarını çok acı bir durum olarak değerlendirir. Bunun daha da acısı anadilini bildikleri halde bağnaz, baskıcı, şovenist yaklaşımlarla kimi insanlara yaşadıkları coğrafyada kendi dillerinde konuşma yasağı getirilmesidir.

Kendi dilini kaybeden toplumlar, tarih sayfasından öncelikle silinenler arasındadır. Eh! İnsanlara kendi anadillerinde konuşma yasağı getirerek baskı uygulayarak horlayarak yapılan her türlü yaklaşıma omuz verenler tarihin acımasız yargısı karşısında utançları ile baş başa kalacaktır¹⁷⁹.

---

¹⁷⁹ Mıgırdıç Margosyan, “Anadili”, *Agos*, 3 Mayıs 1996.

Margosyan'a göre günümüzde anadil yerine geçerli diller ortaya çıkmış, toplumların bunlara yönelmesi olağan olmakla birlikte, atalardan kalan kültürel mirasa sahip çıkma hassasiyeti göstermek zorunludur.¹⁸⁰

1950'lerde Anadolu'dan İstanbul'a göç eden Ermenilerin çocuklarının cemaat okullarında Ermeniceyi öğrenebildiğini; ancak yetişkinlerin bu eğitimden mahrum kaldıklarını ve zaten cemaatin İstanbul'daki bireylerine göre dillerine hakim olamadıkları için Ermeniceyi anadilleri haline getiremediklerini ileri süren Dink, bunun en büyük nedeninin İstanbul'daki Ermenilerin, Ermeniceyi bir kültürel sermaye olarak değerlendirmesi olduğunu belirtir.

Ermenice belli çevrelerce bir sermaye ve meta olarak kullanıldığından, bu sermaye paylaşımak istenmemiştir. İstanbul'da Ermenice kullanımının bugünkü düzeye inmesinin ana nedenlerinden biri "tüccar zihniyeti". Hiçbir kapitalist sermayesinin paylaşımına razı olamaz.¹⁸¹

Aynı sorun Arus Yumul'un yazılarında da dile getirilir. Anadilini öğrenmeye hevesli Anadolu Ermenilerinin, İstanbul'da karşılaştıkları sorunların başında Ermeniceyi İstanbul'dakiler kadar iyi konuşamamaları gelmektedir Yumul'a göre, İstanbul'dakiler Ermeniceyi bilmeyenleri dışlamakta, hatta küçümsemekte, aralarına almamaktadır¹⁸².

Agos ilk sayısından itibaren Türkiye'deki Ermenilerin Ermenice bilmekten giderek uzaklaştıklarına, Ermenice bilen insan sayısının azaldığına dikkat çeker. Gazete 27. sayısından itibaren Ermenice dil derslerine başlar. İlk yılın sonunda ara verilen dil dersleri, ilerleyen tarihte aralıklarla devam edecektir. Okurlarına ücretsiz ve kuponsuz "Ermenice Dil Kaseti" de dağıtan Agos, bir okurun "ücretsiz Ermenice

¹⁸⁰ Mıgırdıç Margosyan, "Kültürel değerler", *Agos*, 10 Mayıs 1996.

¹⁸¹ Hrant Dink, "Büyüklerle Ermenice", *Agos*, 19 Temmuz 1996.

¹⁸² Arus Yumul, "Urfa'da Oxford vardı da biz mi gitmedik", *Agos*, 9 Ağustos 1996.

ders” duyurusunu ilan sayfasında yayınlarak Ermenice öğrenmek isteyenlere yeni bir fırsat çıktığı haberini de verir.

Dil sorunu, Eğitim Sorunları başlığında ele aldığımız “Agos’un Merceğinden Eğitim Soruşturması”nda da tartışılır ve Ermenicenin anadilden zayıf, yabancı dilden kuvvetli bir “ara dil” olduğu görüşü ileri sürülür¹⁸³.

Gazetenin fikirlerine başvurduğu uzmanlara göre, velilerin ilgisizliği, kitapların yetersizliği, yardımcı kaynakların yokluğu, dilin kullanılacağı bir ortamın yaratılamaması, kurumların görevlerini yerine getirmemesi, her öğretmenin kendine özgü bir yöntem kullanması, dilin gündelik hayatta kullanılamaması gibi gerekçeler Ermeniceyi bir “ara dil” haline getirmiştir.

Dink, “Övünenler... Dövünenler...” başlıklı yazısında Ermenicenin öğretilmemesinde sorumluluğun cemaatte olduğunu altını çizerek kendileri çok güzel ve akıcı Ermenice konuşmakla övünen cemaat mensuplarının çocuklarıyla evde Ermenice konuşmadıklarının, gündelik hayatlarına yansıtmadıkları için gençlerin Ermeniceyi öğrenemediklerinin altını çiziyor¹⁸⁴. Üç yıl kadar sonra kaleme aldığı bir başka yazısında Ermenice öğrenmek için müthiş bir fırsat yakaladıklarına dikkat çeken Dink, Ermeni Devlet Televizyonunun uydudan yaptığı yayını izlemenin ana dillerini öğrenmek ve geliştirmek için çok önemli olduğunu ileri sürüyor. 200 ile 400 dolar arasında bir maliyet ile bu yayınları izlemenin mümkün olduğunu söyleyen Dink, AB ile uyum çerçevesinde kabul edilen yasa ile anadilde televizyon yayını

---

¹⁸³ “Dil Tartışmaları”, *Agos*, 11 Ekim 1996.

¹⁸⁴ Hrant Dink, “Övünenler... Dövünenler...”, *Agos*, 23 Mayıs 1997.

yapmaları önünde hiçbir bir engel kalmadığını, ancak bunun ekonomik olarak altından kalkılamayacak bir yük olduğunu da hatırlatıyor.¹⁸⁵

Karin Karakaşlı'ya göre de Ermeni toplumu dilini tapınarak kutsallaştırmakta yani sadece dinsel amaçlarla kullanmaktadır. Oysaki dil gündelik yaşam içerisinde yaşayan bir şeydir:

Lafla sevilmez bir dil, işle sevilir. Bizse hala tapınarak yabancılaşıyoruz dilimize. Platonik bir sevda gibi aramızdaki. Sevmekten kullanamıyoruz. Uğruna yazılmış şiirleri ezbere söylüyor da günümüzün bir anını anlatmak için ağzımızı Ermenice açamıyoruz.

Oysa artık en önemli olan Ermeniceyi günlük yaşamın bir parçası kılmak. Bağımsız Ermenistan'ın varlığı bu noktada çok güçlü bir dayanak¹⁸⁶.

II.3.e.5. Ermeni Patrikhanesi ve Agos

Dink'in, 30 Nisan 1999'da kaleme aldığı ve cemaatin sorunlarını tespit edip sıraladığı "Sorunlarımız içi dışı" başlıklı yazısında ele almadığı, ancak gazetenin yayın hayatı boyunca kendisine en çok konu ettiği sorunlardan birisi de Ermeni Patrikhanesidir. Agos'un çizgisinin belirlendiği ve kırılmaya uğradığı nokta da Patrikhane ile ilişkilerdir.

Başlangıçta cemaatin dinsel eğilimlerini yansıtan Agos, kendi okur kitlesini yarattıktan sonra laik (sivil) bir duruşun savunucusu olmuş ve bu nedenle de Patrikhane ile çeşitli sorunlar yaşamıştır.

Agos'un birinci sayısı, Ermeni toplumunun kutsal günü arasında önemli bir yere sahip olan Surp Zadik¹⁸⁷ ile aynı haftaya denk getirilir. Gazete Surp Zadik'in

---

¹⁸⁵ Hrant Dink, "Herkesin Televizyonu Kendine", *Agos*, 12 Ekim 2001.

¹⁸⁶ Karin Karakaşlı, "Yaşamın Zorladıkları", *Agos*, 13 Aralık 2002.

Ermeni toplumuna bir hediyesi olarak sunulur ve tam da bu nedenle gazeteye bir kutsallık atfedilir. Ermeni cemaatini ayakta tutan en temel unsur dili, dini ve etnik kimliğidir. Agos da Ermeni cemaatinin dinsel inancından yola çıkarak toplulukla ilk defa dinsel bir öge üzerinden iletişime geçer. “Yortumuz Kutlu Olsun” başlıklı ilk sayının manşetinde Agos, yortu ile ilişkilendirilir ve gazetenin çıkış amaçları Hıristiyan dininin ilkeleri ile birlikte sunulur:

Türkiye’deki Ermeni cemaati Surp Zadik’le birlikte bu yıl Agos’la kucaklaşmanın sevincini yaşıyor. Kısa bir süre önce bir tanıtım sayısı ile ilk kez okurlarının karşısına çıkan ve 6 bin kişiye ulaşan Agos, cemaat tarafından büyük bir ilgiyle karşılandı. Zadik haftasında yayın hayatına merhaba diyen ve bundan böyle her hafta Cuma günleri yayımlanacak olan Agos, evrensellik, demokrasi, hoşgörü ve barış içinde bir arada yaşama ilkelerinin, yaşadığımız coğrafyadaki tüm ilişkilere egemen olmasını düşleyerek yola çıkıyor.¹⁸⁸

Türkiye Ermenileri Patriği Karekin II de, Agos’un yayın hayatına başlaması dolayısıyla yayınladığı ve gazetenin ilk sayısında okurlara aktarılan kutlama mesajında, Agos’u “bir Surp Zadik armağanı” olarak nitelendirir.

Agos’ta yer alan dini bayram, ritüel ve pratiklere ilişkin haber ve yazıların inanç boyutundan çok kültürel boyutu yansıttığı görüşü de ileri sürülebilir. Dini vazifelerin yerine getirilmesi Ermeni kültürü ve kimliğinin korunmasının bir yolu olarak öne çıkmaktadır. Buradan hareketle Agos, Ermeni kimliğini din ve bunun getirisi olarak kültür üzerinden tanımlamaktadır.

Başlangıç döneminde Agos, kilise tarafından desteklenmektedir ve Patrik’in mesajında, gazetenin kilise ile cemaat arasında bilgi akışı sağlayacak bir araç olacağının altı çizilir.

---

¹⁸⁷ “Surp Zadik”, Hazreti İsa’nın çarmıha gerilişinin ardından tekrar dirilişinin kutlandığı yortunun Ermenice adıdır. Batı kiliselerinde Paskalya adı ile kutlanan yortunun Ermenicesi Zad (ayrı) kelimesinden türemiştir ve günahlardan arınma, ayrılma anlamına gelir.

¹⁸⁸ “Yortumuz Kutlu Olsun”, *Agos*, 5 Nisan 1996.

Karekin II'nin ölümünün ardından yazdığı yazıda Dink, Patrikle ilişkilerini şu satırlarla anlatır:

Agos'u yaratmak isteyen birkaç genci en iyi anlayabilenlerin başında geldi. Kendisine yakın olan birçok kişinin "engelle" taleplerine kararlılıkla karşı koydu. Bizleri destekledi...¹⁸⁹

Gazeteye destek olan sadece Patrik değildir. Karekin II'nin ardından 2002 yılında Türkiye Ermenileri Patriği seçilecek olan Mesrob Mutafyan, gazetenin hazırlık sürecinde görev almış, daha sonra yaşanan tartışmalarda kendisinin gazetenin kurucularından biri olduğunu açıklamıştır.¹⁹⁰ Patrikhanenin gazeteyle ilişkisi sadece Patrik Karekin II'nin ve Mesrob Mutafyan'ın desteği ile sınırlı değildir. Gazetenin kuruluşunda Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü olan Diran Bakar aynı zamanda Patrikhanenin avukatı ve basın sözcüsüdür.

Gazetenin Patrikhane ile kurduğu bu gayri resmi ilişki, neredeyse her olayda Patriğin görüşüne yer vermek, Patrikhane ile ilgili küçük olayları dahi gazetenin sayfalarına taşımak, kilisenin mesajlarını cemaate iletmek şeklinde devam etmiştir.

Bu ilk dönemde Agos, Patrikhane ile ilişkileri bozulan diğer Ermeni basını tarafından zaman zaman "Patrikhane'nin Yayın Organı" olarak değerlendirilmiş ve bağımsız olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Dink, 24 Ekim 1997 tarihinde kaleme aldığı "Kimin Meselesi" başlıklı yazısında, günlük olarak Ermenice yayınlanan Nor Marmara'nın benzer iddialarını yanıtlarken, Patrikhanenin yayın organı olduğunu reddeder, ancak bu iddialarda doğruluk payı olsa bile "zerre kadar kaale almadıklarını" söyler.¹⁹¹

¹⁸⁹ Hrant Dink, "Rahat Uyuyunuz...", *Agos*, 13 Mart 1998.

¹⁹⁰ Sefa Kaplan, "Ermeni Cemaati'nde 'Agos' Krizi!..", *Hürriyet*, 22 Mart 2006.

¹⁹¹ Hrant Dink, "Kimin Meselesi", *Agos*, 24 Ekim 1997.

Karekin II'nin 10 Mart 1998'de ölümünden sonra Türkiye Ermeni Patrikliği makamı için yapılacak seçimlerde gazete belirgin bir şekilde Patrik adayı Mesrob Mutafyan'dan yana tavır sergiler. Mutafyan hakkında Türk basınında başlatılan karalama kampanyasının ardından seçimlerin İçişleri Bakanlığı tarafından ertelenmesi üzerine gazete Mutafyan'ı desteklediğini açıkça ilan eder ve Bakanlığın seçimleri en kısa zamanda gerçekleştirmesini ister.

Dink, bu dönemde yazdığı yazılarla Mutafyan'a yönelik karalama kampanyasında sessiz kaldıkları için cemaate yoğun eleştiriler getirir.

Yervant Özuzun'un 22 Mayıs 1998 tarihli Agos'taki yazısı, patrik seçimi konusunda Ermeni topluluğu içinde bazı kesimlerin seçim sürecine zarar verecek davranışlar sergilediğine dikkat çekmektedir. Özuzun'un yazdıkları, Ermeni topluluğu içinde yaşanan tartışmaları ve gerilimleri yansıtması açısından önemlidir.

Kendi iç meselemizi çarpıtarak, birilerini karalayarak, yalan-yanlış senaryolarla 65 milyona yansıtmak hele hele Ermeni karşıtı çevrelere bize atacakları çamur malzemesi vermek kime ne yarar sağlar doğrusu anlayamıyorum. Bu işi başlatanlar sonucunun nereye varacağını göremediler mi? Kendilerinin ve toplumun bu işten karlı çıkacağını mı sanıyorlar?¹⁹²

Özuzun "birilerini karalayarak" ifadesiyle Patrik adayı Mutafyan'a yönelik "karalamaları" kastetmektedir ve bu karalamaların bizzat Ermeni cemaati içindeki bazı kesimlerin inisiyatifiyle ortaya çıktığına işaret etmektedir.

Benzer biçimde, Mıgırdiç Margosyan da 15 Mayıs 1998'de yayınlanan yazısında bazı "menfaatperestlerin", "beş yüz yıllık bir müesseseye, Patrikhaneye verdikleri zararın" farkında olmadıklarını dile getirmiştir. 26 Haziran 1998 tarihli, Agos imzalı başyazıda "Yanlış Doğruyu Düzeltir" başlığıyla, İstanbul Valiliği'nin

---

¹⁹² Yervant Özuzun, "Halka Rağmen Halkın Patriği Olunamaz", *Agos*, 22 Mayıs 1998.

patrik vekili olarak sadece Şahan Srpazan'ı tanıdığını, Mesrob Srpazan'ı ise patrik vekili olarak kabul etmediğini açıklaması karşısında yanlış düzeltme sorumluluğunun en başta Şahan Srpazan'a ait olduğu belirtilmektedir.

Agos gazetesinin patrik seçiminde Mesrob Mutafyan'a verdiği destek Hrant Dink 28 Ağustos 1998 tarihli Agos'taki yazısında oldukça belirginleşmiştir. Bu yazıda Hrant Dink, Ermeni cemaatinin bugüne kadar hep “devlet ile iyi geçinecek patrik” seçtiği için patrik seçiminin bu kadar soruna yol açmadığını, oysa bu son seçimde Ermeni cemaatinin ilk kez “devletle arası iyi olmayan bir aydını” patrik seçmek istemesinden dolayı devletin seçime müdahale ettiğini iddia etmektedir.¹⁹³

14 Ekim 1998'de Mesrob Mutafyan Türkiye Ermenileri Patriği seçilir ve Patrik Mesrob II adını alır. Mutafyan'ın, Türkiye Ermenileri Patriği seçilmesinden bir süre sonra, Agos'un Patrikhane ile ilgili yayın politikasını köklü biçimde değiştirecektir. Bu nedenle, genel olarak Patrikhane, özel olarak da Patrik Mesrob II ile ilişkinin Agos'taki en önemli kırılma noktası olduğu ortadadır.

Patriğe yönelik eleştiriler, Agos'un “Ermeni cemaatinin sivilleşmesi” konusunda istikrarlı biçimde sürdürdüğü yayın politikasıyla yakından ilişkilidir. Resmi makamların Ermeni cemaatini ilgilendiren konularda sadece cemaatin ruhani liderini muhatap alması ve cemaat içinde cemaatin sorunları ile ilgili girişimlerde bulunacak sivil bir oluşumun eksikliği Agos'un ilk sayılarından itibaren sıkça eleştiri konusu olmuştur. Patriğin Türkiye'deki Ermeni cemaatinin yegâne temsilcisi olarak tanınmasının, cemaatin sorunlarına çözüm üretilmesini engellediği, ayrıca bu durumun Patriklik makamını ve kiliseyi de yıpratığına dair eleştiriler de yer almıştır.

---

¹⁹³ Hrant Dink, “Fallaşan ve Afallaşan Kaygılar”, *Agos*, 28 Ağustos 1998.

Diğer taraftan, Ermeni Patriği Mesrob II'nin Türkiye'nin AB'ye üyeliği gibi siyasi bir konuda girişimlerde bulunmasının da, Mesrob II'nin "siyasetle bağlantısı olmadığını" belirten ifadeleriyle çeliştiği vurgulanmaktadır.

Ermeni Patriği Mesrob II'nin Aralık 2002'de Avrupa ülkelerinde Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde Türkiye lehinde bir "lobi" faaliyeti sürdürmesi, 13 Aralık 2002 tarihli *Agos*'ta şu şekilde eleştirilmektedir.

Agos olarak Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde her bir bireyin, her bir kesimin elinden geleni yapması gerektiğine inandığımızdan, bu denli siyasi bir konuda bu denli ön planda yer almasına tedirginlikle yaklaşmamıza rağmen, Patriğin girişimini anlayışla karşılamaya çalıştık.

...Türkiye'nin sivil toplum kuruluşlarının topyekün Brüksel'e gittiği bir ortamda Türkiye Ermeni toplumunun da sivil bir oluşumla ve o bütünün parçası olarak bu haklı mücadelede yer alması ortaya çok daha anlamlı bir tablo çıkarabilirdi.¹⁹⁴

Agos'un "cemaatin sivilleşmesi ve şeffaflaşması" yönünde izlediği yayın politikası Türkiye Ermeni toplumu içinde bazı rahatsızlıklar ve tepkiler doğurmuştur. Bu rahatsızlıkların ve tepkilerin niteliğini, *Agos*'un Patrik Mesrob II'ye yönelik yayın politikasını eleştiren cemaat üyelerinin *Agos*'ta yayınlanan yazılarında ve başta Dink olmak üzere *Agos* yazarlarının eleştirilere verdikleri cevaplarda izlemek mümkündür.¹⁹⁵

Agos, Ermeni cemaati içinde sağlanacak sivilleşmenin ve şeffaflaşmanın, cemaatin "dini ve kapalı bir topluluk" görüntüsünden uzaklaşması için kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. *Agos* ve Ermeni Patriği arasındaki gerilim, Patrikhane binasının onarımı, Patriklik Tüzüğü sorunu, kilise ve okulların yönetimi ile ilgili sorunlar, Patrik Mesrob II'nin Türkiye lehinde Avrupa ülkelerindeki faaliyetleri gibi

¹⁹⁴ "%99'u %1'e Karşı Kışkırtmış Olurlar", *Agos*, 13 Aralık 2002.

¹⁹⁵ Armaveni Miroğlu, "Bir Kadeh Rakıda Kopan Fırtına", *Agos*, 18 Ekim 2002;

Hrant Dink, "Bunun Adı İnsafsızlık" *Agos*, 25 Ekim 2002;

Başepiskopos Karekin Bekçiyen, "Sevgi Sofrası", *Agos*, 25 Ekim 2002;

Başepiskopos Karekin Bekçiyen, "Toplum Sorunlarımız" *Agos*, 1 Kasım 2002;

Markara Eseyan, "*Agos*'u Anlamak", *Agos*, 1 Kasım 2002.

çeşitli konulardan kaynaklanıyor gibi görünmekle birlikte, gerilimin asıl kaynağı gazetenin Emeni cemaatinin sivil bir görünüm kazanması yönündeki talepleridir.

19 Nisan 2002 tarihli yazısında Hrant Dink, devletleşme sürecine girmiş Ermenistan'da dini kurumun ilgili ilgisiz hemen her alanın içinde gözükmemesinin ideal, demokratik ve laik devlet anlayışıyla örtüşüp örtüşmediğini sorgular. Dink, "kilise, kilisesine dönmeli, siviller de kendi alanlarını sil baştan yeniden yaratmalıdır" der. Kilisenin Diaspora'ya dağılmış insanları bir arada tutan tek kurum olduğunu inkar etmediğini dile getiren Dink, Ermenistan'da ya da dışında dini örgütlenmenin yerini artık sivil örgütlenmeye bırakmasını ister. Hrant Dink yazısında Ermenistan'ın diğer devletlerde açtığı elçilikler ve konsoloslukların oradaki dini merkezlerle veya dini temsilciliklerle nüfuz savaşı verdiği söyleyerek, "Biz bu çağda gerçek manada laik bir ulus mu olacağız yoksa hâlâ "Dini millet" olarak mı tanınacağız?" sorusunu sorar.

20 Ocak 2006 tarihinden itibaren *Agos* ile Patriklik arasındaki iki yıldır durağan bir hal almış gerginlik tekrar alevlenmeye başlar. Türkiye Ermeni Patriği Mesrob II'nin Halepli gazeteci Salpi Kasparyan'a İstanbul Ermeni basını hakkında bir yıl önce verdiği röportajın yeni yayınlanmasıyla Patriklikle İstanbul Ermeni basının üç temsilci olan *Jamanak*, *Marmara* ve *Agos*'un arası bozulur. *Agos*'ta "Bayat Eleştiriler!" başlığıyla çıkan haberde Patriğin söz konusu üç gazete için olumsuz konuştuğu yer alır. Söyleşiye ilişkin haberlerin 16 Ocak tarihinde *Nor Marmara* ve *Jamanak* gazetesinde duyurulmasıyla birlikte Patriklik Sekreterliği 17 Ocak Salı günü bir açıklama yayınlarken, söyleşinin yaklaşık bir yıl önce yapıldığını, daha sonra Patriğin koyduğu engelle rağmen yayınladığını duyurur ve Patriğin İstanbul Ermeni basınından memnun olduğunu belirtir. Asıl konuyla ilgili yorumu gazetenin

genel yayın yönetmeni Hrant Dink köşesine taşır. “Zik-Zak” başlıklı yazısında İstanbul Patriği’nin *Agos* için söylediklerini şantajcı nitelmesi hariç diğerlerini kabullenir:

Doğrudur, *Agos* solcu ve devrimcidir.

Doğrudur, *Agos*’u Ermeniler, Türkler ve hatta Kürtler birlikte hazırlamakta, birlikte okumaktadır.

Doğrudur, *Agos* dini bir cemaatten ziyade daha sivil bir toplum için çabalar.

Doğrudur *Agos* bu özellikleriyle sadece çizmeyi aşmaz çoğu kez haddini ve çapını da aşar, cüretkârdır.

Doğrudur, *Agos* yazdığı uyarılarla kimi zaman cemaatin sivil kesimlerini Patriklik Makamı’nın yanlış tasarruflarına karşı tavır almaya, onları uyarmaya da çalışır.

Dolayısıyla bu özelliklerimizin Patrik Hazretleri tarafından bir şikayet konusu olarak zikredilmesi bizim açımızdan -o hangi niyette ifade etmiş olursa olsun bir onurdur, gerçeğimizin tescilidir.

Patrik Hazretleri’nin *Agos*’a dair haksız olarak kullandığı tek saptama şantajcı olduğumuza vurgulaması ki, bu noktada “O da çizmeyi aşmış” der bu fasılı burada bitiririz.¹⁹⁶

Hrant Dink bir hafta sonra “Az diyeyim...Çok anlayın” başlığının altında Patrikle olan tartışmasına devam eder. Öncelikle bir yıl önce yapılan söyleşinin “sorularının dostane olmayan bir yaklaşımla hazırlanmasından” ve “İstanbul Ermeni basınıyla Patrik’i karşı karşı getirmeyi hedeflediğinden”, Patriğin söyleşinin yayınlanmasını ertelediği açıklanır. Dink için asıl sorun bir yıl öncesinde yayınlanmasında mahzur gördüğü ve şimdi kendi iradesi dışında yayınlandığını belirttiği söyleşiyi, Patrikliğin Türkçe’ye çevirmesi ve Patrikhane bülteni *Lıraper*’de Ermenice okuyamayanların dikkatine sunmuş olmasıdır. Dink, Patriğin “Eleştirilerin geçmişe ait olduğunu, kendisinin bugün Ermeni basınından memnun olduğunu” belirten açıklamayı Türkçeye çevirtmediğini de söyler.

Konuyla ilgi haberin *Hürriyet*’te “Patriğin *Agos*’a ve Hrant Dink’e karşı olduğu” şeklinde yer aldığını hatırlatan Dink, “Patrik Hazretlerinin şu sıralar değişik yargılanmalar nedeniyle baskı altında tutulmaya çalışılan *Agos*’a ve Hrant Dink’e

---

¹⁹⁶ Hrant Dink, “Zik-Zak”, *Agos*, 20 Ocak 2006.

karşı tam da bu sırada cephe almış gözükerek, hangi amaca hizmet edebileceğinin farkında olup olmadığını”, “yaptıklarının Dink’i ve *Agos*’u yalnızlaştırma politikasının parçaları olup olmadığını” da sorar. Yazısında ayrıca bir de uyarıda bulunur:

Sizin ayrıca telaşlanmaya ve beni dışlamaya çalışmanıza gerek yok. Kendi toplumun başına benim yüzümden herhangi ek bir sıkıntı gelmemesi için ben yeterince özen gösteriyor ve kendimi fazlasıyla zaten dışlıyorum.

Üstelik, sizin Hrant Dink gibi düşünmeyeceğinizi ve onun gibi davranmayacağınızı sadece Devlet değil, dünya alem bilir.

Tasalanmayın, bu toplumda bir tane Hrant Dink var diye kimse sizi suçlamaya kalkmaz.

Ben her seferinde Türkiye Ermeni toplumu adına konuşmadığımı zaten belirtiyorum.

O konuda ne bir iddiam ne de cüretim söz konusu. Dink’in nasıl biri olduğunu, Türkiye Ermeni Toplumu da. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, dünya alem de çok iyi biliyor.

Hiçbir laf bulamıyorsanız “Kusuruna bakmayın, bizim mahallenin delisi” deyin, geçin. Başka telaşlara tenezzül etmeyin. Bilin ki bu yanlış hamleleriniz ters teper.

Bizatihi kendi toplumumuz size olan güvenini yitirir.¹⁹⁷

2006 Yılıının başından itibaren *Agos* ve gazetenin önderliğinde Hrant Dink Patriklikle daha ciddi sorunlar yaşamaya başlar. Hrant Dink “Sivilleşme Üzerine” toplam 3 yazı yazar. Türkiye Ermeni toplumunun sivilleşmesi gerektiğine vurgu yapılır. 2006 yılının Temmuz ayının sonuna doğru Türkiye Ermeni Patrikliği *Agos* ve *Jamanak* gazetelerine ilan ambargosu koyar. Patriklik, telefonla Vakıf Yönetimlerine iki gazeteye ilan verilmemesi talimatını verir. *Agos* bu durumu manşetine taşıyınca yaşananlar ulusal basının ilgisini çeker ve ambargo kaldırılır. Patrik Mesrob II, bu olaydan haberdar olmadığı açıklamasını yapar.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Hrant Dink. “Az diyeyim... Çok anlayın”, *Agos*, 27 Ocak 2006.

¹⁹⁸ “Bizi böyle mi dize getirecek” *Agos*, 28 Temmuz 2006.

“Ambargo sahipsiz kaldı”, *Agos*, 11 Ağustos 2006.

II.3.f. Uluslararası İlişkiler

Agos, Türkiye'nin gündeminden farklı olarak Ermeni cemaatinin kendi gündemini oluşturduğu iddiasındadır. Bu gündemde uluslararası ilişkiler önemli bir yer tutar. "En uzak yakın komşumuz" olarak nitelendirdikleri Ermenistan ile Türkiye ilişkileri; Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin belirleyicisi olarak Azerbaycan'la ilişkiler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği macerası, *Agos*'un dış politika ile ilgili olarak sayfalarında yer verdiği konulardır.

II.3.f.1. Agos'un Türkiye Ermenistan İlişkilerine Bakışı

Uluslararası ilişkiler kapsamında *Agos* haberlerinin önemli bir kısmını Ermenistan ve Türkiye Ermenistan ilişkileri oluşturmaktadır.

Ermenistan ile ilgili haberler, gazetenin Türkiye Ermenilerinin kendilerini, Ermenistan'ın "moral parçası" olarak değerlendirmesi gerektiği görüşünden yola çıkılarak; genellikle Diaspora Ermenilerinin yayınladığı dergilerden yapılan çevirilerden oluşur. Ermenistan'ın ekonomik durumu hakkında bilgi veren, fabrikalarından, nükleer santrallerinden söz eden bu metinler ilerleyen yıllarda Ermenistan devletinin sorunlarına, eğitim kalitesindeki düşüşe, seçimlere, Diaspora ile ilişkilerine ait haberler halini alacaktır. Bunda Ermenistan'ın dünyaya entegre olması kadar gazetenin ilk yıllarda Ermenistan'da bir muhabir bulundurmaması da etkilidir.

Küreselleşme sürecinde kapitalizmin dünyaya tam anlamıyla egemen olduğunu ileri süren *Agos*, haberlerinde ve köşe yazılarında, 1991'de bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın, küreselleşen dünyaya eklemlenebilmesi için kapitalist bir

ekonomi politikası takip etmesi gerektiğini ileri sürer. Ermenistan'ın sanayileşmesi, kalkınması, gelişmesi ile ilgili unsurlara sıklıkla yer veren gazete Ermenistan'da kurulan fabrikalara, daha önce devlet tarafından işletilen kurumların özelleştirmelerine ilişkin haberler yayınlar.

Gazete, Türkiye Ermenistan ilişkilerini de oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alıp incelemektedir. Tanıtım sayısından itibaren, iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla iyileştirilip düzene sokulmasından yana bir tavır sergilemektedir. Gazetede Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesinin hem ikili ilişkilerde hem de bölgesel düzeyde her iki ülkeye özellikle de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'ne ekonomik anlamda pek çok avantaj sağlayacağı görüşü sık sık haber ve yorum konusu yapılmaktadır.

Agos bir an önce Ermenistan ve Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin başlatılıp iki ülke arasındaki sınır kapısının açılmasını istemektedir.

Hrant Dink, gazetenin satışa sunulmayan tanıtım sayısında "Düğün ne zaman" başlıklı yazısında Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ele alır. Her iki ülke açısından da Türkiye Ermenistan ilişkilerinin siyasal iktidarlara bağlı olarak nasıl şekillendiğini ve geliştiğini anlattığı yazısında, iki tarafın da yeni bir ilişkiye hazır olduğunu, ama bunun için zamana ihtiyaç duyulacağını dile getirir:

Türkiye'nin bu barıştan yana olmaması için hiçbir sebep yok. Üstelik Ermenistan ile kurulabilecek normal komşuluk ilişkilerinin her iki tarafın da çıkarlarına olduğu ortada. Esasen bunun bilincinde olan Türkiye, işi çığırından çıkaracak bir gerginlik politikasından hep kaçındı. (...)

Ermenistan cephesinden bakıldığında da yine soğukkanlı ve basiretli bir "ilişki çabası" görmek mümkün. Der Petrosyan¹⁹⁹ iktidarı, ülke içindeki ve dışındaki sert

---

¹⁹⁹ Gazete dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Ter Petrosyan'ın ismini birkaç defa Der Petrosyan olarak yazmıştır. Bunun nedeninin Doğu ve Batı Ermenicelerindeki harflerin farklı okunuşlarının Latin alfabesinde çevriminden kaynaklandığını tahmin ediyoruz.

Taşnak muhalefetine rağmen, Türkiye ile iyi ilişkilerin vazgeçilmezliğini görerek sürpriz sayılabilecek adımlar attı. Yaşama inadını, neredeyse, “Türkiye’nin tarihsel ve kaçınılmaz cezasını bir gün görmek” temeline oturtmuş olan bir halka, eski hesapların geleceği yaratmada, ayak bağı olmaması gerektiğini anlatmaya çalıştı. Bunu büyük ölçüde başardı da. Evet artık Ermenistan’da bir şeyler değişiyordu. Halkın çoğunlukla kabul ettiği anayasada bile artık ne “düşman Türkiye”nin adı geçiyor, ne de hesap sormadan bahsediliyordu. (...)

Görülen o ki, her iki taraf da artık yeni bir ilişkinin peşinde; buna hazır... Şu anda ilişki, kaçamak bakışlar aşamasında. Daha bunun flört dönemi var. Tabii ki ardından da düğün. Öyle bir düğün ki, sonuna dek bir arada yaşayacak birbirlerini asla aldatmayacak, geleceği tüm güzellikleriyle kendinden sonraki nesillere aktaracak bir düğün...²⁰⁰

Baskın Oran, Agos’un ikinci sayısında “Türkiye-Ermenistan ilişkileri niye önemli?” başlıklı yazısında, iki ülkenin ekonomik ve uluslararası çıkarları açısından ilişkilerin düzelmesi gerektiğini vurgular. Oran’a göre, “Küreselleşme” ortamı “ulusal” olguyu, “ulusal gurur” gibi ülkelerin bugünün ipotek altına alan tarihsel olguları gitgide aşındırmakta, yerine “maddi refah” olgusunu getirmektedir. Ermenistan Türkiye ilişkilerinin düzelmesini iki taraf içinde çoğu problemin çözümü olarak gören Oran Ermenistan ve Türkiye’nin ilişkilerini geliştirmeleri halinde elde edeceklerini şöyle sıralamaktadır:

Ermenistan açısından:

Müthiş bir ekonomik sıkıntı içinde. Trabzon limanını kullanarak dünyaya açılabilir. Türkiye üzerinden ABD yatırımları alır. Şu anda yalnızca şarap ve konyak üretiyor.

Büyük bir enerji bunalımı içinde. O sakat nükleer santral bu yüzden tekrar devreye soktu. Azeri petrolü ve Türkmen doğalgazı Türkiye’ye ve Avrupa’ya ulaşmak için Ermenistan’dan geçerse bu bunalımdan kurtulur. Para da kazanır.

Üzerindeki Rus askeri baskısı ve İran ekonomik egemenliği hafifler.

Türkiye açısından:

Türki ülkelerle doğrudan bağ, en kısa yoldan kurulur.

Orta Asya otoyolu projesi, Azeri petrolü için düşünülen Bakü-Ceyhan hattı ve Türkmen doğalgaz hattı en kısa ve emin yoldan gerçekleşir.

Sınır kapısının açılması Türk mallarına pazar sağlar.

Hem bir saatli bomba olan Metzamor nükleer santral kapatılır, hem de Ermenistan’a elektrik satılır.

Belki hepsinden önemlisi, Ermenistan biraz ayakları üzerinde durabilirse, İran’ın özellikle Rusya’nın Kafkaslardaki iki ayağı birden kesilir.²⁰¹

²⁰⁰ Hrant Dink, “Düğün ne zaman?”, *Agos*, 25 Şubat 1996.

²⁰¹ Baskın Oran, “Türkiye Ermenistan ilişkileri niye önemli?”, *Agos*, 12 Nisan 1996.

Oran, yazısında iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinde en önemli noktayı, Türkiye'nin Ermenilerle olan geçmişinin de düzelmesine yardım edip, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin topluma entegre olmasına katkı sağlayacağı görüşündedir:

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi, Türkiye'nin bir yarasını da iyileştirmeye yardım edecektir. Türkiye'deki Ermeni cemaatine zaman zaman yapılan saldırılar: Ermeni kiliselerinden içeri atılan insan pislikleri, "Apo Ermenidir" gerizekalılığı gibi. Bu düzelmeye, Osmanlı döneminde Türklerden bile iyi Osmanlı olmuş bu insanları Türkiye toplumuna entegre etmeye yarayacaktır. Kendileriyle konuştum. Ermenilerimiz de bu konuda çok istekli ve kararlıdır. Elinizdeki Agos bu yolda ilk adımdır.

Ermeni kökenli Türkiyelilerin önce ASALA, şimdi de PKK yüzünden nahak yere çektikleri sıkıntıların sona ermesi, karşılığında Türkiye-Ermenistan ilişkilerine katkıda bulunacaktır.²⁰²

Agos, haberlerinde de Türkiye Ermenistan ilişkilerinin bir an önce iyileştirilmesinden yana bir söylem içindedir. İstanbul'da düzenlenen 95. Parlamentolararası Birlik Konferansı'na 6 kişilik bir ekiple katılan Ermenistan Meclis Başkanının "Türk milletvekillerini Erivan'a bekliyoruz" çağrısını ön plana çıkaran 19 Nisan 1996 tarihli haberde, iki ülke arasındaki ilişkilerin üçüncü bir ülkeye bağlanmaması gerektiğinin altı çizilir:

Heyet başkanı ve Ermenistan Meclis Başkan Vekili Ara Sahakyan TBMM Başkanı Mustafa Kalemlî ile yaptığı görüşmede "Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini düzeltme arzusunda samimi olduğunu, bunun da Ermenistan'ın üçüncü bir ülke ile olan sorunlarının Türkiye-Ermeni ilişkilerini bağlayıcı nitelikte olmadığını, her iki taraftan yapılacak ufak jestlerin büyük ilişkilerin ön adımı olabileceğini belirtti.

Sahakyan ayrıca Türk Parlamenterler Grubu'ndan bir heyeti Kalemlî'nin şahsında Ermenistan'a davet ettiğini, bu tür ziyaretlerden her iki tarafın da kaçınmaması gerektiğini söyledi.

Özellikle ekonomi haberlerinde Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra çağdaş ekonomik düzene kavuşmak için önemli adımlar attığı bilgisi yer alır. Türkiye ile Ermenistan'ın öncelikle ticari işbirliği yapması ve uzun vadede de

---

²⁰² A.g.m.

devletler ve halklar arasındaki ilişkinin geliştirilmesi gerektiği vurgusu sürekli tekrarlanır.

Agos'un tanıtım sayısından itibaren Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasını destekleyen yayın politikası kısa süre içinde her iki devletin de gündemine yerleşir. 28 Temmuz-1 Ağustos 1996 tarihleri arasında, Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan'ın kardeşi ve Ermenistan Parlamentosu üyesi işadamı Telman Ter Petrosyan'ın başkanlığını yaptığı bir heyet İstanbul'a gelerek Türk işadamlarıyla çeşitli temaslarda bulunur. Buna ilişkin 2 Ağustos 1996 tarihli haberin odak noktasını, Der Petrosyan ile (her ikisi de aynı zamanda işadamı olan) MHP Genel Başkan Yardımcı Tuğrul Türkeş ve DYP İstanbul Milletvekili Cefi Kamhi'nin yaptığı görüşmeler oluşturur. Agos Ermenistanlı iş adamlarının Türkiye'ye gelişini Türkiye - Ermenistan ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak görür.

Bu ziyaretin ardından Oşin Çilingir, 30 Ağustos 1996 tarihinde "Misyon" adlı yazısında, Türkiye'deki Ermeni işadamlarının çağdaş misyonunun, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunmak, hatta bu konuda diasporaya dünya ölçeğinde öncülük yapmak olduğunu açıklar. Dünyanın son 25-30 yıldır çok köklü yapısal ve sancılı dönüşümler geçirdiğini, küreselleşme ile yerellik ve evrenselliğin iç içe girdiğini, ulusal sınırların aşıldığını, ulus devletlerin bağımsız ekonomik politikalar üretmekte zorlandıkları söyleyerek, Türkiye ve Ermenistan'ın dünya sistemine entegre olduğunu, sistemin çağdaş değerlerine, anlayışlarına, kurumlarına, ilişkilerine yapılarına kendilerini uyarladıklarını öne sürer. Yazısında Ermeni iş adamlarının dünyanın bu değişimi ve

dönüşümünü kavramakta gerekli donanım ve birikime sahip olduğunu ileri süren Çilingir şöyle devam eder:

Tarihsel haklılık nedenleri artık geride kalmış olan içedönüklüklerini ve ürkekliklerini aşarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerini çağdaş anlayışlara uyarlı yapılandırmada ekonomik, ticari, sınayi ve mali aktör haline gelebilsinler. Biz bu aktörlerin diasporayı da bu misyon doğrultusunda harekete geçirebileceğini düşünüyoruz. Çünkü Türkiye'deki Ermeni işadamları gerek Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından gerekse diaspora ile Ermenistan ilişkileri açısından jeostratejik bir konuma sahiptirler.²⁰³

Agos gazetesinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ekonomik temelden değerlendiren köşe yazılarına tepki Yervart Danzikyan'ın 23 Ağustos 1996 tarihli "Devletlerarası ilişkiler: Her şey para mı?" başlıklı yorumuyla gelir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin "çıkar/para" mantığına dönüşmesini eleştiren Danzikyan, iki ülkenin çıkarları doğrultusunda birbiriyle iyi geçinmesi düşüncesinden doğan sürecin, basında da sıklıkla tekrar edildiğini; ticari ilişkilerin ve sınır ticaretinin başlamasının iki ülkenin de yararına olacağını sürekli yinlendiğini söyler. Danzikyan bu çalışmaların sonuçta hayırlı bir amaca hizmet ettiğinin altını çizer ama eleştirisini de ekler :

İlişkilerin soğuk bir mühendis mantığına oturtulması "Siz üç beş kuruş kazanırsınız, biz de sorunsuz bir coğrafyaya kavuşup işlerimizi yoluna koyarız" temelinden hareket edilmesi biraz can sıkıcı. Şu söylenebilir: "Ticaretle başlarız; sonra da dostluk ilişkilerini geliştiririz. Yavaş yavaş..."

Ancak bir kere gelinen nokta pek öyle değil anlaşılır. Daha çok "İşinize gelirse" mantığının hakim olduğu gözleniyor. Ayrıca böyle bir niyetin var olması, yukarıda tarif etmeye çalıştığım, çıkar/para mantığına hapsolmayan, asıl toplumların sorunsuz bir ilişki kurulabilmesinin insanlığa hizmet olacağını savunanların bu yolda görüş beyan etmelerini engelleyemez. Her şeye rağmen neden "normal" bir ilişki kurmuyoruz?²⁰⁴

Bağımsızlığının ilan edilmesinin ardından 22 Eylül 1996 tarihinde Ermenistan Cumhuriyetinde ilk cumhurbaşkanlığı seçimi yapılır. Levon Ter Petrosyan ikinci kez beş yıllığına cumhurbaşkanı seçilir. Agos, Ter Petrosyan'ın dış politika çizgisini, diaspora ile kurduğu sıcak ilişkisini, Karabağ sorunun çözümü için yürüttüğü barış politikasını ve Türkiye ile diyalog kurma çabasını destekler.

²⁰³ Oşin Çilingir, "Misyon", *Agos*, 30 Ağustos 1996.

²⁰⁴ Yervart Danzikyan, "Devletler arası ilişkiler: Her şey para mı?", *Agos*, 23 Ağustos 1996.

27 Eylül 1996 tarihli gazetede “Petrosyan Biraz Zorlandı” başlığıyla birinci sayfadan verilen haber bu duruma güzel bir örnektir:

Petrosyan’ın kendisine özellikle yurtdışında prim kazandıran dış politika çizgisini ve diaspora ile kurduğu sıcak ilişkileri bundan sonra da sürdürmesi bekleniyor. Hükümete yakın çevreler, Petrosyan’ın seçim arifesinde muhalefetin oklarına hedef olmasına neden olan Karabağ konusundaki temkinli politikasına ve Türkiye ile diyalog kurma çabalarına devam edeceğini belirtiyor.

Dink’e göre; Türkiye-Ermenistan diyaloguna verdiği önemin başlıca iki nedeni vardır. Birincisi diyalogun her iki ülkenin demokratikleşme sürecine sunacağı katkıdır. Her iki ülkenin de bir an önce yapması gereken birbiriyle ilişkili tarihsel ve güncel sorunlarını aşmaktır. Yoksa birbirlerine rağmen demokratikleşme süreçlerini tamamlayabilmeleri mümkün değildir. Aynı zamanda Ermenistan’ın Batı’ya, Türkiye’nin de Doğu’ya bakışında her iki ülke de birbirlerinin pencereleri olmalarıdır. Batıya açılmak için Ermenistan’ın Türkiye’ye açılmaktan, doğuya açılmak için de Türkiye’nin Ermenistan’a açılmaktan başka çaresi yoktur. Dink’e göre aksini düşünmek “sadece kulağı tersten gösterme çabası”dır. Diyalogun kurulmasıyla Türkiye Ermeni toplumu, kapalı bir cemaat olmaktan sıyrılacak; açık toplumda kendi kimliğiyle ve rengiyle yaşabilme şansını geliştirecektir. İki ülke arasında yapılacak her türlü kültürel, sosyal, ticari vb. anlaşmalar cemaat yaşamını zenginleştirecektir. Bununla beraber cemaatte “körler arasında krallığını ilan etmiş şaşılmanın da foyalarının meydana çıkacağını” vurgular.²⁰⁵

Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan’ın Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için uyguladığı politika, Azerbaycan ile barış anlaşması imzalamak ve 1991’de işgal edilen Dağlık Karabağ özerk bölgesini Azerbaycan’a geri vermek üzerinedir. Bu amaçla uluslararası platformlarda Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar

---

²⁰⁵ Hrant Dink, “Az buz değiliz biz”, *Agos*, 22 Haziran 2001.

Aliyev ile bir araya gelen Ter Petrosyan, Türkiye ile ekonomik ilişkiler kurmak için önüne sürülen bu şartlarda uzlaşabileceklerinin sinyallerini verir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konferansı için Türkiye'ye gelen Ter Petrosyan, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile Türkçe konuşması ve konferansın Türkiye'nin girişimiyle iki ülkenin barış görüşmelerine dönüşmesi gazete tarafından olumlu bir gelişme olarak görülür ve Ter Petrosyan'ın sözleri manşete taşınır: "BİZ ZATEN BARIŞIĞIG"²⁰⁶

Ancak Ter Petrosyan'ın dış politikada izlediği bu uzlaşmacı çizgi, iç politikada muhalifleri tarafından eleştirilir. Başdanışmanı Libardyan'ın yönlendirmesi ile Taşnak Partisinin faaliyetlerini yasaklayan, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının üzerinden 6 yıl geçtikten sonra Rusya ile ilişki kuran ve karşılıklı askeri-siyasi birlik anlaşması imzalayan Ter Petrosyan, bir süre sonra muhaliflerin baskısına dayanamayacak Dağlık Karabağ liderlerinden Koçaryan'ı Ermenistan Başbakanlığı'na getirecektir. Bu hamlenin, muhalefetin eleştirilerini engellememesi üzerine, Ter Petrosyan, 6 Şubat 1998 tarihinde istifa eder. Başbakan Koçaryan, geçici olarak Devlet Başkanlığı'na getirilir. Ermenistan Devleti vatandaşı olmayan Koçaryan'ın Devlet Başkanlığı seçimlerine katılması için anayasada değişiklik yapılır ve 30 Mart 1998'de yapılan başkanlık seçimlerinin ikinci turunda Koçaryan Başkan seçilir (Libarıdian, 2001).

---

²⁰⁶ "Biz zaten barışığig", *Agos*, 2 Mayıs 1997.

Agos, Türk medyasında “şahin” olarak tanımlanan Koçaryan’ı “sözde sert” olarak niteler. “Sinyaller bazı olumlu gelişmelerin olacağı yönünde” diyen *Agos* durumu şöyle niteler:

Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerinin düzelmesi için bir çaba içerisine girilmesi, bu arzunun Dışişleri’nin, hatta Milli Güvenlik Kurulu’nun dahi gündemine yerleşmesi “uzak gelişmeler” olarak değerlendirilmemeli; bu ümidi savunanların yorumları hiç de öyle kendiliğinden oluşan sezgilere dayanmayla sınırlı değil²⁰⁷

Fransız parlamentosunda “1915 Ermeni soykırımı yasa tasarısının” kabul edilmesi öncesinde Türkiye Ermenistan ilişkilerinin bozulacağına dair haber, “İlişiler yol ayrımında” başlığı ile verilir.²⁰⁸ Aynı sayıda “Yapın Efendiler Yapın... Yıkmayın” başlıklı ve *Agos* imzalı başyazıda, Türkiye Ermenistan ilişkilerinin soykırım yasa tasarısı yüzünden giderek kötüleşmesinin Koçaryan’ın iktidara gelmesi ile eş zamanlı olması eleştirilir ve şu saptamada bulunulur:

Türkiye Ermenistan ilişkilerindeki bu sirkeleşme süreci, Koçaryan’ın yönetimi ele geçirmesiyle eş zamanlı gibi. Koçaryan “şahin” olarak kabul edildi bir kez. Şimdi artık dünyanın herhangi bir yerinde Türkiye aleyhine yaratılan olumsuzluğun ardında “Koçaryan parmağı” aranır oldu.

...Fransa’daki soykırım tasarısı da Koçaryan’ın etkisine bağlanıyor. Belli ki yasa tasarısı Fransız parlamentosunda kabul edilirse hem Türkiye Fransız ilişkileri, hem de Türkiye Ermenistan ilişkileri büyük yara alacak.²⁰⁹

Agos ilişkilerin en kısa zamanda düzelmesinden yana çizgisini soykırım yasa tasarıları ele alınırken de sürdürür:

Yapılacak onarımlardır geleceğimizi yaşatan... Yıkılacak ilişkiler değil. Umarız önümüzdeki ay Ukrayna’da bir araya gelecek bölge liderleri zirvesinde diplomatlar, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’le Ermenistan Devlet Başkanı Rober Koçaryan’ı bir kahve içimi bile olsa buluştururlar.

Agos Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesine yönelik en ufak gelişmeleri bile gazete sayfalarına taşır. 12 Nisan 2002 tarihli gazete manşetine Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan’ın “İleri hamleler denemeliyiz...”

²⁰⁷ “Sözde Sert”, *Agos*, 3 Nisan 1999.

²⁰⁸ “İlişiler yol ayrımında”, *Agos*, 29 Mayıs 1996.

²⁰⁹ “Yapın Efendiler Yapın... Yıkmayın”, *Agos*, 29 Mayıs 1996.

sözlerini taşır. Vartan Oskanyan, Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini ele alan dış politika konularında, Ermenistan Parlamentosu'na kapalı oturumda birifing vermiştir. Vartanyan, "Ermenistan-Türkiye'yle diyalogu açık tutmalıdır ve -ne için olmasın- ilişkilerimizde bir ileri hamleyi denemenin de zamanı gelmiştir Biz bu nedenle diplomatik girişimlerimizi daha da yoğunlaştırıyoruz" demiştir.²¹⁰

3 Mayıs 2002'de *Agos*, başyazısında Ermenistan'ın Türkiye'nin gündemine oturmuş gözüküğünü söylerken iyi niyet havası içinde Türkiye ile Ermenistan arasında diyalog yollarının açılmaya çalışıldığı bir noktada, Trabzon'da Cumhurbaşkanı Sezer'in Azeri ve Gürcü meslektaşlarıyla gerçekleştirdiği Kafkas Zirvesi'ni oldukça farklı bir şekilde değerlendirir. Gazeteye göre, "Ermenistan'ın davet bile edilmediği böyle bir zirve, her ne kadar Ermenistan'a verilen gözdağı gibi nitelense de aslında Azerbaycan'ı ikna etme girişimi olarak" değerlendirilmelidir.²¹¹

10 Mayıs 2002'de *Agos*'ta, "İlişkiler giderek sıklaşıyor" başlığı altında Türkiye ile Ermenistan arasında temasların hükümet düzeyinde sıklaştığının altı çizilir. Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan Dışişleri Bakanlarının İzlanda'da yapacağı görüşme, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın 10. yıl kutlamalarına Ermenistan'ın da katılacağı haberi verilir. Haberde aynı zamanda, Bakü'den dönen dönemin Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli'nin Ermenistan'la diyalog isteyen "Türkiye'den bazı çevreleri" sert bir dille uyardığı, Ermenistan'la ilişkilerin ancak Karabağ'da işgal ettikleri topraklardan çekilince gerçekleşeceğini söylediğine de yer

---

²¹⁰ "İleri hamleler denemeliyiz..." *Agos*, 12 Nisan 2002.

²¹¹ "Hazır bahar da gelmişken", *Agos*, 3 Mayıs 2002.

verilir.²¹² 17 Mayıs 2002’de “Buluşmalar Sürecek” manşetiyle Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan Dışişleri Bakanlarının toplantısının olumlu geçtiği haberi yapılır.

2003 yılının Haziran ayında Hrant Dink, Türk-Ermeni ilişkilerini tarihsel süreçte değerlendiren ard arda iki yazı kaleme alır. Ermenistan’ın yeni bağımsız olduğu dönemi “Türk-Ermeni Diyalogunun Doğum Öncesi Evresi” olarak tanımlar. Araya giren Azerbaycan gerginliği, Karabağ’daki çatışmalar sırasında MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ile Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan’ın buluşmasını, işadamları arasındaki gelişmelerin önemli adımlar olduğunu vurgular.

Dink, Petrosyan sonrası hükümetler arası ilişkilerin sadece Karadeniz Ekonomik İşbirliği bünyesinde oluştuğunu, takviye olarak araya giren Türk Ermeni İş Geliştirme Komitesi (TABDC) toplantılarını, Fransa’daki Türk-Ermeni aydınları diyalogunu, Türkiyeli ve Ermenistanlı bir grup kadının kendi aralarında buluşmalarını ve Ankara ve Yerevan Üniversiteleri arasındaki ilişkiyi Türk-Ermeni Diyalogu’nun bebeklik günleri olarak niteler.²¹³

Türk-Ermeni Diyalogunun Ergenlik döneminde Dink, Türkiye-Ermenistan ilişkisinin artık Azerbaycan’a endekslenmekten çıkması gerektiğini söyler ve günümüzde iki cepheden başlatılan iki ataktan söz eder. İlki Batı’dan Diaspora ile ikincisi de Doğu’dan Ermenistan ile olan ilişki. Türkiye’nin Diaspora ile ilişkisinden olumlu yanıtlar almasının zor olduğunu belirten Dink, Türkiye’nin ilişkisinde asıl ağırlık vermesi gereken tarafın Ermenistan olduğunu söyler. Ermenistan “Önkoşulsuz olarak diyaloga varız derken, Türkiye’nin Ermenistan’la arasında “Soykırım”, “Karabağ”, “Sınırların tanınması” şeklinde bazı kırmızı çizgiler var.

²¹² “İlişkiler giderek sıklaşıyor”, *Agos*, 10 Mayıs 2002.

²¹³ Hrant Dink, “Zorlaya zorlana diyalog (1)”, *Agos*, 13 Haziran 2003.

Dink çözümün Türkiye ile Ermenistan'ın sınırlarının iki halkın geliş geçişine açılmasıyla çözüleceğini ileri sürer. Diyalogta artık Ergenlik döneminden Olgunluk dönemine geçilmesi gerektiğinin altı çizilir.²¹⁴

27 Haziran 2003'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Kars'a yapacağı gezi ile ilgili haber "Yeni döneme doğru" manşetiyle verilir. Haberde Kars ve Iğdır sınır kapılarının kademeli olarak açılabileceğinin ihtimal dahilinde olduğu, demiryolunun açılması için iki ülke arasında görüşmelerin başlayabileceği, Türkiye ile Ermenistan arasında başlayacak işbirliğine Azerbaycan'ın da davet edilebileceği gibi çeşitli beklentiler de dile getirilir.²¹⁵

Ancak 4 Temmuz 2003'te *Agos* "Başbakan ağırdan aldı" manşetiyle Recep Tayyip Erdoğan'ın Kars'da beklenen mesajı vermediğini ileterek Diaspora'nın Türkiye'nin diyalog söyleminde samimi olmadığı iddiasını bir kez daha dile getirir.

Agos, Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişeceğini ve burada Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın önemli rol oynayacağını düşünür. Manşetlerini de istekleri doğrultusunda belirler; ama Başbakan Erdoğan'ın açıklamalarını beğenmeyince Diaspora'nın Türkiye'ye yönelik yaptığı eleştirileri satırlarına taşır.²¹⁶

Türkiye-Ermeni ilişkilerinin ılımlı bir havaya bürünmesinde *Agos* elinden geleni yapmaya çalışır. Ama 2006 sonu ve günümüzde de var olan sorunlar aşılmış değildir.

---

²¹⁴ Hrant Dink, "Zorlaya zorlana diyalog (2)", *Agos*, 20 Haziran 2003.

²¹⁵ "Yeni döneme doğru", *Agos*, 27 Haziran 2003.

²¹⁶ "Başbakan ağırdan aldı", *Agos*, 4 Temmuz 2003.

II.3.f.2. Agos'un Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Bakışı

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin belirleyicisi durumunda olan Azerbaycan, Agos tarafından yakından takip edilen ülkelerdendir. Agos ve yazarlarınca özellikle Karabağ sorunu²¹⁷ Ermenistan'ın geleceğini ipotek altında tutan bir problem olarak görülür. Haber ve yorumlarda bu sorunun barışçıl yollarla çözülmesi sık sık dile getirilir; aksi takdirde Alica sınır kapısının açılmayacağını ve Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargoyu kaldırmayacağını altı çizilir.

Başbakan Mesut Yılmaz'ın nevruz kutlamaları için gittiği İğdır'da, Türkiye-Ermenistan arasındaki Alica sınır kapısının açılacağı mesajını vermesi "Kafkasya için diplomatik trafik hızlandı / Çözüme adım adım" başlığıyla 19 Nisan 1996 tarihinde ilk sayfada yer alır. Yılmaz'ın sınır kapısı ile ilgili açıklamanın ardından haberde, uluslararası ilişkilerde yaşanan trafik ele alınır ve Azerbaycan'ın gelişmekte olan bu ikili ilişkiyi bozacağı korkusu dile getirilir. Azerbaycan'ın Ermenistan'la Karabağ konusundaki tüm anlaşmazlık noktaları giderilmeden, Alica sınır kapısı dahil Ankara'nın hiçbir adım atmasını istemediği açıklanır.

Agos, Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan bu gelişmeleri uluslararası ilişkiler uzmanı Gün Kut ve Mensur Akgün'e yorumlatır. Her iki yoruma göre de ilişkilerin düzelmesinde kilit nokta, Karabağ sorunun çözüme ulaşmasıdır:

---

²¹⁷ Agos'un Ermenistan'ın tanımlamasına benzer bir şekilde "Yukarı Karabağ" olarak adlandırdığı bölge Azerbaycan Devleti sınırları içerisinde yer alan özerk bir cumhuriyettir. Azerbaycan ve Türkiye Kamuoyu bölgeden söz ederken "Dağlık Karabağ" tanımlamasını kullanmayı tercih etmektedirler. 1923'ten 1989'a kadar Dağlık Karabağ Sovyet Sosyalist Özerk Bölgesi olarak adlandırılan bölge, 1991 yılında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edildi. SSCB'nin dağılmasının ardından şiddetini giderek arttırdı. Ermenistan'ın, Karabağ ile Ermenistan arasında bir koridor oluşturması sırasında yaklaşık 30 bin kişi hayatını kaybetti ve 1,5 milyon Azeri topraklarını terk etmek zorunda kaldı. 1994 yılında ateşkese giden taraflar, uluslararası kamuoyunun girişimleriyle, Ermenistan tarafından yaratılan bu sorunun çözümü için zaman zaman masa başına oturuyor. Ancak konu hem Azerbaycan hem de Ermenistan için sorun olarak kalmaya devam ediyor (http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2632).

Kafkaslarda birtakım şeylerin artık yerine oturması gerekiyor. Herkes çözüm isterse çözüm olur. Şu anki durumda herkes çözüm istiyor gibi gözüküyor. Ancak gözükene o ki Rusya'daki başkanlık seçimleri her şeyin belirleyicisi olacak. Yeltsin kazanırsa Kafkasya'da artık bir çözümün gerektiği gerçeğine razı olacak.

Ancak sertlik yanlıları kazanır da tekrar Sovyetler Birliği ülküsünü yaşama geçirme uğraşına girerlerse Kafkasya da karışır, Orta Asya da. Türk, Ermeni ve Azeri ilişkilerini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Her şey yolunda gider, istikrar bozulmazsa Kafkasya huzurlu açılımlar arifesinde diyebiliriz. Türk-Ermeni ilişkilerinin doğru dürüst oluşması, Ermeni Azeri ilişkilerinin doğru dürüst oluşmasına bağlı.²¹⁸

Sebebi ne olursa olsun Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin gelişmesi sevindirici. Umarım yıllardır süren bu anlamsız küskünlük sona erer. Sadece sınır kapısının açılması ve iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla her şeyin güllük gülistanlık olacağına inanmıyorum. Pek çok ülkenin, sınır kapılarının açık olduğu birçok ülkeyle sorunları var. Sınır kapılarının açılması birbirimizi yeniden keşfetmemize ve tarihimizle barışmamıza yardımcı olacaktır. Önyargıların aşılması için çalışmak, ama belki de hepsinden önemlisi, Karabağ sorununu adil bir çözüme kavuşturmak gerekmektedir.²¹⁹

Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri konusuna duygusal yaklaştığını ileri süren gazete, sorunun Azerbaycan ve Karabağ'a bağlanmasından da şikayetçidir. Köşe yazısı ve yorumlarda, ikili ilişkilerin başka sorunlara bağlanmaması gerektiğinin altı çiziliyor. Ermenistan Başbakanı Hrant Bagratyan, Habitat II Organizasyonu için geldiği İstanbul'da, Agos genel yayın yönetmeni Hrant Dink ile yaptığı röportajda iki ülke arasındaki ilişkileri değerlendirir.

Bagratyan, Türkiye ile ekonomik alanda gerçekleşecek iyi ilişkilerin diğer alanlarda da zemin oluşturacağını, Ermenistan Cumhuriyeti'nin karşılıklı ilişkiler için resmen Türkiye'ye başvurduğunu, bu talebin henüz Türkiye Cumhuriyeti tarafından cevaplandırılmadığını, Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan sorunların Türkiye ile ilişkilerde belirleyici olmasının her iki ülkeye de yararı olmadığını söyler. Tek arzularının Türkiye ile ticari ilişki kurmak olduğunu dile getiren Bagratyan konuşmasını şöyle sürdürür:

Doğu vilayetlerinde karşılıklı ekonomik ilişkiler kurulabilir ve birbirimize katkı sağlayabiliriz. Karabağ sorunundan tüm kesimler zarar görüyor. Biz de görüyoruz,

²¹⁸ Gün Kut, "Herkes Çözüm İstiyor", *Agos*, 19 Nisan 1996.

²¹⁹ Mensur Akgün, "Türkiye ve Ermenistan", *Agos*, 19 Nisan 1996.

Türkiye de. Bu sorunun Türkiye ile ilişkilerimizde engel teşkil etmemesi en büyük çabamız olmalıdır. (...) Kimseden sadaka istemiyoruz bizimle ticaret yapılınsa bizim tek arzumuz bu.

Dink 25 Ekim 1996 tarihinde “Ha gayret!” adlı yazısıyla iki ülke arasındaki ticaretin biran önce başlaması gerektiğini söyler. Destek olarak da dönemin Başbakanı Erbakan’ın BDT Ülkeleriyle komşu olan illerin valiliklerine gönderdiği “İlinizde sınır ticaretini komşu ülke ile geliştirin ve araçlardaki akaryakıt depolarının hacmini genişleterek ticaret oranını artırın” genelgesini yayımlar.

Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı’nın girişimiyle, Karabağ sorununa çözüm aramak için 28 Ekim 1996 tarihinde Moskova’da Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ Ermenilerinin temsilcileri bir araya gelirler. Agos, görüşmeleri “Karabağ’da çözüm arayışları” başlığıyla 1 Kasım 1996 tarihinde manşetten verir. Haberde Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan’ın Türkiye’nin sınır ambargosunu kaldırması karşılığında, işgal ettikleri Azeri topraklarından geri çekilmeye hazır oldukları sözüne yer verilir. Ancak Türk yetkililere göre öncelikle Ermenistan’ın harekete geçmesi gerekmektedir. Bir süre sonra düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirvesi’nde, Ter Petrosyan ve Haydar Aliyev ile bir araya gelen Cumhurbaşkanı Demirel ise Azerbaycan’dan yana tavır koyarak, Azerbaycan’ı gücendirmeyeceklerini açıklar.

Agos liderlerin görüşmelerine yer verdiği haberde Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılmasına yönelik çalışmalara dikkat çeker ve Ermenistan’ın Türkiye için umut vaat eden, iyi bir pazar olduğu gerçeğinin üzerinde durur.

Ermenistan’da Rober Koçaryan’ın yönetime geçtiği dönem ve sonrasında da Agos, iki ülke arasındaki ilişkinin düzelebileceğinden yana bir dil kullanır. 14 Mayıs 1999 tarihinde “Karabağ’da ortak devlete doğru” başlığıyla verilen haberde

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlığın çözülmesine yönelik olumlu gelişmelerden söz edilir. Haberdan Ermenistan devlet başkanı Rober Koçaryan'ın²²⁰ kabul ettiği “Karabağ'da ortak devlet” fikrine, Azerbaycan devlet başkanı Haydar Aliyev'in de sıcak baktığı öne sürülür. Gazete Koçaryan ile Aliyev arasında yaşanan her türlü görüşmeyi gündemine taşır. Bu süreçte ABD, Rusya gibi ülkelerin temsilcileri iki devlet arasındaki sorunların çözümünden yana politik tavır sergileyerek her fırsatta Koçaryan ile Aliyev arasında diyalog kurma çabasına girişirler. 28 Ocak 2000 tarihinde Agos, “Rusya devlet başkanı Putin'in Bağımsız Devletler Topluluğu zirvesinden önce Koçaryan ve Aliyev'i bir araya getirdiği haberini iletir. Gazete bu buluşmayı olumlu bir şekilde aktarır. Sonucundan umutlu olduklarını dile getirir. Ama uzun vadede bir sonuca ulaşamaz. 26 Ocak 2001 tarihli Agos'un “ Bayraklar artık yan yana” başlıklı haberinden Koçaryan ile Aliyev'in Avrupa Konseyi töreninde buluştuğunu öğreniriz. Koçaryan, barış sürecinin gelişebilmesi için elinden geleni yapacağını açıklarken, Aliyev Karabağ sorunu çözülmeden barışın mümkün olmadığını dile getirir.

8 Ağustos 2003 tarihli Agos “Bir devir kapanırken” başyazısında Haydar Aliyev'in hastalığından dolayı Azerbaycan Parlamentosu'nun oğlu İlham Aliyev'i Başkan seçtiği belirtilerek, bölgede istikrarın olup olmayacağı tartışılır. En önemli konunun da lider değişikliğiyle petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla özel öneme sahip Azerbaycan siyasetine kazandıracığı açılım olduğunun altını çizer. 15 Ekim'de Azerbaycan'da yapılan Başkanlık seçimini İlham Aliyev kazanır. Agos, 24 Ekim

---

²²⁰ Karabağ'ın başkenti Stepanakert'te doğan ve büyüyen Koçaryan, yasal olarak Azerbaycan Devleti yurttaşıdır. Gençliğinde Karabağ'ın Ermenistan'a katılması yolunda yürütülen siyasal eylemlerde etkin rol alan Koçaryan, 1992'de Dağlık Karabağ başbakanı olarak atandı. Ter Petrosyan tarafından muhalefetin isteği ile 1998'de önce Ermenistan Başbakanlığı'na getirilen Koçaryan, Petrosyan'ın istifası üzerine 30 Mart 1998'de yapılan seçimlerde Devlet Başkanlığına seçildi.

2003'te "İstikrar Seçimi" başyazısında gazete İlham Aliyev'in başkanlığının bir seçim sonucu olmanın ötesinde dengelerin ortak tercihi olarak verir. Seçim sürecinde Azerbaycan'da yaşanan olaylara (muhalif liderlerin tutuklanması) Rusya ve ABD'nin tepkisiz kalmasını Agos, "Babadan oğla geçen hanedan devri ve bunu demokratik ritüelle oturma çabası olarak" değerlendirir.

II.3.f.3. Agos'un Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerine Bakışı

Türkiye'nin 1990'lardan sonra temel hedef olarak ortaya attığı Avrupa Birliği'ne üye olma girişimlerinin ve küreselleşmenin etkisiyle yayınlanmaya başlayan Agos, demokrasi, çokkültürlülük, azınlık ve insan hakları konusunda Avrupa Birliği'nin savunduğu değerlerin taşıyıcısı olmuştur.

Gazete, yayın hayatına başladığı günden itibaren Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini savunan bir politika izlemiştir. Üyelik sürecinde AB'nin, Türkiye'den gayrimüslim azınlıkların sorunlarının çözümüne yönelik reformları istemesi, gazetenin AB'den yana politikasının da şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Demokratik ve çoğulcu bir Türkiye yaratılmasından yana olduğunu sık sık dile getiren Agos, özellikle köşe yazılarında AB'ye üye bir Türkiye'nin ne demek olduğunu tartışmıştır:

20. yüzyılın sonunda birlikte ve kalabalık halde yaşama zorunluluğu ilkel kabile yaşam biçimlerine son veriyor. (...)

"Taklitçiliğe ve kalitesizliğe son" salt üretilen mallara ilişkin de değil.

Kavramlar ve uygulamaları da bunun içine giriyor.

Demokrasi mesela...

“Fistan” değil ki taklidini üretilip, adamlara bunun bedeline 200 öderken sen burada iki kuruş fiyat biçsin.

Avrupa Birliği'ne girildi bir kere²²¹

Gazete yazarları arasında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olabileceğini bir rüya olarak değerlendiren kişiler de vardır. Oşin Çilingir “Avrupa Birliği ya da bir uykudan uyanış” başlıklı yazısında şunları söyler:

Avrupa Birliği Türkiye için bir rüyadır. Bu rüyadan uyanmak, gerçekleri görmek hiç de zor değildir. (...) Avrupa Birliği'ne lobi oluşturma faaliyetleriyle değil, sağlam sosyo-ekonomik göstergelerle girilebilir! Bu göstergelere de bir tek yılda değil, birkaç on yıllık uzun bir tarihsel dilimde ulaşılabilir... Avrupa Birliği, Türkiye'nin giderek genişleyen bir pazar oluşu nedeniyle belki hiçbir zaman “Türkiye'nin aramızda yeri yok!” demeyecektir; ama sürekli engellemeye ve yeni yeni koşullarla bu ilişkiyi sürüncemede bırakacaktır.²²²

Hrant Dink, 3 Aralık 1999 tarihli “Yükseliş Devri” yazısında 11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılacak Avrupa Birliği zirvesinde Türkiye'nin AB adaylığına ilişkin verilecek kararın çok önemli olduğunu vurgular. Öyle ki 29 Ekim 1923 Türkiye'nin kuruluş tarihi ise, “yükseliş devri” de 11 Aralık 1999'la başlayacaktır. Bu tarihi bir ivme noktası olarak gören Dink şöyle devam eder:

Türkiye'nin aday adaylığının ilan edilmesi halinde artık ülkemizde hemen her alanda özellikle de insan hakları ve demokrasi açısından olumlu sıçrayışlar ve tırmanışlara rastlamamız mümkün olacak. Hatta şu anda “Apo'yu asalım mı, asmayalım mı? tartışmasının dahi, olumlu bir kararın oluşturacağı iklim değişikliğinde esamisi bile okunmayacak. Bu havanın değişmesine ne MHP milletvekillerinin ısrarcı tutumları ne şehit analarının “intikam yürüyüşleri” engel olabilecek.²²³

Dink'e göre Avrupa Birliği'ne aday bir Türkiye'de azınlık sorunu da zamanla ortadan kalkacaktır:

AB'ye aday gösterilen bir Türkiye'de azınlık kavramı ve azınlık sorunu diye bir kavram zamanla kendiliğinden ortadan kalkar. Yurtaşın ve bireyin ön plana çıkarıldığı AB anlayışında azınlıkların sorunları süratle hallolur.

²²¹ Hrant Dink, “Alıp da kaçan mı?”, *Agos*, 5 Nisan 1996.

²²² Oşin Çilingir, “Avrupa Birliği ya da bir uykudan uyanış”, 28 Mart 1997.

²²³ Hrant Dink, “Yükseliş Devri”, *Agos*, 3 Aralık 1999,

11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki Zirvesi'nden Türkiye'nin AB'ye aday adaylığının kabul edilmesi üzerine *Agos*, haberi "Haydi! 'Türkiye Birliği'ne şeklinde manşetiyle taşır.

Avrupa Birliği ile ilişkiler *Agos* gazetesinin sayfalarında değerlendirilirken hakim olan yaklaşım, Türkiye, Avrupa Birliği'nin dışarıdan dayatmasına gerek duymadan gerekli yasaları çıkarıp uygulayabilirse, demokratikleşme sürecinin çok daha sağlıklı olacağı şeklindedir.

Ayrıca, *Agos*'tan çıkan bazı yorumlar Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde daha demokratik ve istikrarlı bir yapıya kavuşmasının komşuları ile (dolayısıyla Ermenistan ile) ilişkilerine olumlu yansıtacağını, hatta Avrupa Birliği üyesi bir Türkiye'nin, Ermenistan'ın da Avrupa Birliği ile üyelik sürecine girmesinde ve Ermenistan'ın dünyaya açılmasında katkısı olacağını savunmaktadır.

Agos'a göre AB Türkiye için iki nedenle önemlidir. Birincisi, AB sayesinde demokratikleşecek Türkiye'nin azınlıklara ilişkin sorun ve çözümlerinde daha gerçekçi olacaktır. İkincisi Ermeni Kimliği'nin yaşatılmasını sağlayacak olan Ermenistan'ın AB'ye üye bir komşuya sahip olmasıdır. *Agos* Ermenistan için Türkiye üzerinden bir Avrupalı olma hayali taşır. Hrant Dink, Türkiye'nin üstleneceği bir misyonla Güney Kafkasya'nın üç ülkesini -Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan- de Avrupa'nın komşusu haline getirmesine ve onlara özel statü sağlanmasına ön ayak olabileceğini düşünür. Hrant Dink köşesinde 2005 Mayıs'ın da AB ülkelerinde "Ermeni Soykırımının tanınması" konusunda giderek artan mutabakat karşısında (Fransa'dan sonra Almanya da Ermeni Soykırımını Parlamentosuna taşır) AB'ye üye ülkelerin Ermenistan'a pozitif ayrımcılık

sağlayarak Türkiye’den önce Ermenistan’ın Avrupa Birliği’ne alınıp alınmayacağı sorgular. Bu sorgulamada her şeyin Türkiye’nin elinde olduğu vurgulamasını da yapmaktan geri kalmaz.²²⁴

2 Mayıs 2003 tarihli *Agos*’un manşetinde “Asıl gündem: Avrupa Birliği” başlığı yer alır. Irak’ta yaşanan gelişmelerin ardından Türkiye’nin asıl gündemi olan Avrupa Birliği’ne geri döndüğü haberi verilir. Aynı tarihli “Gerçek Gündem” adlı başyazıda da 2004 Aralık ayına kadar hiçbir gündemin Avrupa Birliği’ne hazırlık sürecinin önüne geçmesine izin verilmemelidir uyarısında bulunulur.

Ne Kıbrıs’taki olumlu gelişmeler, ne de Milli Güvenlik Kurulu ile AKP iktidarı arasında yaşanan gerginlik ne de bir başkası Türkiye’nin gerçek gündemi Avrupa Birliği’nden bağımsız düşünülemez.

Türkiye’nin Ermeni Sorunu’na ya da Ermenistan’a bakışında dahi eğer yeni bir yaklaşım olacaksa öyle görülüyor ki bu da aynı yolda şekillenecek.²²⁵

Agos, Avrupa Birliği için paket paket uyum yasaları çıkarılırken henüz hiç birinin tam anlamıyla uygulamaya geçmemesinden şikayetçidir:

“Yasa yapıyorlar ama uygulamıyorlar” türünden bir karamsar bakışla yetinmek ve “Armut Piş ağzıma düş” aymazlığında beklemek, Türkiye’nin demokratikleşme süreci için çabalayan insanlara en azından haksızlık sayılmalı.

“Sözler ve Eylemler” başyazısında *Agos*’a göre, Avrupa Birliği süreci, korkularından arınmış tüm enerjisini kendi vatandaşlarının hak ettiği temel hak ve özgürlüklerle refahını sağlamaya odaklanmış bir Türkiye gerektirmektedir. Gazete yapıcı mesajların, yeni yaklaşımların ifadesi olan sözlerin artık eşdeğer içtenlikle eylemlerle desteklenmesini şart koşuyor.²²⁶

AKP hükümetinin AB politikası *Agos* tarafından da desteklenir. AB’nin Türkiye hakkındaki ilerleme raporlarının azınlıkları ilgilendiren maddeleri öncelikli

²²⁴ Hrant Dink, “Biz, biz idik (2), *Agos*, 6 Mayıs 2003.

²²⁵ “Gerçek Gündem”, *Agos*, 2 Mayıs 2003.

²²⁶ “Sözler ve Eylemler”, *Agos*, 6 Haziran 2003.

olarak manşetlere taşınır. Raporların, Türkiye kamuoyunda çokça yer tutmayan maddeleri gazete tarafından büyütülerek verilir.

II. 4. *Agos*'un 10 Yılı'nın Değerlendirmesi

Agos Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, özellikle gazetenin kuruluş yıldönümlerinde gazetenin amaçlarını, yayın politikasını, *Agos*'u diğer yayınlardan ayıran özellikleri anlattığı yazılar kaleme almıştır. Bu yazılardan yola çıkarak, gazetenin hedeflerinde bir değişim olup olmadığı; yayın politikasının geçirdiği evreleri de gözlemek mümkündür.

Dink, *Agos*'un 1996 yılında neyi hedefleyerek yola çıktığını, nereden nereye geldiklerini 5 Eylül 2003 tarihli *Agos*'ta Amerikan Senatörü Adam Schiff'le yaptığı konuşma üzerinden okuyucularına bir kez daha aktarır ve görüşlerini net bir şekilde dile getirir.

Sınırlı hedefler ve mütevazı beklentilerle yayın hayatına başlayan *Agos*'un temel amacının Ermenice okumayan Ermenilerle iletişim kurmak, Ermeniler'i içinde yaşadığı büyük topluma, doğrudan kendi iradesinde ve kendi sesiyle tanıtmak, ve gerçekleştirebilirse *Agos*'u genç entelektüellerin yetişebileceği bir mutfağa dönüştürmek olduğunu vurgular. Dink haddini fazlasıyla aşan ilginin *Agos*'u kendi iradesinin dışına haddini ve çapını aşan konumlara erdirdiğini söyler. Cemaat sözcülüğüne soyunmadığını, böyle bir yetkisinin ve hakkının bulunmadığını her defasında *Agos*'un yinelediğini belirten Dink, *Agos*'u ürettiği siyasi söylemlerden dolayı görüşüne başvurulması gerekli bir kesim olarak görülmeye başlanmasıyla *Agos* için asıl tehlikenin başladığını belirtir.

Dink konuşmasında, Agos’la ilişkiye geçen kesimin çok çeşitli olmasından dolayı olası tuzak ve tehlikeler karşısında uyanık kalmaya zorlandığı çareyi de şeffaflıkta bulduklarını belirtir. Yurt içinden ve dışından basın mensupları, akademisyenler, siyasiler, diplomatlar, sivil toplum örgütlerinin, aydınların, insan hakları savunucularının Agos’un kapılarını çaldığını söyler.

80 bin Ermeni’nin yaşadığı Glendale’den milletvekili seçilen senatör Adam Schiff’in “1915’te İstanbul’daki Ermeniler niçin yerlerinden edilmediler?” sorusunu ise şöyle yanıtlar Agos:

Edilmemelerine iki neden sebep oldu. Birincisi buna gerek kalmamıştı çünkü zaten İstanbul’da topluma önderlik edebilecek herhangi biri kalmamıştı. Hepsi bir ay öncesinden 24 Nisan’da toplanıp halledilmişti. İkincisi de böyle bir vahşeti İstanbul’da uygulamak büyük bir risk taşıyordu. Anadolu gözden hayli ıraktı ve orada bu iş nispeten daha kolaydı ancak İstanbul, elçiliklerin konsoloslukların merkeziydi, böylesine açık ortamda Ermenileri topyekün sürmeyi göze alamazlardı.²²⁷

Cemaatin sözcülüğüne ya da temsilciliğine soyunmadığını iddia eden Agos, ABD’deki Ermeni Soykırım Yasa Tasarılarıyla ilgili olarak ABD’nin bu alandaki politikalarını iki yüzlü bulduklarını söylererek, 1915’te yaşananlarla ilgili olarak Ermenilerin neler düşündüğünü şöyle açıklar:

Hiçbir Ermeni’nin kendi tarihsel gerçekliğinden kuşkusu yoktur, olamaz. Bu gerçeklik dünyadaki parlamentoların ya da senatoların 80 yıl sonra tarihsel bir gerçeği kabul ediyor gözükmeleriyle gerçek hale dönüşmez. Bu gerçekliğin böylesi bir ikiyüzlülüğe ihtiyacı yoktur. Her Ermeni kendi tarihsel dramını onuruyla gerekirse mahşere kadar sırtında taşımalı ama onun bunun siyasi malzeme yapmasına izin vermemelidir. Ermeni Soykırımı’nı dünyanın ya da Türkiye’nin kabul edip etmemesi Ermeniler’in değil diğerlerinin sorunu olmalıdır.²²⁸

Agos, Ermenilerin asıl görevlerinin Ermeni kimliğine sahip çıkıp, Ermenistan devletini yaşatmak olduğunu şöyle açıklar:

...Atalarımızın yok edilmeyeceğini, onların büyük mirasının bizim varlığımızla birlikte yaşadığını ispat etmek olmalıdır. Onları yaşatmanın yegane yolu da nerede

²²⁷ “İki yüzlü davranmayın”, *Agos*, 5 Eylül 2003.

²²⁸ “İki yüzlü davranmayın”, *Agos*, 5 Eylül 2003.

yaşıyor olursak olalım, Ermeni kimliğimizi devam ettirip geliştirmek için vereceğimiz direnişte aranmalıdır. Bunun için de zaten kader bize bu olanağı sunmuştur. İşte Ermenistan devleti orada tüm çıplaklığıyla bizlerin varlığını sorgulamaktadır. Tüm performanslarımızı bu devletin varlığını devam ettirmesine ve insanların güvenli bir gelecek için de uygar dünyanın seviyesine ulaştırmaya harcamalıyız. Önümüzdeki en büyük hedef bu olmalıdır.²²⁹

Dink, 2000 yılında kaleme aldığı “Surp Basın” (1), “Azkokud Basın”(2), “Agos’tan Önce” ve “Agos’tan Sonra” başlıklı yazılarında Türkiye’deki Ermeni Basını, işlevlerini, konumunu, kurumlarla olan ilişkilerini ele alır. Diğer Ermeni gazetelerinin, Ermenice yayınladıkları için kendilerine kutsallık atfettiklerini eleştirel bir dille anlatan Dink, İstanbul Ermeni Basın Tarihi’ni Agos’tan önce ve sonra olmak üzere ikiye ayırıp, Agos’un kendinden önceki Ermeni yayın organlarından neden farklı olduğunun altını çizmeye çalışır.

Agos’tan önce Türkiye’deki Ermeni basının temsilcileri 90 yılı aşkın *Jamanak*’la 60 yıldan fazla süredir yayınlanan *Marmara* gazeteleridir. Zaman zaman ömrü kısa süren gazete denemeleri olmuşsa da Ermeni basını hep bu iki gazetenin tekelinde kalmıştır. Dink, 1996 yılında yayın hayatına başlayan Agos gazetesinin de istenirse Türkiye’deki Ermeni basını içerisinde yer alabileceğini söyler; ama bazıları için Ermeni basını sırf Ermenice yayınlanmalarından dolayı *Jamanak* ve *Nor Marmara* gazeteleridir.

...AGOS’un yüzüne karşı doğrudan terennüm etmeseler de, bazıları ‘Ermeni basını’ deyince satır aralarında Ermenice yayınlanışları nedeniyle salt ‘Jamanak’ ve ‘Marmara’nın işaret edilmesi gerektiğini ima etmekten geri durmazlar. “Hay Mamul” (Ermeni Basını) onların nezdinde “Hayadar Mamul”dur (Ermenice Basın) sadece.²³⁰

Dink yazısında “Ermenice Basın”da sık kullanılan bir üçlemeden söz eder. ‘Ermeni realitesinin üç Surp’u (Aziz) vardır: Biri “Surp Kilise”, diğeri “Surp Okul” üçüncüsü de “Surp Basın”. Basınının Surp’luğunu (Azizliğini) Ermenice’yi yaşatma

²²⁹ “İki yüzlü davranmayın”, *Agos*, 5 Eylül 2003.

²³⁰ Hrant Dink, “Surp Basın” (1), *Agos*, 25 Ağustos 2000.

azmi ve işlevine bağlayan Dink'e göre, Ermenice yayınları her gün okuyucularına ulaştıran gazeteler Ermeniceyi canlı tutmaktadırlar. Ama Ermeni basını nitelemesinde ölçüt olarak gösterilen Ermenice'nin, gazetelerde nasıl kullanıldığına ilişkin tespitler yaparak Ermeni basınına da eleştirir.

Dink'e göre Ermeni basını Ermeni cemaatine ilişkin haberlerinde haberi ve yorumu ayrı sunma alışkanlığını henüz kazanamamıştır. Haberlerde temenni, alkış, kutlama ya da kınama ifade eden cümlelerin çok olması, haberin dilini ve biçimini de değiştirmiş, bu değişim kullanılan Ermenice'nin niteliğine de yansımıştır. Kullanılan Ermenice bol sıfatlı bir Ermenice'dir. Dink'in dikkat çektiği bir nokta da övgünün ve abartılı sıfatların kullanıldığı bu haberlerin kapalı bir sistem içinde yaşayan cemaat üyelerince iyice benimsenmesidir.

... cemaat üyeleri bu övgülere tıpkı afyon gibi alışmış, alıştırılmış. Tiryakileşmiş, tiryakileştirilmiştir.²³¹

Dink, kendini sırf kullandığı dil yüzünden “Surp” veya “Ermenice havarisisi” olarak lanse eden Ermenice Basının okurun beklentilerine aynı derecede özen göstermediklerini belirtir. Ortaya koydukları havarilik iddiasının arkasında durabilecek bir yayın politikası içinde olmadıklarını, daha çok kişiye ulaşmak, onları misyonunun içine çekme iddiasının sadece söylemlerinde olduğunu, eyleme geçirmediklerini iddia eder. Dink'e göre bu gazetelerin varlığı ya da yaşama koşulları tirajlarına bağlı olmadığından tirajlarını artırmak, Ermeniceyi her gün yeni birilerine daha ulaştırma eylemine girişmezler. Bu gazete sahipleri için en önemli sayfalar, ilan sayfalarıdır. O yüzden de Ermeni basınına yaşayanlar değil, ölümler ayakta tutar:

---

²³¹ Hrant Dink, “Surp Basın” (1), *Agos*, 25 Ağustos 2000.

Sahipleri için gazetenin en önemli sayfası arka sayfası, ilanlarıdır. Çünkü bir ilanın getireceği gelir yüz okurun getireceği gelirden daha fazladır. Cemaat içinde genellikle ilk bakılan yerdir ilan sayfası.

Kim ölmüştür, kimin ayını ruhanisi vardır, kimin teşekkür ilanı vardır, o teşekkür ilanlarında kimlerin adı geçmektedir?

Bu konuda cemaat arasında neredeyse atasözü halini alan bir deyiş çıplak gerçeği net olarak ortaya koyar: “Ermeni basını, yaşayanlar değil, ölümler ayakta tutar.”²³²

“Ermenice Basın” “Surp” sıfatından başka kendisi için “Azkokud”

(milletine yararlı) sıfatını da kullanır. Dink Ermenice basını için kullanılan bu zincirlemeyi eleştirerek basının Ermeniceyi de kurtardığı için “Pırgiç” (kurtarıcı) sözcüğünü de ekler ve “Azkokud Surp Pırgiç Ermenice Basını” nitelendirmesini elde eder:

Basının işlevini bir kez daha anımsayalım.

Doğru ve yansız habercilik... Toplumda iletişimin sağlanması... Toplumun mağdur kesimlerinin haklarının savunulması... Kritikler ve eleştirel yazılarla entelektüel platform oluşturma... Toplumun değişik kesimlerinden farklı seslerine değer verme ve bunları okurlara aktarabilme...

Eğer tüm bunlar yerine getiriliyorsa, orada elbette millete yararlılıktan söz edilir.

Ama sormak lazım, tüm bu işlevler -ya da bir bölümü- es geçiliyorsa (ki ben sadece ülkemizde değil. Diaspora Ermeni Basını'nda da yeterince yerine getirilmediği kanaatini taşıyanlardanım) bu sıfatın hak edildiğini söylemek ciddi bir haksızlık sayılmaz mı?

Basın olmanın tüm asli şartlarını çoğu kez bir kenara bırakıp, kimilerinin yaptığı gibi yararlılığını salt dile indirgemek, hamasi edebiyat türünün en belirgin örneği değilse, ne?²³³

Dink, Agos'tan önceki Ermeni basının cemaat içi hiyerarşik basamakta edindiği yerin, bir hak edilmişlikten ziyade, abartılı bir gücün getirisi olduğuna inanır. Ona göre; basının cemaat yaşantısındaki bulunduğu basamak, bulunması gereken yer değil, çapını ve haddini aşan bir konumda olmuştur. Dink, Ermeni basınına yönelik eleştirilerinde başarılarında basının hiyerarşide hep ön sıralarda gösterilirken başarısızlıklarda en arkada gösterildiğine de dikkat çeker. Uzun yıllar cemaatte basının ne derse o olduğu bir süreç yaşanmasını, vakıf yönetimi,

²³² Hrant Dink, “Surp Basın” (1), *Agos*, 25 Ağustos 2000.

²³³ Hrant Dink, “Azkokud Basın” (2), *Agos*, 1 Eylül 2000.

derneklerin ve diğer kurumların kilit noktalarında yer alan kişilerin basın statükocu diktasını perçinleştirmesini, herkesin basının ağzının içine bakmasını eleştirir. Buna karşılık basının birçok konuya değiniyormuş gibi gözüküp, kritik sorunların özüne hiç girmediğinden söz eder. Ermeni basının Patriklik makamı ile ilişkisi içinse şu vurucu sözleri söyler:

Ermeni basını hep şu iki şeyi hedefledi ve tüm performansıyla da o yönde kullandı: Kurumları kendine bağlı kılmak, bağlı kılamayacağı kurumlara ise kendisini yamamak.

Basının kendine bağlı kalmayacağı kurumların başında ise Patriklik Makamı geliyordu. Patriklik Makamı ile sorunsuz yaşayan basın paçayı yırtmış sayılırdı.

Dolayısıyla “Patrikhaneyi arkasına alma” uğraşı Ermeni basını arkasında her zaman ciddi bir mücadele alanı oldu. Öylesine ki dönemin Patriklerinin başında her zaman dengeyi koruyamadığına, birini diğerine yeğlediğine hep tanık olduk.²³⁴

Dink yazısında gazeteciliği, mesafe bırakma ile temas kurma sanatının çok iyi işlemesi gereken bir denge alanı olarak tanımlar. Basın etiği açısından gazetelerin kurumlarla arada bir mesafe bırakması, buna karşılık da temas kanallarını açık tutması gerektiğini söyler. Söz konusu durumun Ermeni basınında hiç gerçekleşmediğini söyleyen Dink, Patrikhaneyi arkasına alan gazete de zaten diğer birçok kurumun desteğini almış sayılabiliyordu der. Agos’un ise bu gelenekten sıyrılabilen tek gazete olduğunun vurgusunu yapar. Ancak Dink’in yazısında söz etmekten kaçındığı nokta, 1996 yılında Agos kurulurken Patrikhanenin onayını alarak kurulmuş olmasıdır²³⁵.

“Agos’tan Sonra” başlıklı yazı yukarıda sözünü ettiğimiz üç yazıdan altı ay sonra yayınlanır. Dink bu yazısını Agos’un beşinci yılını tamamlayacağı Surp Zadik haftasında yayınlayacağını ama Patriklikle yaşadığı bir takım sorunlardan dolayı önceye aldığını söyler. Öncelikle yazısında, Agos öncesi dönemde, genellikle Ermeni

²³⁴ Hrant Dink, “AGOS” tan Önce”, *Agos*, 8 Eylül 2000.

²³⁵ Dink bu durumu kendi yazılarında çok kere ifade ettiği gibi, 7 Nisan 2006 tarihli *Milliyet* gazetesindeki röportajında da dile getirmiştir.

basının kurumlarla ilişkilerinde karşılıklı bağımlılığı, Agos'un ise basının kurumlar karşısında bağımsızlığını simgelediğini ifade eder. Bu saptamasının içini doldurmaya koyulur. Agos'un yayın hayatına başlarken dönemin Patriği II. Karekin ve bugünün Patriği o dönemin "Mesrob Srpazan"ı iki ruhani liderin de manevi desteğiyle yola çıktığını, bu destek dışında herhangi bir finansal destek almadıklarını söyler. Agos karşıtlarının o dönemde sağda solda yaymaya çalıştıklarını "pis bir söylenti" olarak niteler:

Kendini 'İstanbul Ermeni Entelijansı'nın vazgeçilmezleri olarak gören çevrelerin edepsiz söylentileri, "AGOS'un Dünya Kiliseler Birliği'nden temin edilen maddi destekle kurulduğuna" kadar varmıştı.

Oysa AGOS, dört beş kafadarın kendi aralarında ve ceplerindeki ortaya koyarak başlangıç sermayesini oluşturduğu, akabinde tamamen tirajının ve okurlarının desteğiyle ayakta kalmayı başaran bir yayın organıydı.

Böylesi bir yöntem özellikle seçilmişti, çünkü kurucuları herhangi bir kanaldan gelecek maddi desteğin, bir gazetenin bağımsızlığını engelleyeceğinin bilincindeydi.

Bir gazete içinse bağımsızlık en önemli ilk olmalıydı.²³⁶

Gazeteye bütünleşen Hrant Dink'e göre Agos için "hiçbir kurum ya da kişi kutsal, dokunulmaz ya da eleştirilmez değildir". Bir gazete, gerektiğinde eleştirisini her makam ve kişi için üslubu içerisinde yapabilmelidir. Dink'e göre, Agos'un eleştirel yaklaşımı ve muhalif duruşu zaman içinde cemaatin yönetici kesimlerine, bu arada kimi tasarrufları nedeniyle Patriklik Makamına da yönelince, herkesin esas hali belirginleşmeye başlamıştır:

...Patriklik seçimi öncesinde Dink'e göre Agos'un vazgeçilmezliğini çok iyi anlayan dönemin Mesrob Srpazan'ı kendi Patriklik mücadelesini Agos'un ve halkın "Cemaati devlet bürokrasisinin tehdidiyle gütmeye yeltenen" zihniyete karşı verdiği direniş ile örtüşebiliyor, ancak Patrik seçilişinin üzerinden çok geçmeden, Ermenilerin Hristiyanlık öncesini anlatan bir yazısı nedeniyle gazete yazarlarını "Putperest aydınlar" olarak suçlayabiliyordu.

Kimbilir, belki Agos cemaat için artık çok da gerekli değildi.²³⁷

²³⁶ Hrant Dink, "AGOS" tan Sonra", *Agos*, 9 Mart 2001.

²³⁷ Hrant Dink, "AGOS" tan Sonra", *Agos*, 9 Mart 2001.

Agos'un Türkçe yayınlanması bir zorunluluk sonucudur. Türkiye'de yaşayan ve Ermenice bilmeyen cemaate seslenebilmek için dönemin Patriği II. Karekin de, günümüzün Patriği Mesrob Mutafyan da Türkçe gazetenin gerekliliğini savunanların başında yer almıştır:

Ermenice bilmeyen kesimlere ulaşılmasının şart olduğunu her defasında vurgulayan Mesrob Srpazan, kiliselerde Türkçe vaazlar vererek bu yönde önemli adımların atılmasında rol oynuyor, yanı sıra Patriklik bülteni Lıraper'i Türkçe ağırlıklı olarak yayın hayatına geçiriyordu.²³⁸

8 Nisan 2005 tarihli gazete başyazısını *Agos*'un 10 yıllık değerlendirmesine ayırır. *Agos*'un nasıl bir ortamda yayın hayatına başladığı hedeflerinin ne olduğu, nasıl tanınan bir gazete haline geldiği kaleme alınır:

Ağırlıklı Türkçe yayınıyla Anadolu'dan İstanbul'a göç eden ve Anadolu'da okulu, kilisesi kalmadığı için kuşaklar boyu anadilini öğrenme olanağından mahrum kalan geniş bir kesimi de kucaklayan *AGOS*, Türkiye toplumunda Ermeni tarihi, kültürü, sorunları ve bugünkü yaşayışına ilişkin bilgi alabileceği bir kaynak noktası oldu.

Yalnızca haber vermekle yetinmedi *AGOS*, Türkiye Ermeni toplumunun kurumsal sorunları, Türkiye Ermenistan ilişkilerinin tesisi, Türkiye'nin AB sürecinin desteklenmesi ve 1915'e nasıl bakılması gerektiği noktalarında açılım sağlayan söylemleriyle dikkat çekti.

Eleştirel duruşuyla Türkiye Ermenistan toplumunun sivilleşmesi ve eğitim, toplumsal yaşam gibi konularda var olan aksaklıkların giderilmesi noktalarında yapıcı bir muhalefetle ve çözüm önerileri geliştirerek yayımlar yaptı.²³⁹

Agos'un Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink köşesinde, 3 Mart-14 Nisan 2006 tarihleri arasında gazetenin 10 yılını değerlendiren yedi yazı kaleme alır. Öncelikle gazeteyle kendi ilişkisi üzerinden başlar. *Agos* demenin Hrant Dink demek olduğu şeklindeki algılamının bir gazete için iyi bir şey olmadığı eleştirisini kendisi de kabul eder. Zorunluluktan bunu yaptığını *Agos*'un ilkelerini ve hedeflerini yaşama geçirmek ve sürekli kılmak için özel bir çaba, özel bir inat ve özel bir cesaret gerektiğini ve bunun gönüllülüğünün de başından itibaren kendisine düştüğünü

²³⁸ Hrant Dink, "AGOS" tan Sonra", *Agos*, 9 Mart 2001.

²³⁹ "AGOS 10 yaşında", *Agos*, 8 Nisan 2005.

söyler. Bireysel çalışmaya daha yatkın bir kişiliğe de sahip olduğunu söyleyen Dink, Agos’a Genel Yayın Yönetmeni olmaya en başında itiraz ettiğini ama şartların onu buna zorladığını açıklar:

Agos’un muhakkak bir an önce hayata geçmesi ve iyi bir noktaya gelmesi telaşıyla yüklüydüm. İşimi bir kenara bırakıp, bu ideal için çalışabilirdim. Ama arkadaşlarımın durumu benimle aynı değildi. Onların benim kadar kendi işlerini bir kenara koyabilme şartları yoktu. Şartlar benim öne geçmemi zorluyordu. Dediğimi gibi, kaçınılmaz yaşandı ve ister istemez “AGOS’un şefi” konumuna taşındım.

İyi bir yönetici olabilmeyi çok istediğini söyleyen Dink, yöneticiliğin kendine göre olmadığını da ekleyerek 10. yılın sonunda başından itibaren birlikte çalıştığı arkadaşlarının şimdi de yanında ve Agos’ta olmalarını istediğini söyler ve Agos’tan giden herhangi bir kişinin ardından pişmanlık duymadığını da itiraf eder:

Fazlasıyla kafasının dikine giden ve bildiğini okuyan biri olduğum için de, birlikte çalıştığım arkadaşlarım sürekli değişti. Zaten de başından itibaren tek bir şeyi ilke edinmişim. AGOS’un kapısı herkese açık olacaktı.

Gelene de... Gidene de.²⁴⁰

Değerlendirme yazılarının ikincisinde Dink Agos’un 10 yıllık geçmişindeki kurumlar ve kişilerle olan ilişkileri ele alır. İlişkilerini Türkiye Ermeni toplumu ve dışı şeklinde ikiye ayırır ve dış ilişkilerin iç ilişkilerden daha keskin olduğunu da belirtir. Dış ilişkilerin Türkiye ve dünyadaki yerli ve yabancı basın, üniversitelerin ve akademisyenlerin, siyasilerin, sivil toplum kuruluşlarının, bireylerin Agos’a gösterdikleri ilgi ve iletişim biçimi olduğunu söyleyen Dink, genel yayın yönetmeni sıfatıyla karşılık vermeye mecbur olduğunu vurgular ve bu ilişkilerin her yıl tırmanışta olduğunu da altını çizer.

Agos’un, Ermeni toplumu ve onun kurumlarıyla ilgili ilişkilerini ise şöyle açıklar:

---

²⁴⁰ Hrant Dink, “10 yılın ardından (1) Daha iyi bir Agos için”, *Agos*, 3 Mart 2006.

...başından itibaren yerine oturmuş bir ilişki biçimi değildir. Çoğu ilişkiler protokoler, sembolik ve yüzeyseldir. Agos'un vakıf, dernek gibi kurum yönetimleri ile ilişkisinde hep bir mesafe karşılıklı olarak korunur. Agos'tan elden geldiğince uzak durma ne kadar yönetici kesimlerin tercihiyse, yönetici kadrolarla fazla haşır neşir olmama da Agos'un temel duruşudur.

Dink, Ermeni Toplumu'nun kurumlarının Agos'tan uzak duruşunun nedenini de Patriklik makamına bağlar. Dink, açıkça Patriklik makamının ilişkisi Agos'la o sıralar iyiye onların ilişkisinin de iyi olduğunu, değilse “Neme lazım, biraz mesafeli kalalım” şeklinde olduğunu belirtir:

...Özellikle Patriklik makamının Agos'u diğer Ermeni basınından ayırmak ve aslında Agos'un Ermeni basını olmadığını anlatmak için çok daha açık cümleleri her zaman mevcuttur, ama kullandığı “Ha-yadar mamul” “Ermenice basın” terimi ne demek istediğini anlatmaya kendiliğinden yeter.

O vaazlarında “Hayadar mamula destek verin” dediğinde yöneticiler anlar ki Agos'la arası kötü ve Agos'u dışlıyor. “Hay mamula destek verin” dediğinde ise Ermeni basının tümünü kastediyordur, eh demek ki bu aralar da Agos'la arası iyidir.

Gereği de buna göre yapılır.²⁴¹

10 yıllık süreç içerisinde Agos'un Patriklik makamıyla olan ilişkisi, en hareketli ilişkidir. Dink bu ilişkiyi anlatmak için “Biz mürit değiliz” (1) ve (2) olmak üzere iki ayrı yazı yazar. Özellikle Mesrob Sırpazan'ın Patrik seçilmesiyle birlikte aralanan mesafenin, başlangıçtan günümüze, daha da arttığını teslim etmek gerektiğinin altını çizer ve Patriğin Agos'a karşı olduğunu artık sadece bu ülkenin ulusal basınının değil, yurt dışında birçok basın organının da dile getirdiğini söyler.

Patrik Mesrob II'nin seçilmesi için bizatihi Agos'un canla başla mücadele ettiğini de söylemeden geçmeyen Dink; o dönemde, Mesrob Sırpazan'ın seçilmesine karşı olanların, gelinen noktada sorumlunun Agos olduğunu dillendirdiklerini de belirtir. Dink, Patriklik Makamı ile de aralarındaki ilişkinin belli bir mesafede olmasını kendilerinin tercih ettiğini belirtir. Bunun onlara göre iki nedeni vardı:

---

²⁴¹ Hrant Dink, “10 yılın ardından (2) İlişkiler... İlişkisizlikler”, Agos, 10 Mart 2006.

Birincisi, mesafeli kalıp eleştiri hakkımızı muhafaza etmek istiyorduk ikincisi ise sivri dilliydik, Devlet'le veya Hükümetle her an başımız sıkıntıya girebilirdi.

Dolayısıyla bir miktar kendimizi kurumlarımızın dışında tutmamız onların başını ağrıtmamak açısından da gerekliydi. Bunun dışında bize ya da fikirlerimize ihtiyaç duyulduğunda her zaman görüşlerimizi belirtmekten kaçınmayacaktık ve sonuna kadar da bu seviyede kalacaktık.

Bu duruşlarını iyi niyetle değerlendirilmediğini de açıklayan Dink kendilerinin Patriklikten ayrı bir güç olmadığını, Hrant Dink olarak, ne Türkiye Ermeni Toplumu'nu, ne de onun herhangi bir kurumunu yönetmeye talip olmadığını da yineler. Dink yazısının sonuna doğru Patrikle iyice tartışır konuma gelir ve kendilerinin onun Müritleri olmayacağı söyler:

Patrik 2. Mesrob Hazretleri kendisinden öncekilerden farklı olarak Türkiye Ermeni Toplumu'nun istisnasız tüm dini ve sivil kurumlarını kendi blokajı altında tutmaya ve onların kendi istediği gibi davranmalanna özel dikkat sarfediyor, tedbirler alıyor. Bu konuda nice bildiriler yayınladı, toplum kendisinden izinsiz herhangi bir etkinlikte bulunmasın, kendisinden izinsiz herhangi biri konuşmasın diye.

Sadece kurumlar değil, herkes kendisine tâbi kalsın istiyor. Arzu ettiği tek şey; her dediğini dinleyen ve ona göre hareket eden sürekli etrafında dolaşan bir müritler topluluğu. Allah için bunu fazlasıyla başarıyor da, tek bir istisnaıyla o da basın, Özellikle de Agos.²⁴²

Dink bir hafta önce patriklikle olan ilişkilerini ele aldığı yazısının ANKA Ajansı tarafından habere dönüştürülüp ulusal basına dağıtılmasını Agos'u yalnızlaştırmak, marjinal bir noktaya taşımak ve bu sayede oradan yükselen söylemlerin de genel kamuoyunda kabulünü engellemek olarak yorumlar.

Patrik'i eleştirdikleri başlıkları genel olarak sıralar: “Kartal kilisesine misyonerlerin doldurulması”, “Patrikhane binası için öngörülenin çok üstünde para harcanması”, “Tıbrevank yönetiminin Patrik Hazretleri tarafından adam yerine konmaması”, “Yeşilköy müdiresine karşı Patrik Hazretleri'nin ve Danışma Kurulu'nun kınama kararı almaları” sabrımızın taşıdığı ve eleştirmek zorunda kaldığımız vakalardan bazılarıydı.”

---

²⁴² Hrant Dink, “10 yılın ardından (3) Biz mürit değiliz (1)“, Agos, 17 Mart 2006.

Son İki yıldır Patrikle ilişkilerinin normal seyrine girmiş olduğunu söyleyen Agos, Patrik'in Sefa Kaplan ile yaptığı röportajda ön plana çıkardığı "Dink Ermeni cemaati aşağılıyor" sözlerini, seçilmiş ve siyaset olarak üretilmiş bir hedef olarak gördüğünü söyler. Dink'e göre, Agos'un artık cemaat gazetesi işlevini yitirdiğine dair söylem de bu hedefin tamamlayıcısıdır. Dışarıdakilerin ve içerdekilerin Agos'u yalnızlaştırma ve marjinalleştirme politikasını birlikte yürüttüklerini iddia eder.

Patrik'in Agos'a karşı olmadığını söylemesinin, bizzat yakın zamanda ulusal basının manşetlerine taşınmış olan açıklamalarıyla çelişmekte olduğunu da açıklar:

Nitekim kendisi yayın kadrosundaki Ermeni olmayan yazarlara atıfta bulunarak AGOS'un cemaat gazetesi olma işlevini de yitirdiğini ifade ederek bu dışlama politikasını sürdürmektedir. Oysa Ermenice ve Türkçe yayın yapan AGOS gazetesi, ta en başından beri Ermeni toplumunun yanı sıra Türkiye toplumuna da sesini duyurmaktadır. Bugün Ermeni toplumunun sorunları ve kültürü kamuoyuna mal olduysa, bunda Patrik Hazretleri'nin yadırgadığı "o gazete yazarlarının çoğunun Ermeni toplumu mensubu olmaması" gerçeğinin payı büyüktür.²⁴³

Dink, Agos'un 10 yıllık süreç içinde önüne hedef olarak koyduğu birçok noktada başarılı olduğu kanısını taşır. Özellikle Türkiye Ermeni toplumunun sorunlarının Türkiye kamuoyunun sorunu haline dönüştürülmesinde, bu sorunların ulusal basına taşınmasında, siyasi ve akademik dünyanın yanı sıra tüm toplumun dikkatine sunulmasında önemli başarılar elde ettikleri inancındadır:

"Bugün artık Türkiye Ermeni Toplumu'nun herhangi bir sorunu yok ki, Türkiye kamuoyunun bilgisine taşınmamış olsun."²⁴⁴

Dink, Türkiye kamuoyunda 90'lı yılların başında neredeyse bir küfre dönüştürülmüş olan "Ermeni" kelimesini kendi gerçek anlamına ve itibarına kavuşturulmasında, Türkiye Ermeni Toplumu'nun bireylerinin kendi kimliklerini

²⁴³ Hrant Dink, "10 yılın ardından (4) Biz mürit değiliz (2)", *Agos*, 24 Mart 2006.

²⁴⁴ Hrant Dink, "10 yılın ardından (5) Başarılarımız", *Agos*, 31 Mart 2006.

çekinmeksizin ifade etmesinde ve bunun gururunu yaşamalarında, *Agos*'a çok şey borçlu olduklarını dile getirir. Dink'e göre Ermeni toplumuyla Türkiye toplumu arasında karşılıklı diyalog sürecin başlaması *Agos* sayesinde olmuştur.

Dink, Ermeni sorununun bir tabu olmaktan çıkarılmasında ve tarihi sorgulayan, merak eden ve gerçekleri artık görmeye başlayan ciddi bir kesim oluşturulmasında *Agos*'un önemli payı olduğunu ileri sürer. Gazetenin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinin hep yanında olduğunun altını çizer.

Sivilleşmemek ve şeffaflaşmamak konusunda ciddi başarısızlıklar yaşadıklarını söyleyen Dink, eğitim dünyamızda yaşanan gerilemenin, kültür ve sanat dünyamızda yaşanan tekrarlamanın, sosyal yaşantımızda artan gerilmenin nedenlerinin hep bu iki engelin arkasında saklandığını söyler. Ermenice Radyo kurma projesinde, "0-6 yaş gruplarının eğitimi için kreşler ve okul öncesi eğitim kurumları oluşturulmasında, "Engelli Ermeni çocuklara sahip çıkıp, bu sahip çıkmayı kurumsallaştırma önerilerinde başarısız olduklarını, bu başarısızlıkta tüm önerilerin *Agos*'tan gelişinin de payı olduğunu vurgular.²⁴⁵

10 Şubat 2006 tarihinde Cumhuriyet yazarı Deniz Som "Mesrob II" başlıklı yazısında Dink'i ve *Agos*'u Patrik'e karşı Avrupa Birliği'nin maddi ve manevi desteğiyle savaş açtığı iddiasına 17 Şubat 2006 tarihli *Agos*, "Agos'un yanıtı" başlıklı başyazısıyla cevap verir:

...şahsımızın ve gazetemizin "Avrupa Birliği ile herhangi bir maddi ve manevi bağı"nın bulunmadığıdır.

Gerçi Avrupa Birliği ile maddi ve manevi bağ kurmak, Avrupa Birliği fonlarından destek almak artık birçok devlet kuruluşu ve sivil toplum örgütü için doğal bir işbirliğidir ancak belirtelim ki AGOS sadece kendi olanaklarıyla ayakta durmaya

---

²⁴⁵ Hrant Dink, "10 yılın ardından (6) Başaramadıklarımız ", *Agos*, 7 Nisan 2006.

çalışan bir gazetedir ve ima edilmeye çalışıldığı anlamda Avrupa Birliği ile bir bağı ve ilişkisi yoktur.”²⁴⁶

Agos, 30 Aralık 2005 tarihinde 10 yıllık bir değerlendirmesini birinci sayfasına başyazı olarak taşır. Sürdüğü 10 yıllık mücadelenin temel amaçlarından birinin, kendi dar alanında yaşayan, kapalı Ermeni toplumunu içinde yaşadığı büyük topluma açmak, kendi sorunlarını büyük toplumun sorunları halinde dönüştürmek, bir yanıyla da büyük topluma mal etmek olduğunu söyler. Bu amacına haddini aşarak fazlasıyla ulaştığını vurgulayan Agos, bu durumu gönüllü bir yurttaşlık mücadelesi olarak tanımlar.

Agos’un ne Türkiye Ermeni Toplumunun, ne de Türkçü çevrelerin alışık oldukları Ermeni profiline uymadığını ileri süren yazı, bu gruplar açısından bir de “Türkiyeli Ermeni” tanımı yapar: “Başına vurulduğunda susan, ihtiyaç duyulduğunda bu memlekette mutlu ve huzurlu olduklarını söyleyen, gerektiğinde tarihini ve kimliğini inkar eden, kendisine ne verilmişse onunla yetinen”dir Ermeni:

Az cüret miydi bir zamanlar Türkiye’nin her bir sokağının her bir hanesinde kaç Ermeni’nin yaşadığını diziler halinde yayınlamak? Az cüret miydi “Niçin biz Türkiye Ermenilerinin bir 24 Nisan anıtı yok” diye sorgulamak? Az cüret miydi devletin resmi söylemcilerinin kitaplarını didik didik edip sonra da delik deşik etmek? Az cüret miydi Sabiha Gökçen’in bir Ermeni yetim kızı olduğu iddiasını haber yapmak? Bu ne cüretti..? Bu ne cüret?²⁴⁷

Agos, kendilerinin bunun tam tersi özelliklere sahip olduğunu ileri sürmektedir: “Susmayan, talep eden, tarihini ve kimliğini savunan ve kendi algıladığı gerçekliğini başkalarının dayattığı boyutta değil kendi iradesiyle sergileyen.”

Ermeni toplumuna yönelik gizli-açık, resmi ya da toplumsal baskıları ve dayatmaları tüm çıplaklığıyla açığa çıkaran ve Türkiye toplumuna dikte edilmeye çalışılan yalan tarihin gerçek boyutlarını yazdığını söyleyen Agos, cemaat içindeki

²⁴⁶ “AGOS’un yanıtı”, Agos, 17 Şubat 2006.

²⁴⁷ Agos, 30 Aralık 2005.

iktidar odaklarının da *Agos*'a gücünün yetmeyeceğini ve bu sebeple “derin” bir yerlerin harekete geçtiğini ileri sürer. Açılan pek çok davanın gerçek amacı *Agos*'un sesini soluğunu kesmektir.

Agos'un gayrı haddi bildirilmeliydi! Cemaat içindeki iktidar odaklarının buna gücünün yetmeyeceği ortadaydı, derin bir yerlerin harekete geçmesi şarttı. Sonuçta ferman verildi ve ortalığa salınan sözde milliyetçiler soluk aldırılmamacasına *Agos*'un peşine düştüler. Açık aradılar bulamadılar...” O ki bulamadık, o halde açık yaratalım dediler.” Dava üstüne dava açtılar... Açmaya da devam ediyorlar.

Tek bir dertleri var...*Agos*'un sesini soluğunu kesmek. Yok öyle yağma! Biz bu sesi ve nefesi karşımıza çıkacak iki davayla tüketecek güçsüzlükte değiliz. Gücümüzü sadece kendimizden değil, Türkiye'den alıyoruz. *Agos* artık Türkiye'nin davası. Başından beri azmettiğimiz de zaten buydu. Biz Türkiye'ye sahip çıkalım... Türkiye de bize sahip çıksın.

2006 yılını karşıladığımız bir günde *Agos* çalışanları olarak umut tazelemeye herkesten daha fazla ihtiyaç duyuyoruz. İnanıyoruz ki geleceğe kalkan her kadehin de, Tanrı'ya yalvaran her duanın da dudağında. Dökülecek her dua, kırılacak her kadeh, kıramayacakları ümidimizdir. Bu duyguyla okurlarımıza sağlık afiyet ve mutluluk dolu yeni bir yıl diliyoruz.²⁴⁸

---

²⁴⁸ *Agos*, 30 Aralık 2005.

SONUÇ

10 yıllık yayın hayatı incelendiğinde, Agos'un başlangıçta belirlediği hedeflerine -ulaştığı değilse de- yaklaştığı ileri sürülebilir. Gazete, Ermeni cemaati ile Türk toplumu arasında bir iletişim kanalı oluşturmuştur. Türk medyasında ve entelektüel çevrelerinde Ermeni cemaatinin sözcüsü -başka Ermenice yayın organların varlığına rağmen- bir süredir Agos'tur. Cemaatin sorunlarına çözüm yolu aramayı varlık nedeni olarak tanımlayan Agos, bu anlamda cemaatin sorunlarını Türk toplumuna mal etmeyi de başarmıştır. Bu süreçte, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın ve Türkiye'nin entegre olmak için mücadele verdiği Avrupa Birliği'nin de önemli bir rolü olduğu unutulmamalıdır.

Agos, yayın hayatına başladığı yıllarda topluma kendini kabul ettirebilmek ve tepkileri üzerine çekmemek için seçtiği konularda ve bu konuları işleyiş biçiminde dikkatli davranmıştır. Gazetenin, toplumca kabul görmeye başlayıp, Türkiye'deki Ermeni toplumunun temsilcisi konumuna yükselmesiyle manşete taşıdığı konularda farklılaşma, üslubunda da sivrileşme yaşanmıştır.

Etnik ve dinsel bir cemaat olan Türkiye Ermenilerinin yayın organı olma iddiasında bulunan gazete, bir yandan Türk toplumu içerisinde bir azınlık olarak kendi kimliğinin inşası sürecinde Türk toplumu ve devleti tarafından "öteki"leştirildiğini ileri sürerken; aslında kendisi de Türk toplumunu "öteki"leştirmekte; Ermeni kimliğini -klasik milliyetçilik kuramlarında sözü edilen- dil, din, tarih üçlüsü üzerinden kurmaktadır.

Küreselleşme sürecinin sonucu olarak "ulus devlet"in ortadan kalkmasını bir zorunluluk olarak niteleyen gazete, diğer yandan da bağımsızlığını yeni kazanan

ve tarih sahnesine bir ulus devlet olarak yeniden çıkan Ermenistan'ın ekonomik ve siyasal olarak güçlenmesini savunur. Türkiye Ermenilerinin Ermenistan'ın moral bir parçası olduğunu ve bu durumun üzerinde yaşadıkları ülkeye ihanet olmadığını ileri süren gazete, özellikle Türkiye'nin demokratikleşmesini en önemli sorun olarak nitelendirir.

“1915 Ermeni Soykırımı Yasa Tasarıları”nın Avrupa ve Amerikan parlamentolarında görüşülmesi ve yasalaşması sürecinde, Türkiye ile Ermenistan'ın kendi arasında çözmesi gereken bir sorun olarak gördüğü bu duruma, üçüncü ülkelerin karışmasını istemeyen gazete; Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Türkiye'ye dayatılan demokratikleşme önerilerini memnuniyetle karşılar.

Agos'un yayın politikasında yaşanan en önemli dönüşüm, kilisenin desteği ile başladığı yayın hayatında belli bir okur kitlesine ulaşmasının ardından kilisenin sivilleşmesi üzerine tezler öne sürerek başlattığı “laikleşme”dir. Patrikhane ile olan ilişkileri gazetenin güçlenmesinin ardından kopma noktasına gelmiştir. Gazete ve Patrikhane'nin ilişkilerinde zaman zaman düzelmeler yaşanmışsa da 2006 yılından itibaren Patrik Mesrob II ve Hrant Dink arasındaki kişisel ilişkiler bir daha düzelmeyecek kadar bozulmuştur.

Gazetenin başyazarı ve genel yayın yönetmeni Dink, hem Ermeni toplumu, hem Türk kamuoyu, hem de yurtdışında cemaatin gayri resmi temsilcisi olarak görülmeye başlanmıştır. Dink yazılarında ve çeşitli röportajlarında cemaat liderliğine soyunmadığını dile getirir; ancak gazetenin varlığı Dink ile özdeşleşmiştir. Ermeni toplumunun önemli isimlerinin çeşitli zamanlarda gazetede yer almasına rağmen, 10 yıllık süre içinde sürekli olarak yazar değişiklikleri yaşanmıştır.

Kendisini ve gazetesini “solcu, devrimci, sivil toplumcu, laik” olarak tanımlayan Dink, sadece Ermenilerin değil, Türkler ve Kürtlerin de hem çalıştığı hem de okuduğu bir gazete olan Agos’un gerektiğinde Patrikhaneyi uyarmak görevini de üstlendiğini ileri sürer. Bu boyutuyla Agos, cemaat gazetesi olma özelliğinin ötesinde bir konuma ulaşmış ve diğer Ermenice gazetelerden çok farklı bir yapıya bürünmüştür.

Gazete, Ermeni sorununu tabu olmaktan çıkartmak için çalışmakta, bu amaçla, 1915 yılında yaşananları tartışmaya açmaktadır. Agos yazarlarına göre, 1915 bir soykırımdır. Ancak Ermenistan Devleti ve Diasporaya göre soykırımın sonuçlarını ve günümüze yansımalarını farklı değerlendirmektedirler. Soykırımın üçüncü ülkelerce politik bir malzeme olarak kullanılmasına tepki gösteren Agos, konunun Türk ve Ermeni toplumları tarafından diyalog ile çözümlenebileceğinin de altını çizmektedir. Bu diyalogun gerçekleşmesi için her iki tarafın da, özellikle de Türk kamuoyu ve devletinin konuyu bir tabu olmaktan çıkartması gerekmektedir. Gazete bu doğrultuda 1915 olaylarını sürekli olarak gündeminde tutmaktadır.

1915 olaylarının (ve benzeri şekilde değerlendirilen Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olaylarının) gündemde tutulmasının bir diğer nedeni de gazetenin kendisine misyon olarak belirlediği Ermeni kimliğinin yeniden inşası için, bu olayların “paylaşılan tarihi anılar” olmasıdır.

Anthony Smith’in altını çizdiği etnik bir topluluğun ana nitelikleri (Smith, 2002) Agos tarafından, Ermeni kimliğinin yeniden inşası için başarılı bir şekilde kullanılmaktadır. Topluluğun kolektif bir özel adı vardır (Ermeni); ortak bir soy miti yaratılmıştır; paylaşılan tarihi anılar sıklıkla tekrar edilmektedir (1915, 6-7 Eylül,

v.b.); Topluluğun diğerk etnik unsurlardan farklı özellikleri bulunmaktadır (Ortodoksluk, kendine has alfabe ve dil). Özel bir yurtla kurulan bağdan söz edilebilir (genel olarak Ermenistan Devleti ve daha özel olarak da Ağrı Dağı). Ayrıca dayanışma duygusuna önem verilmektedir (Vakıflar, düzenlenen yemekler, bayramlar ve kutsal günler).

Ermenistan dışında doğan, büyüyen ve yaşayan dördüncü kuşak olarak da adlandırılabilcek olan yeni neslin, Ermeni kimliğine sahip çıkacak bir şekilde yetiştirilmesinin gerekliliğini sürekli olarak vurgulayan gazete, Türk yurttaşlığı kavramının diğerk azınlıklar ile birlikte Ermenilerin dışlanmasına dayalı bir şekilde oluşturulduğunu; bunun milliyetçi düşünüş biçiminden kaynaklandığını ve toplumu birleştirmek yerine böldüğünü ileri sürerken; Ermeni kimliğinin inşasını da bilinçli ya da değil, milliyetçi bir söylem ile kurgulamaktadır. Bu söylemin en üst noktası, dünyada soykırıma uğradıkları için Yahudi toplumuna uygulanan pozitif ayrımcılığın, benzer şeyler yaşadıkları iddiası ile Ermeni toplumuna da uygulanmasının gerekliliğini savunmasıdır.

Gazeteye göre, Ermenilere 1915’de yaşananlardan dolayı uygulanacak pozitif ayrımcılık ve tanınacak bir takım haklar, Ermenistan Devletinin hem ekonomik olarak hem de kültürel anlamda daha da ilerlemesi için faydalı olacaktır. Türkiye’nin AB’ye giriş sürecinde gazetenin tutumu bunun açık göstergesidir.

Gazete altını ısrarla çizerek, -Diasporada yaşayanların karşı tepkisi ve mücadelesine rağmen- Türkiye’nin AB’ye kabul edilmesinin gerekliliğinden söz eder. Bunun nedeni Türkiye’nin ekonomik ya da sosyal anlamda gelişmesi değil, AB’ye girecek bir Türkiye’nin azınlıklar konusunda daha duyarlı olmak zorunda

kalacağı gerçeğidir. Ayrıca AB üyesi bir Türkiye, sınır komşusu olan Ermenistan Devleti'nin de ekonomik anlamda kalkınmasını sağlayacak hatta Ermenistan'ın AB'ye girmesini de kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

Alemdar, Korkmaz, *İstanbul (1875-1964)*, Ankara, AİTİA, 1978.

Alemdar, Korkmaz, *Tarih ve İletişim*, Ankara, Ümit Yayınevi, 2001.

Alemdar, Korkmaz, “Türkiye’de Yabancı Dilde Basın”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Eylül, 1988, sayı 57.

Altınok, Salih, *Ermeni Sorunu*, Hamle Matbaa, 2006.

Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2003.

Arslan, Ali, *Osmanlı’ dan Cumhuriyete Rum Basını*, İstanbul, Truva yayınları, 2005.

Aydın, Suavi, *Kimlik Sorunu Ulusallık ve Türk Kimliği*, Ankara, Öteki yayın, 1998.

Belgeler ve Tanıklarla Türk- Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler, Ed. Aysel Ekşi, İstanbul, Alfa, 2006.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’ de Çağdaşlaşma*, İstanbul, YKY, 2004.

Balı, Ali Şafak, *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet*, Çizgi Kitapevi, 2001.

Balı, Rıfat, “Cumhuriyet Arşivleri Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını”, *Tarih ve Toplum*, Aralık, 2002, sayı 228.

Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, İstanbul, 1998.

Cumhuriyet Basını, Ankara Gazeteciler Cemiyeti, Ankara, 1998.

- Çakıllıkkoyak, Hüseyin, *Diaspora'da Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Çakır, Hamza, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2002.
- Çetin, Atilla, "İtalyanca Basın", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994.
- Dünder, Can, "Atatürk'ün evini bombalamadım", *Milliyet*, 07 Eylül 2002.
- Ebuzziya, Ziyad,, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın*, İ. Ü. Basın Yayın Yüksekokulu, 1985, s.29-45.
- Ertuğ, Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul, İ. Ü, İktisat Fakültesi, 1970.
- Ertuğ, Hasan Refik, "Türkiye'de Yabancı Dilde Basına Genel Bakış", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın*, İ. Ü. Basın Yayın Yüksekokulu, 1985, s.73-93.
- Evren, Gürbüz, *Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, Ankara, Ümit yayıncılık, 2002.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Matbuatı*, Ankara, Gezgin Kitapevi, 2002.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ankara, Ayraç Yayınları, 2005.
- Guibernau, Montserrat, *20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, İstanbul, 1997.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, İstanbul, Remzi, 2006.
- Hezarfen, Ahmet, "Bulgarca Basın", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994.

İlter, Erdal, *Türkiye’de Sosyalist Ermeniler’in Silahlanma Faaliyetleri ve Milli Mücadele’de Ermeniler (1890-1923)*, Ankara, Turhan Kitapevi, 2005.

İnsan Hakları Derneği, *Tuzla Ermeni Çocuk Kampı, Bir El koyma Öyküsü*, İstanbul, 2000.

İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982.

İskit, Server, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, BYUM, 1943.

İskit, Server, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.

Kabacalı, Alpay, *Türkiye’ de Matbaa Basın ve Yayın*, İstanbul, Litaratür Yayınları, 2000.

Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990.

Kabacalı, Alpay, *Türk Kitap Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989.

Kabacalı, Alpay, *Türk Yayın Tarihi*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1987.

Kansu, Işık, *Küreselleşme*, Ankara, İmge, 1997.

Kaplan, Sefa, *90. Yılında Ermeni Trajedisi 1915’te Ne Oldu?*, İstanbul, Hürriyet, 2005.

Karaca, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi Toplumsal Bellek ve Sinema*, İstanbul, Say Yayınları, 2006.

Karacakaya, Recep, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.

Karakaşlı, Karin, “Gazetelerin Satır Aralarında”, *Görüş*, İstanbul, Tüsiad Yayınları, Ağustos 2001, s.66-69.

Karatepe, Şükrü, *Tek Parti Dönemi*, İstanbul, Ağaç Matbaası, 1993.

Kılıçkaya, Cem Koray, *Lozan Antlaşması Çerçevesinde Türkiye’de Azınlık Medyası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Koçak, Cemil, “Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1993, s.57-59.

Koloğlu, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, 1992, s. 94-98.

Koloğlu, Orhan, *1908 Basın Patlaması. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti*, İstanbul, Bas-Haş, 2005.

Koloğlu, Orhan, “Almanca Basın”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994.

Koloğlu, Orhan, “Arapça Basın”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994.

Koloğlu, Orhan, “İngilizce Basın”, *Dünden Bugüne İstanbul Basını*, 1994.

Koloğlu, Orhan, “Fransızca Basın”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994.

Koloğlu, Orhan, “Osmanlı’daki Türkçe Dışı Basın”, *Kebikeç*, 1995, sayı 2, s. 127-137.

Kongar, Emre, *Tarihimizle Yüzleşmek*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2006.

Kymlicka, Willy, *Çok Kültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.

Lee Ki Young, *Ermeni Sorunu'nun doğuşu*, Ankara, 1998.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1984.

Libaridian, Gerard J., *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, İstanbul, İletişim, 2001.

McCarthy, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1998.

Oran, Baskın, *Türkiye'de Azınlıklar*, İstanbul, İletişim yayınları, 2004.

Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920), Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları, 1994.

Ovadya, Silviyo, "Yahudi Basını", *Dünden Bugüne İstanbul Basını*, 1994.

Özer, Kamil, *Türkiye'de Gayrimüslim Azınlık Basını*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Özkaya, Yücel, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, İstanbul, Çağdaş Matbaacılık, 2001.

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara, TTK, 2005.

- Rider, George, *Türkiye’de Yabancı Dilde Basın*, Ankara, İ. Ü. Basın Yayın Yüksekokulu, 1985, s.7.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Smith, Anthony D., *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, İstanbul, Everest Yayınları, 2003.
- Seki, Yusuf, *Dış Basında Ermeni Meselesi (1999-2003)*, Ankara, 2004.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın*, Ankara, Güven Matbaası,1971.
- Şaylan, Gencay, “Küreselleşmenin Gelişimi” *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, Ankara, İmge Kitapevi, 1997, s.9-21.
- Timur, Taner, *Demokrasi Krizi ve Küreselleşme*, Ankara, İmge, 1996.
- Timur, Taner, *Türkler ve Ermeniler*, İmge Kitapevi, Ankara, 2001.
- Tokgöz, Oya, *Temel Gazetecilik*, Ankara, İmge, 2003.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2003.
- Tuğlacı, Pars, “200. Yıldönümünde Türkiye’de Ermeni Basınının Dünü ve Bugünü”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1994, s.38-39.
- Tuğlacı, Pars, “Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı”, *Tarih ve Toplum*, Şubat 1991, s. 86.

Tuncay, Mete, *Cihat ve Tehcir 1915 - 1916 Yazıları*, İstanbul, Afa Yayınları, 1991.

Türker, Orhan, “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Rum Basını”, *Tarih ve Toplum*, Temmuz, 2003.

Türkiye’de Yabancı Dilde Basın, İ. Ü. Basın Yayın Yüksekokulu, 1985.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, Belge, 1987.

Urus, Alper, “Türkiye’de Azınlık Gazeteleri Apoyevmatini-Agos-Şalom”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Vağarşag, Seropyan, “Ermenice Basın”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994.

Vağarşag, Seropyan, “Ermenice Basımevleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994.

Yıldırım, Hüsamettin, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Ankara, Sistem, 2000.

Yust, Kemal, *Kemalist Anadolu Basını*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1995.

Yüksel, Mehmet, *Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2001.

Zarcone, Thierry, *Farsça Basın*, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1994.

ÖZET

Bu çalışmanın konusu 5 Nisan 1996 tarihinde yayın hayatına başlayan *Agos*'tur. Çalışmada *Agos*'un basın tarihindeki yeri ve önemi saptanmaya çalışılmıştır.

Yabancı dilde basın olgusu -Türkçe dışı basın- Osmanlı İmparatorluğu'nda gazetenin ortaya çıkıp gelişmesine öncülük etmiştir. Cumhuriyet ile birlikte önemi ve sayısı azalan yabancı dilde basın günümüzde yeni yayınlarla -sayısı az da olsa- yeniden daha etkili bir hal almaya başlamıştır. *Agos* da Türkiye'deki yabancı dilde basının bir örneğidir.

Türkiye'deki Ermenilerin ilk haftalık Türkçe- Ermenice gazetesi olan *Agos* 1990'lar sonrasında dış ve iç dünyada yaşanan gelişmelerin sonunda ortaya çıkmıştır. Gazetede çokkültürlülük, milliyetçilik, ulus devlet, azınlık hakları, demokrasi ve insan hakları gibi kavramlara sahip çıkarak yeniden tartışır. Yayına başladığında belirlediği hedeflere hemen hemen ulaşan *Agos* uluslararası bir yayın olma yolundadır.

SUMMARY

The topic of the study is *Agos, a newspaper* which has been published for 5 April 1996. In the study it is aimed to specify importance and position of *Agos*, in the history of press in Turkey.

The fact of publishing newspapers in foreign languages contribute to development of the press in the Ottoman Empire. Whereas numbers and importance of newspaper published in foreign languages have been decreased during the Republican era, nowadays this type of newspaper gains importance and it is detected some newspapers having recently come into existence and become effective in the life of the press. *Agos* is one of the important example of this kind of newspaper.

Agos, being the first weekly newspaper published in Turkish, Armenian languages, appread national and international political socioeconomic developments of the 1990's. In paralel with these development multiculturalism, nationalism, national-state, minority rights, democracy, human rights etc. are important topics frequently discussed in the column of *Agos*. It seems that *Agos* has reached its aims specified all the beginning now proceed towards being an international newspaper published in Turkey.